

ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ БУВШИХ ПОЛІТИЧНО
РЕПРЕСОВАНИХ УКРАЇНЦІВ СОВЄТАМИ

Голод 1933 року в Україні

Свідчення про винищування Москвою українського селянства

Упорядкував Юр. Семенко

Видання газети

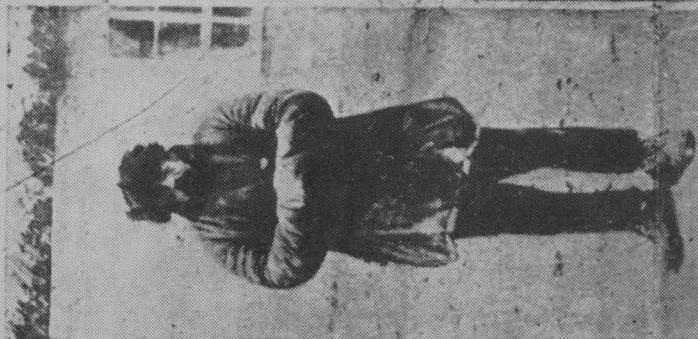
МЮНХЕН 1963

Really Fine
Three Car
Values
AMERICAN WANT ADS

CHICAGO AMERICAN
A. E. S. & S.
CHICAGO, WEDNESDAY, MARCH 6, 1935

SECOND SECTION
NEWS, FEATURES

DELIBERATE STARVATION OF PEASANTS

This picture is that of the father of the boy pictured above right. This emaciated old man, unable even to hold up his head, sits with others in a village near Lutsk, Ukraine. There were no sheets in his village when a Red Cross representative came to help. (All photo copyright, 1935, by American Newsweek.)

Villages Depopulated by Hunger in Ukraine as Soviet Punish Their Opponents

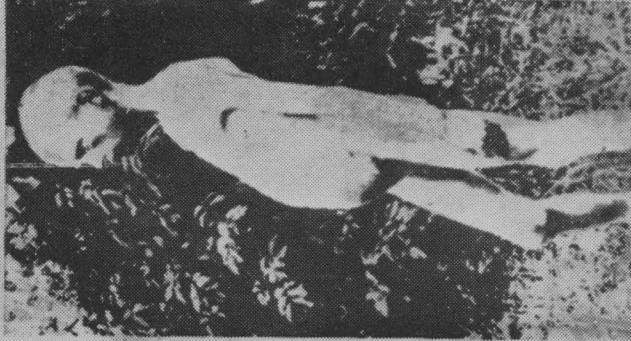
STARVATION stalks through the Ukraine, perhaps the most severe famine in Soviet Russia, resulting in death and misery. The Ukraine is the zone health experts predicting disaster in Russia.

The facts contained in the articles of which follow is true, detailed, were obtained by Thomas Walker, who spoke with much

precision in today that they can now be known because they emanated from personal sources. No one can say where or when or from whom these stories came. When a story comes and becomes of new origin it brings greater interest than does one which has been around for some time.

BY THOMAS WALKER,

Staff Correspondent and Student of Russian Affairs
for the Soviet-American Press Trusting the
Faction of Communists

This 16-year-old boy, a vertebral skeleton, the youngest starving from lack of food, could not be offered a Baldwin Hospital because his parents were Ukrainians.

JUST BABIES!

J. Semenko

“THE FAMINE IN UKRAINE IN THE YEAR 1933”

„LA FAMINE EN UKRAINE EN 1933“

„HUNGER IN DER UKRAINE IM JAHRE 1933“

München 1963

ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ
БУВШИХ ПОЛІТИЧНО РЕПРЕСОВАНИХ УКРАЇНЦІВ
З-ПІД СОВЄТІВ

Голод 1933 р. в Україні

Свідчення про винищування Москвою українського селянства

Упорядкував Ю. Семенко

ВИДАННЯ ГАЗЕТИ

МЮНХЕН 1963

Already three times, in 1922, 1933 and 1946/47, in other words within the life span of the generation which was born under the dictatorship of the proletariat, the Communist Party of the Soviet Union has provoked a famine in Ukraine. These inhuman measures were applied by the Communist Party of the Soviet Union in the pursuance of its suppression politics to break the resistance against the Communist regime. As a result of the famines and other means of persecution, the population of the Ukrainian people has barely increased within the last decade. On the other hand the birth excess of the Russians in the USSR during this period was normal and comparable to that of the French people.

In 1922 the Kremlin not only refused to help the starving people of Ukraine but even exported grain from Ukraine to Russian provinces and also abroad. At the time the Ukrainian people were still involved in an armed fight against the Communist occupational power. The official publication "Sbirnyk Ssprawosdan Uryadu Ukrainskoji RSR" (Charkiw, 1921) admitted that the number of the anti-communist insurgents amounted to 40 000. The American professor H. Fisher who was an eyewitness to the famine in 1922, has also written about the export of grain from starving Ukraine in his book "The Famine in Soviet Russia" (New York, 1927). This fact is also confirmed by the Nansen Committee reports ("La Famine en Ukraine" — Genova 1922), which we quote in the last chapter of our compilation.

The contents of this compilation "The Famine in Ukraine in the year 1933" can by partly surmised from the headings of the factual reports included. They read as follows: "The beginnings of the liquidation of the villages", "How the peasants of fertile Ukraine were begging for bread", "Starvation in the squares of Charkiw", "The heaps of corpses of the banished who died in Wologda", "The Communists are converting churches into prisons", "The liquidation of the villages preceding 1933", "The Communists drove the people to cannibalism".

With the exception of the summons by the chairman of the Democratic organization of Ukrainians who had been politically persecuted by the Soviets and in which polemic differences between the emigrant groups are expressed, the entire material of the compilation is a documentation of the measures applied by the Communist Party of the USSR for the liquidation of the resistance by the peasants enslaved in kolkhozes, as well as for the liquidation of the independent peasants as a class. The purpose of the artificially provoked famine in 1933 was to transform all peasants into farm labourers of the State.

In case excerpts on the herein published material should be reprinted, we would like to have the source mentioned.

Le parti communiste de l'Union Soviétique a produit — dans le vrai sens du mot — à trois reprises la famine en Ukraine, notamment en 1922, 1933 et 1946/47, c'est-à-dire durant une génération qui est née sous la dictature du prolétariat. Ces mesures inhumaines ont été prises par le parti communiste de l'Union Soviétique dans le but de briser la résistance contra la régime communiste. A la suite de la famine et à la suite d'autres persécutions la population ukrainienne n'a pas marquée aucune augmentation durant les dernières dizaines d'années, malgré le fait que pendant ce temps l'exécedent des naissances chez les Russes de l'URSS a été normal et presque identique à celui de la population de la France.

En 1922, le Kremlin non seulement a refusé d'aider l'Ukraine, mais il a même ordonné l'exportation de céréales de l'Ukraine vers des provinces russes et vers l'étranger. A cette époque, le peuple ukrainien luttait encore avec les armes contre les occupants soviétiques. La publication officielle „Sbirnyk Ssprawosdan Uryadu Ukrajinskoji RSR“ (Kharkov, 1921) avouait alors que le nombre des rebelles anticomunistes était de 40.000. Sur les exportations de céréales de l'Ukraine affamée le professeur américain H. Fisher apporte un témoignage édifiant dans son livre „The Famine in Soviet Russia“, livre paru en 1922. Ce témoignage est confirmé par le rapport du Comité Nansen („La Famine en Ukraine“, Genève 1922), rapport que nous citons dans le dernier chapitre de notre recueil.

La famine de 1946/47 est en réalité un acte de vengeance de la part de Moscou à l'égard du peuple ukrainien, a cause du fait que ce peuple, durant la seconde guerre mondiale (guerre désignée par le Kremlin comme la plus grande guerre patriotique du peuple ukrainien) n'a pas voulu lutter pour les intérêts de Moscou. Le contenu du recueil „La famine en Ukraine en 1933“ est à apercevoir aussi par les titres des témoignages: „Les débuts de la destruction des villages“, „Comment les paysans de la fertile Ukraine devaient aller mendier le pain“, „Les affamés sur les places de Kharkov“, „Les montagnes de cadavres des bannis à Wologda“, „Les communistes transforment les églises en prisons“, „La destruction de villages, action commencée en 1933“, „Les communistes poussent le peuple vers le canibalisme“.

L'entier matériel, à l'exception de l'appel du comité de l'association démocrate des anciens détenus et persécutés politiques ukrainiens (appel dans lequel il faut signaler quelques passages polémiques concernant les groupes d'émigrés), est une documentation irréfutable des mesures prises le parti communiste de l'Union Soviétique afin de liquider la résistance des paysans transformés en esclaves dans les kolchozes et de liquider les paysans cultivant individuellement leurs terres. Par la famine provoquée artificiellement en 1933 en Ukraine, les cultivateurs devaient être transformés en ouvriers agricoles de l'état.

Pour la publication, même fragmentaire, du matériel présenté ici, nous prions de faire indication de la source.

Die Kommunistische Partei der Sowjetunion hat schon dreimal in der Ukraine, in den Jahren 1922, 1933, und 1946/47, innerhalb einer Generation, die schon unter der Diktatur des Proletariats geboren wurde, eine Hungersnot erzeugt. Diese unmenschlichen Maßnahmen dienten der KP der Sowjetunion als Mittel ihrer Unterdrückungspolitik, um den Widerstand gegenüber dem kommunistischen Regime zu brechen. Infolge der Hungersnöte und anderer Verfolgungen hat sich die Bevölkerungszahl des ukrainischen Volkes in den letzten Jahrzehnten fast gar nicht vergrößert, obwohl in dieser Zeit der Geburtenüberschuss bei den Russen in der UdSSR normal war und dem des französischen Volkes vergleichbar war.

Im Jahre 1922 hat der Kreml nicht nur der hungernden Bevölkerung der Ukraine seine Hilfe verweigert, sondern sogar das Getreide aus der Ukraine in russische Provinzen und ins Ausland ausgeführt. Zu dieser Zeit kämpfte das ukrainische Volk noch mit den Waffen gegen die kommunistische Besatzungsmacht. Die offizielle Publikation „Sbirnyk Ssprawosdan Uryadu Ukrainskoj RSR“ (Charkiw, 1921) gab zu, daß die Zahl der antikommunistischen Aufständischen 40 000 betrug. Über die Ausfuhr des Getreides aus der hungernden Ukraine schrieb im Jahr 1922 auch der Augenzeuge, der amerikanische Professor H. Fisher in seinem Buch „The Famine in Soviet Russia“ (New York 1927). Dies bestätigten auch die Berichte des Nansen Komitees („La Famine en Ukraine“, Genève 1922), die wir im letzten Kapitel unseres Sammelwerkes zitierten.

Der Inhalt dieses Sammelwerkes „Hunger in der Ukraine im 1933“ ist schon telweise aus den Überschriften der hier angeführten Tatsachenberichte zu ersehen: „Die Anfänge der Vernichtung der Dörfer“, „Wie die Bauern der fruchtbaren Ukraine um Brot bettelten“, „Die Hungernden auf den Plätzen von Charkiw“, „Die Berge von Leichen der in Wologda verstorbenen Verbannten“, „Die Kommunisten verwandeln die Kirchen in Gefängnisse“, „Die Vernichtung der Dörfer, die dem Jahr 1933 vorausging“, „Die Kommunisten trieben das Volk zu Kannibalismus“.

Das ganze Material, mit Ausnahme des Aufrufes des Vorstandes der Demokratischen Vereinigung der ehemaligen von den Sowjets politisch verfolgten Ukrainer, dem polemische Auseinandersetzungen zwischen den Emigratengruppen zum Vorschein kommen, dokumentiert die Vorkehrungen der KP der UdSSR, die zur Liquidierung des Widerstandes der in Kolhosen versklavten Bauern, wie auch zur Liquidierung der selbstständigen Landwirte als Klasse. Durch die im Jahre 1933 in der Ukraine künstlich erzeugte Hungersnot sollten alle Landwirte in landwirtschaftliche Arbeiter des Staates verwandelt werden.

Falls der auszugsweise Nachdruck des hier veröffentlichten Materials vorgenommen werden sollte, bitten wir um Quellenangabe.

За життя одного покоління, народженого вже в добу панування диктатури пролетаріату в ССР, Комуністична партія Советського Союзу тричі призвела в Україні до голоду: в 1922, 1933 і в 1946-47 роках. Наслідком голоду, що його КПСС вживала як знаряддя своєї політики поневолення, засіб ліквідації опору комуністичному режиму, та інших репресій чисельність українського народу протягом останніх десятиріч майже не збільшилася, хоч за цей же час природний приrost росіян, наприклад, відбувався такими ж приблизно темпами, як французів у вільному світі.

В 1922 р., щоб зламати спротив українського народу комуністичній окупації — згідно з даними «Збірника справоздань уряду Української РСР», Харків, 1921 р., тоді в УССР провадили збройну боротьбу до 40 000 протикомуністичних повстанців — Кремль не тільки не виявив допомоги голодуючому населенню України, а ще й вивозив хліб на Північ або закордон. Це стверджує американський професор Г. Фішер у своїй праці „The Famine in Soviet Russia“. Про це свідчить і звідомлення Комітету Нансена „La Famine en Ukraine“, Genève, 1922), наведені в заключній статті нашого збірника.

Голод у 1946-47 рр. був також помстою Москви за відмову українців боротися за її інтереси у війні 1941-1945 рр., названій «великою вітчизняною війною советського народу».

Зміст збірника «Голод 1933 р. в Україні» частково розкривають заголовки поданих у ньому свідчень: «Початок нищіння села — 1920 р.», «Як хлібороби родючої України жебрали хліб», «Голодні на площеах Харкова», «Штабелі з трупів померлих засланців у Вологді», «Комуністи перетворювали церкви на в'язниці», «Нищіння села напередодні 1933 р.», «Людоїдство з вини комуністів» та інших. Всі ці матеріали, за вийнятком заклику Головної управи ДОБПРУС-у, в якому чуються полемічні нотки суперечки між еміграційними групами, документують заходи КПСС, спрямовані на ліквідацію спротиву селянства закріпаченню в колгоспах, ліквідації хліборобів як кляси землевласників, перетворюванню їх на сільськогосподарських робітників державних господарств за допомогою штучно влаштованого голоду 1933 р., самий голод або його наслідки.

Передрук матеріалів збірника «Голод 1933 р. в Україні» дозволений за умовою подання джерела.

*Вартість книжечки — 40 центів
або рівноцінність в іншій валюти*

Виручка від продажу цього збірника повністю
піде на видання інших свідчень про винищування
комуністичною Москвою українського народу.

Збірник свідчень про винищування українського народу комуністичною
Москвою «Голод 1933 р. в Україні» можна замовити в «Українському
селянин» — „Der ukrainische Bauer“, 8 München 13, Postfach 251 — або в
уповноважених цієї газети:

НІМЕЧЧИНА

В. Огородник

84, Regensburg, Plattlingerstr. 10.

АНГЛІЯ

С. Коротченко

24a Queen's Road, Madderton N/R, Oldham, Lancs.

АМЕРИКА

В. Шевченко

2528 Smith St., Fort Wayne, Ind. USA.

А. Дорош

225, Arundel St., Saint Paul, Minn., USA.

Г. Пиріз

2915 W. 14 St., Cleveland 13, Ohio, USA.

Д. С. Мельник

Ukrainian Peasant Organization

P.O. Box 12, New York 9, N.Y., USA.

Т. Печенюк

5200, S. Wolf Road, Western Springs, Ill. USA.

З. Макогін

4475 Emely St., Detroit 12, Mich., USA.

АВСТРАЛІЯ

I. Александров

41, Abbotsford Road, Homobush N.S.W.

В. Дубів

29, Gordon St., Newport, Vict.

АРГЕНТИНА

Г. Татаренко

Glew Villa Paris Juan de Garay, Cassila 7, F. C.

КАНАДА

I. Заблуда

162 Gomes Str. Winnipeg, Man,

Адреса для вплат: „Der ukrainische Bauer“, München, PSchA 170837.

Erscheinungstag: 6. 4. 1963.

Не забуваймо про Геноцид українського народу червоною Москвою

Демократичне Об'єднання Бувших Політично Репресованих Українців з-під Советів у Німеччині створене 2 грудня 1951 р. в Мюнхені-Пазіні. Тоді на установчих зборах із свідченнями про боротьбу українського народу за створення народоправної держави та про людоненависницьку систему комуністичного тоталітарного рабства виступали колишні політв'язні советських концентраційних таборів, в'язниць та так звані адміністративні засланці і спецпереселенці.

Наступна діяльність новоствореного об'єднання українців, переслідуваних советами, пішла головним чином у напрямку збирання і запису матеріалів про зазнані репресії і влаштування власними силами та з іншими українськими організаціями мітингів, віч і маніфестацій, на яких розкривалася діяльність більшевицької Москви в минулому і тепер.

Головна управа Демократичного Об'єднання Бувших Політично Репресованих Українців з-під Советів, вважаючи, що вона повинна співпрацювати з усіма антикомуністичними українськими середовищами, була домовилася з редакціями кількох українських часописів про друкування на їхніх сторінках свідчень переслідованих. Таким чином було видано кілька сторінок свідчень про репресії в часописах «Сучасна Україна» й «УСелянин», що їх відредактувала Президія Головної управи в складі: проф. В. В. Дубровський, голова, інж. Д. Білій, секретар, та в «УВістях» (відповідальний — Ю. Семенко). Частину цих свідчень було використано в праці англійською мовою «Біла книга про чорні діла Кремлю» і інших виданнях. Та згодом ця корисна і плідна діяльність загальмувалася боротьбою в організації репресованих, що не мала нічого спільного з її завданнями. Нечисельна група УРДП, намагаючись

монополізувати здобутки Демократичного Об'єднання Бувших Політично Репресованих Українців з-під Советів, висунула зокрема вимогу про припинення друкування свідчень про репресії в часописі «Сучасна Україна», що, мовляв, є органом УГВР, яка протиставиться УНРаді, на позиціях якої стоїть організація репресованих. Прихильники співправці з усіма українськими протикомуністичними середовищами, б'ючи в найуразливіше місце членів УРДП, провели в статут організації додатковий § 7, згідно з яким колишні комсомольці і комуністи не мають права бути членами об'єднання репресованих. Після цього група УРДП скликала з'їзд Демократичного Об'єднання Бувших Політично Репресованих Українців з-під Советів, на який запросила лише своїх членів та прихильників. З цього часу Головна управа почала, на відміну, вживати скороченої назви з поданням усіх перших літер з слів назви об'єднання (ДОБПРУС), а не як дотепер робилося (ДОБРУС) ради милозвучності.

Такий стан не сприяв діяльності репресованих, що зовсім затихла на кілька років, протягом яких Головний управі ДОБПРУС-у пощастило видати — разом з ДОБРУС-ом в Англії — лише два числа «Голосу недостріляних» українською та два числа англійською мовами. Нічим не змогла допомогти їй УНРада, до якої звернулися з проханням сприяти виданню свідчень членів ДОБПРУС-у про терор комуністичної Москви супроти українського народу. Друкуючи нижче ці документи, Головна управа ДОБПРУС-у виконує також слушну вимогу членів ДОБПРУС-у в Західній Німеччині витягти; парешти, їхні свідчення з архівних матеріалів об'єднання колишніх репресованих.

Головна управа ДОБПРУС-у

П. В. ГОЛУБ

Початок нищення села — 1920 рік

Я український селянин з Гадяцького повіту, Полтавської області. Мій дід і батько були статечними господарями. Вони мали 75 десятин землі і чимало худоби: до 2 десятків коней, 10 корів, до 10 пар волів та різний реманент. Мого батька большевики розстріляли без слідства і суду серед його власного двору в 1920 р., без будь-якої провини з його боку, і сконфіскували все його майно. Мені з братом нічого із батьківського майна не залишилося. Я врятувався тоді втечею до Гадяча, де й жив потім увесь час. Здебільшого я працював там на лісорозробках. Останній час працював приватно кравцем.

Советська влада тричі мене заарештовувала — в 1920, 1933 і 1934 рр., без будь-якої провини з моєgo боку, без слідства і суду. Всього я просидів у в'язниці безневинно один рік і 9 місяців. Під час ув'язнення мене в нещадний спосіб били. В 1920 р. мене мучили, вимагаючи, щоб я вивдав батьківське золото, про яке не знав нічого. В 1933 р. мене катували, коли сказав, що большевики в нас усе забрали та тепер ще й мучать. А в 1933 р. мене знову тримали рік у в'язниці і били, вимагаючи видачі золотих батьківських грошей.

У ті страшні роки я бачив у Гадячі, в центрі чорноземної родючої України, як наші працьовиті люди вмиралі тисячами від голоду, а інші тисячі людей ходили попухлі з голоду на рабську працю в комуністичні совхози і колгози. Родина моєї дружини вся вимерла від голоду. Те, що я бачив, європейський світ не може собі уявити.

24. лютого 1943 р., за часів німецької окупації, під час несподіваного

большевицького наскоку на Гадяч, большевики мене схопили в моїй хаті, ув'язнили і трійка НКВД того ж дня ухвалила мене розстріляти, разом з сотнями інших людей за те, що я не втікав 1941 року від німців. Але в останню хвилину я з кількома іншими людьми втік з-під розстрілу і голий біг в зимну ніч оди- надцять кілометрів до сусіднього села, щоб там сковатися, бо там ще не було большевиків.

Зазнавши від большевиків такого знуціння і катування, я вирішив рятувати своє життя з дружиною і втікати від большевиків на Захід. З 1944 р. я був до кінця війни Остарбайтером на примусових працях у Відні.

Отже, походячи з українського селянства й відбиваючи його думки й бажання, я говорю усьому вільному світові, що:

1) треба якнайскорше зліквідувати комуністичне пекло терору і рабської праці та визволити наш український народ і всі інші уярмлені московськими большевиками народи від сучасного їх поневолення червоним московським режимом;

2) для цього треба, щоб усі вільні народи світу не вірили брехливим словам советського уряду, а розбили й знищили його.

Хай живе вільна незалежна Україна!

Хай живе добре, працьовите, хрис-толюбне українське селянство на своїй предківській землі!

Хай живе перемога демократично-го вільнолюбного світу над московським червоним імперіалізмом!

П. ПЕТРЕНКО

1933 рік на Кубані

Мені довелося бачити, як більшевики під час колективізації руйнували на Кубані наших сільських господарів, це було кубанських козаків.

Тоді на Кубань приїхав представник ЦК ВКП(б) Лазар Кағановіч. Він разом із секретарем райкому ВКП(б) Шеболдаєвим і головою краївиконкому Пивоваровим зруйнували всю Кубань. Ці звіри в людському образі пограбували в селян усе їхнє майно, а самих козаків — старих і малих — виселювали з рідного краю на Сибір. По станицях залишилися тільки старі та хворі. Після того не було кому обробляти землю, та не було й чим, бо худоби теж не було. Тому увесь степ та й станиці заросли бур'янами, а залишені напризволяще люди пухли та вмирали з голоду.

Я бачив, як в самому Краснодарі, столиці Кубані, трупи людей, що померли тут з голоду, валялися по кілька днів по вулицях та дворах. Мої добре знайомі, що мешкали в Краснодарі — Іван Редъківський з дружиною і чотирма дітьми були розкуркулені, а в 1933 році ця родина вмерла з голоду, наївшись лободи та іншої трави. Бур'яни їли, бо не було вже навіть у Краснодарі ні сочевики, ні кішок, — все було знищено голодними людьми.

Колишній заможний господар у станиці Глинняній Сергій Букалов з

родиною, яка складалася з шістьох душ, теж загинув від голодної смерті. Мені відомо, що найстаршого сина його Гаврила Букалова советські органи заарештували і вислали в Сибір.

Бачив я у 1933 р. і станицю Уманську, де люди виглядали спухлими, блукали по вулицях, як дікі вовки, іщаючи чого-небудь поїсти. У цій же станиці я бачив, як дехто з цих голодних людей, як робоча худоба, орали землю, це було запрягалися у дряпака-культуратора і тягли його, надираючись і намагаючись обробити якийсь шматок землі, щоб посіяти хоч трохи чого-небудь.

У станиці Уманській вимерло дуже багато людей. У родині козака Іваньківського, після того як його самого було заарештовано і заслано на Сибір, залишилася мати з трьома дітьми. Двоє із них померло з голоду, а третього з'їла мати, а потім сама вмерла.

Подібних фактів було багато.

У такий спосіб більшевицькі кати руйнували в 1932-1933 роках наш багатійший край. Пізніше, 1937 року, двох згаданих злочинців — Шеболдаєва і Пивоварова — було зліквідовано їхньою ж владою. А третій кат нашого народу — Лазар Кағановіч, на жаль, ще існує і робить своє кайніве діло на горе всьому людству.

Б. К.

Як хлібороби родючої України жебрачили хліб

Походжу я з селянської родини Богодухівського району, Харківської області. Народився 26 жовтня 1920 року, — отже в голодні 1932-1933 рр. я був ще підлітком.

У моїй пам'яті яскраво постає 1932 рік, особливо осінь цього року, яка відзначилася повною руїною українського села в наслідок повної перемоги ненажерливої імперіалістичної Москви. У грудні 1932 р. мою родину було дощенту пограбовано советською владою. У нас було забрано все майно з подвір'я та будинку, включно з найменшими дрібницями — наступний 1933 рік був катастрофальний для моєї родини. Тоді по-мер з голоду мій дід, якого розкуркулили і викинули на вулицю.

Цей трагічний період в житті українського села почався в моїй пам'яті з першим ешелоном з заарештованими селянами, що їх вивозили тоді на Сибір. У тому ж 1932 р. т. зв. «уповноважені» з двадцятип'ятитисячників (тобто тих 25-ти тисяч комуністів, що їх було спеціально відряджено тоді з Росії на Україну для грабування і плюндрування українських селян) разом з бригадами місцевих сільських активістів пограбували в селян все їхнє збіжжя, мотивуючи цей злочин тим, що мовляв, «государству нужен хліб». Заможніших селян, що їх лайливо називали куркулями, ці бригади грабували цілком, забираючи все їх майно, виганяючи їх з власних хат та багатьох з них вивозячи на Сибір. Після куркулів було вигадано нову категорію селян з називою «підкуркульники» для переслідування і пограбування їх. До групи підкуркульників заразовували всіх, хто був бодай трохи нелояльний до советської влади, не виключаючи навіть і бідних селян, що відмовлялися йти до колгоспів. А таких селян була величезна більшість.

До цієї групи селян підкуркульників був заражований і мій батько. Коли після розкуркулення мій знедолений батько запитав уповноваженого по хлібозаготовлях, за що його розкуркулили, то отримав від уповноваженого відповідь: «За то, що хорошо живеш! Иди, жалуйся на меня в советское правосудие!».

Не багато ліпше було становище міст та індустріальних центрів. В той час як селянство було позбавлено взагалі будь-яких харчових запасів для існування, напівголодні робітники і службовці в Україні мали зможу діставати на харчові картки по 200-300-400 грамів хліба. Мені довелося кілька разів іздити у 1933 р. до міста, щоб дістати кілограм так званого «комерційного хліба». Однаке майже завжди доводилося від'їздити додому, не купивши хліба і нічого іншого юстивного, з номером на спині, написаним крейдою у черзі, як не 900 то понад 1 000. А треба зауважити, що я завжди приїздив до міста раннім поїздом, щоб зайняти чергу або першим, або одним із перших, коло дверей крамниці, де продавалося «комерційний хліб». Багато людей з черги, простоявши в ній майже цілий день і не діставши нічого, потім розходилися з сумними обличчями, а крамниця замикалася порожня.

Характерно, що під час голоду 1933 року і після нього, коли прийшов новий урожай,sovetsька преса жодним словом не згадувала про оцей жахливий голодний терор. І тільки деколи можна було прочитати у газеті вислів, що «советское отечество пережило большие трудности», або

можна було почути щось подібне від комуністичних пропагандистів та викладачів історії по школах.

Починаючи з 1941 р. мої спогади про жахливий голодний 1933 р. в Україні щільно пов'язуються з однією моєю розмовою з господинею в одному з сіл Смоленської області, де я був тоді як солдат совєтської армії.

— А ви разве не русский? — запитала мене ця росіянка, у якої ми зупинилися одного осіннього вечора на нічліг, і, не мавши нічого на вечерю, радилися, чи йти шукати нашу польову кухню, яка зупинилася також десь у цьому селі, чи перебути цей вечір без їжі. Щоб заспокоїти своїх співвоїків, бо в осінній темряві в невідомому селі було тяжко розшукути нашу польову кухню, я сказав їм: «Ось у 33-му році, ми, хлопці, цілими місяцями були без шматка хліба та й то не всі вимерли з голоду, а одну ніч якось перебудемо!» Хлопці зі мною погодилися. Саме в цей момент втрутилася господиня.

— Ні! Я українець.

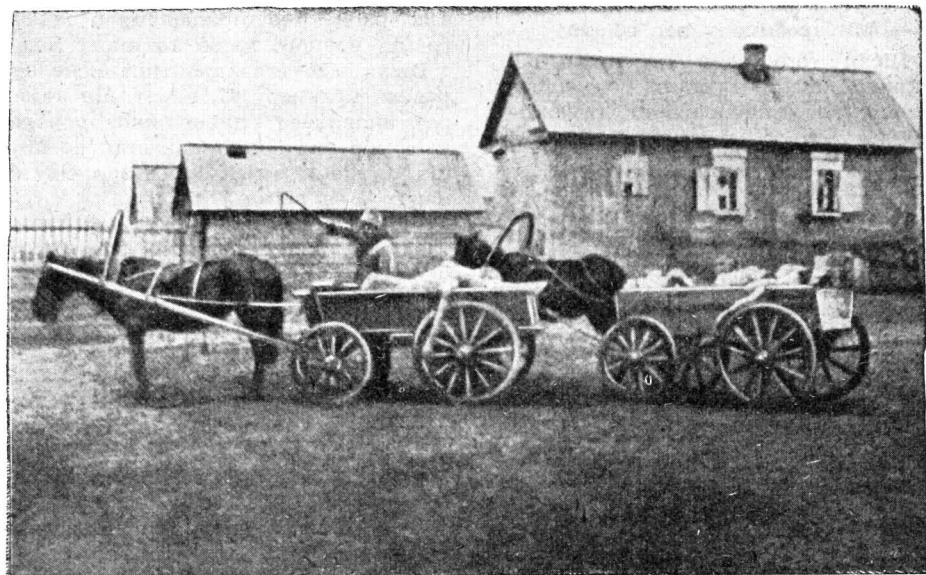
— Да, в 1933 году очень много людей проходили из Украины нашими деревнями и все просили хлебушка, — сказала вона.

Ці її слова негайно викликали у мене страшні спогади і я дуже захвилювався. Адже, в цю убогу Смоленську область Росії, де родить тільки картопля, жито та овес, — наше селянство після розгрому українських сіл московсько-большевицькою владою, змушену було втікати, щоб рятуватися від голодної смерті та жебрачти по селах цього вбогого російського краю.

З величезним здивуванням я запітав:

— А разве у вас не было голода в 1933 году?

— Нет, миленький у нас в 1933 году было еще лучше чем когда либо, — відповіла росіянка. Але потім, ніби схаменувшися, перевела розмову на іншу тему, запрошуючи нас до своєї вечері.

Вивозять померлих з голоду

П. РЕШЕТИЛІВСЬКИЙ

У тюрмаж Полтави

В 1930 році в Решетилівському райсуді кожного дня відбувалася розправа над невинними українськими селянами. Вироки в цих судах діставали селяни по ріжному, на кого як глянула комуністична «справедливість». Але не було жодного випадку, аби хто-небудь із них був виправданий.

Дійшла черга і до нашої родини. Саме на святвечір застукала до дверей нашої хати.

— Хто там?

— Свої!

Увійшли до хати справді «свої»: начальник решетилівського розшуку Зеленський, два міліціонері, два цивільні поняті, а в нашому дворі вже стояли дві підводи із сусіднього колгоспу. Начальник розшуку одразу ж заявив:

— Ми зробимо у вас обшук!

Після того вони перерили нашу скриню, шафу і ріжні господарські схови, до кишенськового гаманця і до закутка за святыми образами на стіні включно. Ми сиділи й не ворушилися. Поняті теж блимали переляканими очима мовчки, бо добре знали, що й до них прийде черга.

За якийсь тиждень знову був у нас трус, — і тоді знайшли гроші Зеленський одразу зрадів:

— На що ховав гроші? А у тебе ж багацько боргів пролетарській державі! Отже на ці гроші я накладаю арешт. В міліції складемо акта. А зараз одягайся! Поїдемо.

У міліції знову зробили мені обшук — забрали останні копійки й документи. Справді, для чого мені це все, коли у всьому опікуються органи влади над мною і навіть над моїм життям?

Третя камера Решетилівської районної була розрахована щонайбільше на 7 душ. Тепер же вона була просто до неможливості напханою: в ній було аж 36 арештованих! Коли я преступив поріг цієї камери, то мені одразу вдарило в ніс зловоння параші.

7 січня 1931 р. відбувся у Решетилівці суд і я отримав 4 роки ув'язнення з позбавленням у правах. 15 січня мене вже відрядили на етал до м. Полтави, в тюрму, що на вулиці Кобиляцькій. Там у карантинній камері мені довелося пробути не встановлених 14 днів, а тільки 5, бо в той час вся тюрма була переповненою. Адже провадилася ліквідація куркулів, як кляси. Для комуністичних будов на півночі потребувалася неймовірна велика кількість дешевих рабів, що працювали б за 300 грамів чорного хліба та чисту воду.

Після відbutтя карантину мене перевели в камеру 67, внизу. Ця камера виявилася дивовижно порожньою, бо вночі відійшов етап на північ. Отже я зовсім просторо сів на нарах біля вікна.

— Масте щось закурити? — запитав мене якийсь селянин.

— Так, нате, закурюйте.

— А скажіть, з якого ви району? — знову запитав селянин. А одержавши відповідь, сказав: — А я з Рублівського. Отже мій і ваш район майже на одній віддалі від Полтави. А як у вас там пройшла колективізація?

Я відповів, що не всі пішли у колгоспи: одні вибрали раптову смерть або заслання, а інші — повільне вимиряння у колгоспах.

— Але у нас, у Рублівці, — говорив селянин, — до колгоспу гнали

усяким терором. У Рублівській сільраді, у дворі, було викопано яму. Коли під час колективізації виявлялися такі, що на них не впливали ніякі застрашування, то представник советської влади, якийсь двадцятип'ятирічний, придумав закопувати таких селян у землю аж попід руки. Істинний Бог! — забожився мешканець Рублівського району.

Не довго сиділи ми так просторо. Пізно ввечорі того ж дня прибув до нашої тюрми великий етап із Ромен: 12 товарів вагонів, набитих повним повно. За словами новоприбулих, це все були наші селяни з термінами ув'язнення від 7 до 10 років.

Наша камера 67 була розрахована не більше як на 20 осіб. Тепер в ній було аж 83 душі! Пізніше весь цей Роменський етап відправили на північ.

У наступному році я сидів уже в тюрмі на Пушкінській вулиці. Тут були майже всі вже засуджені. Підслідственных серед в'язнів було дуже мало. Всі працювали або у в'язниці або поза нею під суворим додглядом і збройною охороною. Харчовий приділ в'язнів був дуже малий. Ті, що працювали по ріжких тюремних майстернях, отримували щоденно по 150 грамів глиняного чорного хліба. Інші ж отримували тільки по 100 грамів. Жирів не видавалося жодних. Баланда була для всіх однакова — з мерзлих буряків та гнилої картоплі. Коли в'язні випускали на прогулку в двір, то там вони з голodu паслися, як худоба. Іли все, що знаходили у смітниковій ямі: шкарлупу з буряків чи картоплі абощо. Навіть траву в дворі тюрми, попід парканом, виїли всю так, начебто її ніколи там зовсім не було. Всі в'язні були аж чорні від голоду й дуже слабкі. Багацько із них пухли від недоїдання. Коли перед смертю в'язня опух відтухав, то з нього точилася вода. Смертність в'язнів була величезна.

Щоденно мерло по 30 душ ріжного віку, а в тюрмі тоді перебувало біля 2 000 осіб. Тюремний лікар байдуже складав акта на кожного в'язня, що помер, з зазначенням: «параліч серця». Цього акта здавалося у справу до архіву. І все.

Одного дня провозили через привертну вахту трупи померлих на дорогах. Їх було накладено у два ряди, як снопи. Але цей раз серед них лежав один старик років 51-52 — Маркарушка на прізвище, який ще був живий.

— Не везіть мене до ями! Я ще буду жити! — просився цей старик. Але голос його був дуже слабий, ніби загомильний. Тюремна адміністрація не звернула на це ніякої уваги.

Начальником Полтавських тюрем був тоді колишній великий землевласник-поміщик Забелін. Ця потвора, а не людина, виглядала, як купам'яса, випечена на українському хлібі та салі. Він вигадував ріжні тортури для в'язнів. Він же був начальником «поправно-трудових колоній» на станції Божкова, філії її у Петровськах та в інших околицях Полтави.

У липні 1932 р. нас відправили на станцію Божкова на прорив — для збирання брожаю. У тому році врожай на Україні був вище середнього. Нас вивантажили з вагонів і до колонії — близько 2 кілометрів — вели пішки під конвоєм із собаками. Комендант цієї колонії Д. був сам раніше ув'язненим, а тепер працював тут по вільному найму. У дворі колонії нас вишикували в два ряди. Комендант сказав нам промову такого змісту:

— Хто буде добре робити і слухатися, та не буде тікати, — той скоро відбуде свій термін карі!

Але у кожного в'язня були свої власні пляні: одні робили добре і без конвою, а інші і то дуже багато — тікали, їх ловили і давали другий термін ув'язнення («добавка з приколкою»). Тут була велика кількість

дозорців, але я помічав, що й вони погано жили: не вистачало їм їхнього придулу. Неодноразово вони ви-прошували у нас ріжкої городини: огірків, цибулі, капусти, помідорів, ягід та іншого. Сільськогосподарська колонія Божкова в той час мала силу продуктів усякого гатунку. Але це все було у повному розпорядженні колишнього царського великого землевласника Забеліна, який за старого режиму наймав собі робітників у свій маєток. А тепер він тут знову розпоряджався 7 500 десятинами землі та до тисячі душ рабів-невільників, переважно українських селян, що працювали на цій землі. Ці дуже добрі, покірні й працьовиті люди були за- суджені нізащо. Але вони терпляче обробляли своїми мозолистими руками ці 7 500 десятин землі, обслуговували молочну ферму з 150 дійнimi коровами та з 675 головами молодняка, стайню з 175 конями, отару овець на 500 голів, курячу ферму, свиноферму з 4 000 голів свиней, працювали вони й на 5 парових молотарках і т. д. Все це опрацьовували руки наших селян-хліборобів. Але кому? І за що?

Цих людей ув'язнювали нізащо. Тільки для того, щоб вони даремно, за 400 грами чорного хліба, працювали, аби добре жилося Забеліним, новим «соціалістичним» сталінським поміщикам — дворянам.

В той час у цій колонії відбувалося велике будівництво коровників, конюшень, свинарників. Було побудовано. також добрий кількістю верхо-

вий будинок і для цього советського вельможі Забеліна. Треба зазначити, що ця колонія була в селі, але селян тут уже не було, бо всіх мешканців цього села було вислано звідси геть, як куркулів, а вся земля, яка раніше була власністю цих селян, перейшла в розпорядження цієї трудколонії, а також і їхня худоба, коні, реманент і взагалі все господарство. Начальник цієї колонії Забелін мешкав у Полтаві, але мав тут окремий дім, що був відібраний у одного заможного селянина. Забелін часто приїздив сюди, при чому це відбувалося з пишною церемонією: вся прислуга цієї загородної вілії Забеліна мусила його зустрічати.

Так ішла тут праця до глибокої осені. Коли ж почалися дощі, то цих обірваних, напівроздітих і босих людей було відправлено звідси великим етапом на північ. Бо навіщо цьому вельможі рabi без діла? Сільськогосподарських робіт стало менше, тому було залишено всього коло 500 душ. Нових рабів наловлять по Україні повесні наступного року!

Сюди часто приїздили з Полтавських тюрем — на Кобиляцькій та на Пушкінській вулицях — за овочами: капустою, картоплею, бураками.

— А як там тепер? — запитував я їх.

— А так, як і раніш: кожного дня біла кобила вивозить на дорогах мерлих людей із тюрми, а лікпом все пише акти про «параліч серця».

I. П. МАТЮШЕНКО

Комуністи перетворювали церкви на в'язниці

Спогади вірного УАПЦ

Я син українського селянина. Одержанавши невелику освіту, вже з самого юнацтва в 1907 р. я пішов працювати на залізницю, здобувавши собі власною працею засоби для прожиття. На залізниці я працював 23 роки, працював сумлінно і жив собі спокійно з родиною, віддаючи найбільше своїх почуттів і уваги своїй рідній Українській Автокефальний Православній Церкві.

Але не довго прийшлося мені жити спокійно. В 1923 р., коли московські більшевики почали відчуваюти себе господарями на Україні і заходилися опановувати не тільки майном, але й душами людей, то мені в цьому 1923 р. залізничний комісар запропонував був вступити до їхньої комуністичної партії. Через те, що я не співчував комуністам і особливо був настановлений проти їх антирелігійної пропаганди, я категорично відхилив таку пропозицію залізничного комісара, що була зовсім несумісною з моїм сумлінням і релігійною свідомістю. В наслідок цієї моєї відмови, яку розглядали як демонстративну, мене негайно звільнили з посади. І хоч в скорому часі я знову влаштувався на залізниці на працю на іншу посаду, — але після того мене цікували і переслідували різними способами протягом сімох років, аж до 1930 р.

В лютому 1930 р. мене заарештувало ГПУ і кинуло до свого льоту. Там мене тримали біля двох місяців, щодня мене допитуючи під різними загрозами і тортурами. Потім мене випустили під розпис-

ку, щоб я нікому не розповідав про те, як вони зі мною поводилися. Літо 1930 р. я прожив ніби-то на волі, але під постійною загрозою нового арешту.

І справді, зимою 1931 р. ГПУ мене знову заарештувало. Так само ГПУ тримало мене в своєму льоті і протягом двох місяців все допитувало й мучило, особливо чіпляючися до моєї релігійної діяльнності в складі Української Автокефальної Православної Церкви, розглядаючи її як політичну контрреволюцію проти советської влади. Я тримався твердо. Тоді агенти ГПУ не давали мені спати протягом десятьох діб. Вони довели мене до такого знеможеного стану, що я, щоб скінчилися ці мої незнісні муки, нарешті підписав те обвинувачення, що його написав слідчий, примушуючи мене його підписати.

Після того ГПУ ухвалило ув'язнити мене за ст. 54 п. 10 (контрреволюційна агітація) до північних таборів у район Котлас-Архангельськ, де я й пробув на важких примусових лісорозробках 6 років.

Коротко про мої в'язничні спогади. З слідчого льоту ГПУ мене перевели до тюрми, де посадили у камеру, разраховану на 25 чоловік, а в ній вже сиділо 140. Тіснота і спека в цій камері була неймовірна. Кожну ніч з цієї камери забирали на розстріл по 1—2 чоловіка, але вранці на місце розстріляних у нашу камеру кидали нових в'язнів. Під впливом таких переживань, траплялися випадки, що в'язні тут же у камері накладали

на себе руки, не витримуючи фізичних і психічних тортур.

Потім з цієї тюрми в Дніпропетровському мене перевезли етапом до Харкова. Там у маленьку камеру, в якій не було не тільки ліжок, а навіть соломи для спання, нас напхали 80 чоловіка. Через два тижні з цієї тюрми одібрали 400 в'язнів — в тому числі й мене — і перевели до концтабору у Харкові, де примусили нас щодня виконувати тяжку працю під озброєною вартою по добудові будинку та в'язниці спеціального призначення ГПУ. Таким чином ми, в'язні будували нову в'язницю для самих себе і інших нам подібних.

Після закінчення будови цієї в'язниці, на Різдво — 25. грудня 1931 р. нас відправили етапом з Харкова до Архангельської області на примусові праці по рубці лісу. Тут нас примістили у лісі в бараку, зовсім непридатному до життя. Але й цей барак у лісі ми вважали для себе значно кращою долею, ніж було б потрапити до самого Архангельську до в'язниці — церкви, в якій було влаштовано переходовий кацет в'язнів і засланників. З цієї церкви за час її використання як в'язниці було вивезено на цвинтар біля 30 000 мерців, що загинули від виснаження голодного й холоду.

Наша праця у лісі була дуже тяжка. Норма виробітку при руч-

ній, зовсім немеханізований праці — 6 кубічних складометрів на чоловіка. В разі виконання цієї норми і дододження наглядачеві, — в'язень одержував 600 грамів хліба до звичайної баланди. При невиконанні норми або при нездовolenні наглядача — в'язень одержував 400 грамів. Тим же, кого карали, видавали тільки по 200 грамів хліба на день.

За кілька днів ми довідалися, що советському в'язневі хворіти зовсім не можна, бо ті, хто заявив себе хворим, були відправлені справді до лікарні, але звідти з них ніхто вже не повернувся.

Перебуваючи на примусових працях в советських концтаборах, я бачив у них в'язнів з усіх націй, що населяють СССР. Але при тому спостеріг, що найменшу частину складали росіяни. Напевно це тому, що ця нація проявила себе найпокірливішою до рабовласницької комуністичної влади. Найбільше ж серед в'язнів було українців і народів Кавказу і Середньої Азії.

Слава Бєгу, що Він допоміг мені пережити цю советську каторгу. Коли я повернувся додому, то мені не дозволили жити ні в моєму рідному місті — Дніпропетровському, ні по всіх інших великих містах СССР, бо я був підозрілий для советської влади і весь час і далі перебував під наглядом НКВД.

А. В. ФЕДОРІВ

Після переможного походу — в концтабір!

Я український селянин із Західного Сибіру. В 1929 р. мене мобілізували і в складі 1-го Сибірського кавалерійського корпусу послали на війну з Японією на Далекому Сході — я брав участь у поході згаданого корпусу на Харбін і Мукден. Після відновлення миру з Японією наш корпус перевезли для демобілізації в м. Омськ. Але там в березні 1930 р. особлива трійка ГПУ постановила ув'язнити всіх українців, що були в складі 1-го Сибірського кавалерійського корпусу, в Далекосхідніх концтаборах ГПУ, за зраду і антисоветську пропаганду. Це ув'язнення було «без права листування». Советська адміністрація повідомила мою дружину, що я загинув на війні й видала їй навіть грошеву допомогу. Советська влада не хотіла, щоб опозиційно до неї настроєні люди могли розповісти своїм рідним й близьким про те, що ми бачили по цей бік залізної заслони, в Манчжурії.

Тоді я вперше втік з ув'язнення. Але в Самарі мене спіймали агенти ГПУ і під вартою відвезли до концтаборів в Нікольсько-Усурійському краю. В'язні цього концтабору були примушенні працювати на лісорозробках. Харчування видавалося відповідно до виконання кожним норми праці. Я не мав досвіду в пиллянні дерев і тому на другий день праці мені за невиконану норму видали тільки 350 грамів хліба (за повну норму видавали 800 грамів) та зовсім рідкий суп, т. зв. «баланду». Здавалось, що я приречений тут на повільне виснаження й вмирання від голоду.

Незабаром прийшло розпорядження, щоб усіх політичних в'язнів «без права листування» — вивезти в ще

даліші, більш ізольовані концтабори. Мене з іншими подібними вивезли в «чорних воронах» — герметично закупорених автаках на пароплав, у трюм, звідки зовсім не випускали всю довгу дорогу. Привезли нас в м. Магадан, що при бухті Ногаєво. Коли ми, в'язні, виходили на беріг з трюма пароплава, то більша частина нас була настільки вже слабкою, що, дихнувшись свіжого повітря, падали яксті вітрачали притомність. Ці люди не могли ити до свого концтабору пішки, їх туди привезли напівживими.

Цей наш новий концтабір у Магадані являв собою чисту площу на березі Охотського моря, обнесену кільчим дротом. Стояли сторожеві вежі з озброєними вартовими. Не було на цій площі жодних бараків. В'язні ГПУ лежали просто на землі під відкритим небом, в умовах холодновогого підсоння туманного Охотського моря. Тут я надивився на страхіття людських мук, коли кожного дня вмирало від нелюдських умов існування багато в'язнів.

Через деякий час мене забрали з цього концтабору на рибацький соцістський пароплав як кочегара й слюсаря. Спочатку щодня вишколювали — 6 годин навчання й 6 годин практичної праці. З відкриттям навігації почалася моя праця як кочегара в'язня на цьому пароплаві. Це була тяжка праця без кінця: 6 годин в кочегарці, потім 6 годин відпочинку, і так далі. Нікуди виходити з цих мешкань не дозволялося, а з кочегарки до кубрика я ходив під доглядом НКВДистів. За цю тяжку працю давалося тільки арештантську іжу. Так я мучився до 1937 року, тобто шість років, без перерви.

В 1937 р. мене й інших в'язнів збрали з пароплавів і перевели з Магадану за кілька сот кілометрів далі на північ, за полярне коло, в устя Колими. Там на здобуванні золота для советського уряду почався новий період страждань наших з-к, тобто «заключених», або, як ми казали, «заполярних козаків». В тому концтаборі на Колимі, де я пробув з 1937 до кінця 1940 р., було постійно по 10 000 в'язнів. Тут праця була ще тяжкою, а умови життя ще жахливішими. Кожен за 12-14 годин праці на добу мусів видобути лопатою 10 кубометрів золотоносної землі в вічно-мерзлому ґрунті кар'єру та ручною тачкою відвезти цю породу на відстань 200-250 метрів. І так цілий рік, майже без днів відпочинку. За таку каторжну працю в'язні одержували, якщо виконували норму, по 1 000 грамів глибокого хліба, який часто випікався з квасолі виключно. Кіло цього хліба — це був зовсім невеликий

шматок. До цього давалася «баланда», тобто водянистий суп, та 100 грамів вареної, часто тухлої риби. В наслідок страшного виснаження ув'язнені мерли, як мухи: з тих 10 000 в'язнів, яких привезено сюди в 1937 році, до 1940 р. залишилося при житті тільки 500 душ. Решта загинула від голоду, холоду й надсильної праці. Ale на місце померлих знову привозили нових в'язнів, весь час підтримуючи кількість їх у нашому концтаборі в 10 000 душ. Цей концтабір вважався ув'язненням тільки для політичних в'язнів, що не мали права листування.

З цього концтабору я втік в жовтні 1940 р. і після 8 місяців важкої мандрівки в тундрі й тайзі прибув у населені місцевості, де й переховувався нелегально до війни 1941 р., коли мені пощастило прорватися на захід, по цей бік залізної заслони.

Один з багатьох цвинтарів України в голодний 1933 рік

Доля одного роду

Уривок із слова, виголошеного на установчому з'їзді ДОБРУС-у в місті Мюнхен-Пазінг (Західня Німеччина) 2. грудня 1951 р.

Село Михайлівка — колись кріпацьке (власність ген. Сінельникова), а за більшевиків колгоспне — на Криворіжжі в рік моєго народження, 1920-й, мало біля 300 дворів господарів, приблизно десята частина яких мала, як це взагалі буває на селях, те ж прізвище, що й мій батько — були близьчими чи дальшими родичами. Коли восени 1941 року (вже за німецької окупації — повернувшись на Україну 1937 р. з Архангельської області, куди запрототили нашу родину, я не наважувався тоді приїхати до родичів) я прибув до с. Михайлівки, то майже нікого не застав із своїх рідних. Доля деяких з них була така:

СЕМЕНКО Гордій Корнійович, народжений 1863 р., мій дід по-батькові, людина величезної фізичної сили (військову службу відбував у гардійському Волинському полку у Варшаві), помер від голоду в квітні 1933 року.

СЕМЕНКО Степан Гордійович, мій рідний дядько, також селянин, помер від голоду в квітні 1933 року.

СЕМЕНКО Григорій Гордійович, народжений 1894 р., який покинув село, тікаючи від колективізації в 1930 р., працював як шахтар на копальні ім. Дзержинського в Кривому Розі. Згодом він був заарештований і відбував покарання на будівництві (3 роки) каналу Волга—Москва.

СЕМЕНКО Сергій Гордійович, народж. 1887 р. (мій батько), був заарештований восени 1929 р. і по статті 58/Х Кримінального кодексу УССР засланий до «поправно-трудових таборів за межі України» до Півночі Росії, де й пробув (спершу, до 1933 р.,

на л. з. ч. 1 в Архангельську, а згодом на л. з. ч. 4 на станції Пермілове, Плісецького району, Архангельської області) до середини 1937 року.

Доля двоюрідних братів моєgo батька така:

СЕМЕНКО Гнат Іванович, помер на весні 1933 р. у в'язниці Мусіївка, камера 17, біля Кривого Рогу. Його сина СЕМЕНКА Івана Гнатовича, більшевицька ЧК розстріляла в с. Михайлівці 1920 р. за те, що селяни під його проводом розброяли «продовольственно-разверсточний» загін комуністів.

СЕМЕНКО Олександр Іванович. За відмову поступати до колгоспу його викидали серед зими 1931 р. з хати, заборонивши сусідам приймати на ночівлю. Його син, що простудився від цього, втратив наслідком хвороби слух, а згодом і мову С. О. І. працював перед війною як конюх на одній копальні на станції Мудрена, Кривий Ріг.

СЕМЕНКО Никонор Іванович, бездітний, помер від голоду на весні 1933 року біля села Таранова (поблизу с. Михайлівки), повертаючися додому з Кривого Рогу, куди він ходив роздобути кусок хліба. Це можливе тільки в комуністів: селянин іде до міста на роздобуток хліба!

Так більшевики винищували українські селянські родини, так більшевики нищили і тепер ще так нищать український народ.

Такої ж приблизно долі зазнали й родичі по лінії моєї матері. Ця ж сама доля спіткала й інші родини цього села, як й інших сіл України під більшевиками.

Голод на Донбасі

Голод в Україні в 1933 р. я спостерігав на Донбасі, точніше на станції Харцизьке (Сталінська область), що лежить на залізниці Дніпропетровське-Ростов.

З лютого 1933 р. ця станція почала наповнюватись чоловіками, жінками і дітьми, які тікали від голодової смерті і їхали на Донбас з сіл різних областей України — Київщини, Вінниччини, Полтавщини тощо. Проходячи щоденно на працю повз цю станцію, я бачив там людей з мішками — обдертих, опухлих з голodu, чорних від бруду. Вони піджодили до мене і просили хліба або взагалі чогонебудь з'сти. Міліціонери раз-у-раз проганяли з станції таких людей. Але вони знову поверталися туди. Деято з цих голодних вішався з одчаку в сараєх місцевих мешканців-залізничників або на деревах.

По весні 1933 р. наплив голодних людей все збільшувався. Чорні, як тіні, люди бродили не тільки по станції, а й по всьому місту Харцизьку. Станційний будинок та перон уже не вміщали всіх голодних, які там устелювали підлогу; інші лежали, спали і вмирали в скверах і на вулицях міста. Щоранку я бачив там купи неприбраних мерців, а більших часто і членів їх родин, що вже не були спроможні реагувати на оточення.

Міліція розганяла місцевих робітників, щоб вони не дивилися на мертвих і не розмовляли з голодуючими. Мертвих же вона збирала і кудись відвозила. Також з вагонів поїздів виносили щодня багато вмерлих з голodu.

У квітні голодуючі переповнили все місто. Вони лежали по всіх вулицях і на перехрестях, простягаючи худі руки випрошуючи милостиню.

— Ви самі бачите, чому ми просимо, — говорили вони.

Вони мусіли так обережно говорити, бо міліція та сексоти ГПУ слідкували за тим, що скажуть ці голодні люди і хто з прохожих дає їм допомогу.

Ці голодні так і вмирали на вулицях з нажебраними грішми в руках.

За містом Харцизьке був радгосп «Горняк» ч. 5. Одного разу я йшов до нього і почув наліво від дороги, в кущах чоловічий стогн. Я поліз у крапиву і почав пробиратися на звук цього голосу.

Я побачив на голій землі, прикритий теплим селянським піджаком, лежить гарний сивий чоловік великого росту, приблизно 65 років, з розкритими устами і заплющеними очима. Все його обличчя було вкрите мухами. Я відігнав мух, подивився для обережності навколо і запитав:

— Хто ви, діду?

Він пошепки відповів:

— Я з Вінниччини. Чув, що на Донбасі є хліб. Приїхав сюди, щоб спастися від смерті. Дай же мені тепер не хліба, я ріденького супу, бо від хліба я помру.

Тоді я зайшов до адміністрації радгоспу і оповів, що бачив і чув. Мені пообщали, що голодному пощають суп. Але насправді ніхто про це не подбав, бо кожний боявся нести відповідальність за допомогу голодному. Наступного ранку приїхав міліціонер з Харцизького. Йому лишилось тільки сконстатувати смерть дідуся з Вінниччини — у кропиві коло шляху.

Декому з голодуючих пощастило влаштуватися на працю. Але іх голодування все ще тривало: «працюючі» далі ходили по дорогах, блукали по смітниках, шукаючи за відпадками поживи.

Одного разу я йшов до міста Макіївки і коло трубного заводу помітив, що в різних місцях з-пода горбків виглядали якісь люди. Я побачив, що в рові лежав здохлий кінь. Я здогадався: ці люди промишляли, якби то їм вкрасти коня так, щоб цього не побачили сексоти ГПУ. Кінське падло мало служити їм за поживу. Коли я повертається того ж дня після заходу сонця додому, то побачив, що від коня залишився тільки скелет: чоловіки та жінки сокирами порубали коня, шматки м'яса поховали у свої мішки і занесли їх до заводу.

Пізніше мені не раз доводилося бачити такі випадки на шляху до Макіївки.

Але на зборах чи в розмовах комуністи жадним словом не згадували ні про ці картини жахливого голоду, ні про випадки голодової смерті. Всі вони мусіли підтримувати офіційну директиву червоної Москви, що, мовляв, «Україна є квітучою і щасливою країною» і що жадного голоду в ній немає, бо їй «бути не може».

Голодні на площах Харкова

Мої батьки були селянами, що померли від голоду злощасного 1933 року. Тоді померли, крім батька і матері, ще три мої сестри і два брати. Я сам став безпритульним і скитаєсь по всьому СССР.

Кілька фактів, що особливо врізалися в мою пам'ять, я подаю в цьому короткому спогаді.

Весна 1933 року. По всій Україні панує голод. Селяни кидають свої рідні хати, села. Вони, пухлі від голоду, ідуть до великих міст з надією, що там зможуть дістати шматок хліба і спастися своє життя. Але в місті виловлює їх міліція, вантажить на автомашини, вивозить за місто і скидає у провалля. Люди тинули у великій кількості.

В Харкові, тодішній столиці України, я бачив, як на Кінній площі лежала пухла від голоду жінка. Її, живу, точили черви. По тротуарах проходили люди, клали їй по крихти хліба, але нещасна жінка його не їла, бо їй було вже близько до смерті. Вона плакала і просила лікарської допомоги, якої їй ніхто не дав.

По всіх вулицях Харкова лежали багато померлих від голоду людей. Вони лежали під огорожами і над річкою Журавлівкою.

*

У восьмому районі Харкова мене затримав якийсь міліціонер і привів до районового управління міліції, де мене посадили в тюремну камеру. Переночувавши там, я чекав вранці, як усі в'язні, на пайку хліба; але його нам не дали. Камера була переповнена; всі були втомлені та голодні. Вранці ж випустили нас на повітря. В дворі стояв якийсь будинок з червоної цегли. Я пішов попри цей будинок і побачив, що до підвальну в цьому будинку через вікно без рам провадив жолоб, оббитий бляхою. Я подумав, що тут звантажують продукти для міліції, і став заглядати до підвальну. Мені присвічувало сонце, і я виразно бачив, що підвал був переповнений помордованими людьми — жінками і чоловіками. Старих серед них я не бачив; це були люди виключно молодшого віку. Видно було, що їх помордовано не в підвалі; їх привезли сюди і поскидували

через вікно без рам і жолоб, оббитий бляхою. Мене охопив великий жах. Я втік з цього місця, бо боявся, що хтось з міліції може мене запримітити. Я напевно приплатився б своїм життям, якби якийсь міліціонер здогадався, що я побачив весь жах у підвальні.

З тюрми восьмого району міліції мені якось удалося вирватися. Тоді я залишив Харків і через Білгород, Білій Колодязь, Вовчанське та інші міста подався в Росію. Де я не був, всюди я бачив моїх земляків-українців — голодних, пухлих, мертвих. На кожній російській станції валилися мертві українські селяни.

Як безпритульний я тинявся тоді по різних місцевостях Росії, України, Кавказу. Скрізь ті самі картини: пухлі від голоду і мертві мої земляки...

*

Я не загинув тільки тому, що мені допоміг помічник начальника постачання збройового заводу в Харкові, на прізвище Шнайдер, за національністю єврей.

Коли я повернувся до Харкова з Росії обідрами і голодним, то, не маючи квартири, я набрів на збройовий завод на Іскринській вулиці. Там була кухня, і при ній я знайшов собі місце, щоб спати вночі.

Одного вечора я, вийшовши на двір, напоровся на одного начальника в блоку одязі. Він побачив мене і покликав до себе.

— Що ти тут робиш? — запитав він мене, при чому поклав свою руку на бравнінг, який висів у нього збоку на ремені.

Я оповів йому, що я безпритульний, що вся моя родина померла і що я, не маючи нікого притулку, сплю тут, на гориці кухні.

— А ти знаєш, що тут ходять патрулі? — різко спітав він знову.

— Так, знаю — сказав я йому у відповідь.

Тоді він порадив мені піти спати, пірестеріг, щоб ніхто мене не побачив, і наказав мені прийти назавтра до будинку, що його він показав мені рукою, в кімнату ч. 9, точно о 9 годині.

Дочекавшись наступного ранку десятої години, я пішов до нього. Коли я зайдов до його кабінету, він запитав мене коротко:

- Чи хочеш у нас працювати?
- Хочу, — відповів я також коротко.
- Будь обережний, працюй таріно, бо

сам знаєш, який тепер час! — сказав він мені на прощання, взявшись мене за рацию як пастуха корів цього заводу.

Пізніше я довідався про прізвище мого добродія і про посаду, яку він займав на цьому збройовому заводі.

O. КУШНІР

Боротьба за волю не припинялася

Великий голод 1932-33 р в Україні, властиваний советською владою, все ж таки не зломив опору українського населення. Селяни складали й співали протикомуністичні пісні та висміювали большевицьких наїзників на Україну.

Але були й інші, важливіші методи опору. Правда, вони не були масовими, але їх дошкільно відчувала советська влада, особливо НКВД. Так, наприклад, було в Кривому Розі, що є великим промисловим центром, де працюють десятки тисяч робітників. Серед цих робітників було багато українських селян і взагалі людей, які переїхали сюди, щоб уникнути очей НКВД. Саме тут у 1934 р. повесні був замордований у своєму мешканні один із слідчих НКВД. Подію що органи влади тримали у великій таємниці. Не зважаючи на це, пізніше почали ширитися поголоски про існування тут протибольшевицької терористичної групи.

Одного дня чекали до Кривого Рогу якогось великого советського вельможу, що мав прибути сюди невідомим потягом. Але коли цей пильно охоронюваний поїзд підходив до ст. Карновотки, на закругленні «Рудник Шмакова», він пішов під уткіс. На слідстві виявилося, що рейки було зазделегідь відкручені. Тільки тоді НКВД зрозуміло, що це не випадок, що тут діяла якесь невідома антисоветська організація.

Мені, як мешканцеві Кривого Рогу,

було цікаво довідатися докладніше про цей випадок, коли я повернувся з концтаборів. Тільки в роки другої світової війни я дізнається, що така протибольшевицька бойова група справді тут існувала. Керував нею один досить здібний юнак, який був також талановитим поетом, вірші якого друкувалися в газеті Кривого Рогу. Другий борець за волю України, його побратим, на ім'я Андрій Загреба, походив із безпритульних. Його батьків зліквідували советська влада ще в 20-их роках. Народився він у Таврії. Загреба діяв під приbrahim прізвищем і був справжньою карою Божкою для високопоставлених комуністів і НКВД. Кінець його життя був трагічний. Одного разу на перегоні Верховцеве-П'ятихатка він увійшов до купе вагону швидкого поїзду, де сидів один якесь визначний енкаведист. Загреба накинувся на нього, відняв зброю і тут же прикінчив цього ката. Але в цей саме час прийшов до вагону контролер. Постукавши в двері купе і не одержуючи відповіді, контролльор відкрив купе своїм ключем. Тоді Загреба, щоб уникнути арешту й неминучої страти, вилігнув через вікно вагона на повнім ходу. Він тут же розбився на смерть.

У цій місцевості діяв проти комуністів і інший український патр от — Василь Хрущук, якого пізніше розстріляли німці.

Так боролися й умирали за Україну наші молоді люди, яким не під силу було терпіти большевицький терор.

Доля одного з багатьох мільйонів

Я український народний учитель з Північного Кавказу. Доля моєї родини під советською владою неописано трагічна. Рідний мій брат Василь був заарештований ГПУ в 1930 р. і загинув в ув'язненні. Моя дружина Оксана вмерла на засланні в 1938 р. Двоюрідний брат Прокіп був ув'язнений, на 8 років і загинув на Півночі. Другий двоюрідний брат Тимофій загинув у льохах НКВД в 1937 р. Мої близькі родичі — Михайло Качура, Пилип Касич, Степан Алистратенко загинули в ув'язненні НКВД. Мого дядька Йосипа розстріляли на Уралі, мою двоюрідну сестру Софію, двоюрідного брата Федора і його сина Михайла — в Семиріччі.

З усієї нашої численної родини врятувався єміграцією на захід тільки я один, та й то після 9,5 років ув'язнення советською владою. Мене ГПУ заарештувало 2 червня 1930 р. і, обвинувачуючи за статтею 58 п. п. 10, 11, 14, ув'язнило на 10 років. Я перебував у 11 советських в'язницях: у Ставропольському ГПУ, у Ростовському ГПУ, у Ростовській тюрмі, у Бутирській тюрмі у Москві, в Ярославському політізоляторі і в тюрмі особливого призначення, в двох Сузdal'sких тюрях — новій і старій, у Володимирській тюрмі, в двох тюрях міста Орла і, нарешті, в Унжинському поправно-трудовому таборі на Півночі.

Щоб оповісти про мною пережите, я мусів би написати товсту книжку. Але на це я вже не маю сил, бо після всього пережитого зовсім винажений і хворий.

Можу сказати про все коротко. Так зване слідство ГПУ-НКВД — то щось несамовите, що міг вигадати хіба Люцифер: залякування, ріжні провокації, примушування до брехні на себе й інших, бійки і всякого іншого роду вдосконалені й вишукані катування. Перевозка з тюрем до тюрем, т. зв. етап, — то безперервна мука голоду, спраги, холоду або спеки і завжди бруду в страшній тісноті.

Етапникам звичайно дають тільки тульку або оселедці і по 200 грамів хліба. Води майже не дають. Тому люди від стражданьплачуть й стогнуть.

Муки в'язнів советських тюрем і кацетів особливо збільшилися після вбивства в грудні 1934 р. С. Кірова, видатного большевицького комісара в Ленінграді. Політbüro большевицької партії призначило наркомом НКВД Єжова, який довів терор до божевільних форм і маштабів. НКВД нещадно нищило селян і інтелігенцію тих народів, що здавалися большевикам небажаними для їхнього советського «раю»: українців, тюрків, народів Кавказу та інш. Гасла: диктатура пролетаріату і побудова соціалізму в одній країні, то все пропагандиства брехня. В дійсності є однаєві й цинічно-найкорстокіша боротьба за збереження своєї влади зграєю московських злочинців з іх коляборантами — комуністами й НКВД-истами.

Єжовщина застала мене в Ярославській тюрмі особливого призначення НКВД. Тоді було цілком заборонено нам одержувати посилки від рідних і близьких. Вбогі казені харчі ще дужче погіршали. Вікна в'язниці було забито дерев'яними або бляшаними щитами, так що світло денне ледве просікало до камер. У всі вікна було вставлено матове скло. Хвірточки було позабивано і оддушники було позамазувано. Таким чином ми залишилися зовсім без свіжого повітря. Прогулянку нам скоротили до 15 хвилин на добу. Ходити треба було по призначенному колу, обов'язково нахиливши голову, нікуди не дивлячися і склавши руки за спину. Це була не прогулінка, а повне знущання з людей.

В цьому ізоляторі я сидів деякий час разом з акад. С. Єфремовим, організатором і керівником Спілки Визволення України, який був судженний повесні 1930 р. в Харкові. До Ярославського ізолятора привезли в 1932

році коло 30 осіб засуджених на цьому процесі політв'язнів. Щось з піврівня я мешкав з акад. С. Ефремовим в одній камері, а перед тим і після того часто зустрічався на прогулянці. У мене залишився найсвітліший спогад про цього видатного вченого України — високопатріотичного сина нашої Батьківщини. Акад. С. Ефремова було засуджено на 10 років політзолятора. Але й після 1939 р., коли його вже мали звільнити, — все ж таки не з'явилося жодної вістки про нього. Очевидно він так і загинув передчасною смертю мученика у совєтських катафтах.

В Суздалі я сидів у старій тюрмі колишнього Спасо-Юхимівського монастиря. Це — жахлива в'язниця: маленькі тісні камери з дуже низькою стелею, дуже холодні і вогкі. В цьому ізоляторі для прогулянки було визначено винахідливими в'язничими квадратне місце розміром тільки 4×4 метри. В цьому ізоляторі разом із мною у камері ч. 2. були ще три особи: німець Райнгольд Курц з містечка Константинова, що в Україні, та два росіяни. З цієї тюрми мене перевезли до тюрми у Володимирі на Клязмі, в якій було багато українців. Через деякий час мене знову перевезли з групою в'язнів до Орловської тюрми. В ній були теж всюди матові шиби, мокрі й покриті цвіллю стіни і надзвичайно важке повітря. Ми скаржилися начальнику тюрми і лікарю на це і прохали пе-

ревести нас в іншу камеру. Згодом нас справді перевели. Але в новій камері, як на глум, — стояли голі зализні ліжка, тобто без матраців і ковідр. Цементна ж підлога була вічно мокра, ніби полита водою. Ось на цих голих ліжках, тобто на залисних прутах нам довелось, як вимушеним факірам, спати багато ночей. Це було додатковою мукою для нас, бо зализні дроти врізувалися в тіло. Нарешті на наші благання нам дали матраси, але такі брудні й настільки замазані засохлою кров'ю, що на них, навіть нам, в'язням, страшно було лягати.

Тільки десь в вересні 1939 р. — вже після кінця ежовщини — нам трохи полегшали режим: не примушували закладати на прогулянці руки за спину, дозволяли тримати голову нормально та інші дрібниці. Прихід до влади нового оберката Берії для нас відзначили видачею літньої страви в той день, такої страви, якої ми не бачили вже кілька років.

В листопаді 1939 р., коло 12 години ночі, мене забрали на етап до Унжінського табору примусових робіт НКВД. В III-му відділі цього концтабору провадилися примусові праці на лісорозробках. В цьому відділі було постійно 4 000 — 5 000 в'язнів. А в усьому Унжінському концтаборі було близько 65 000 в'язнів. Мені й зараз страшно згадувати, як там гинули люди від голоду, холоду й непосильної праці.

Штабелі з трупів померлих засланців у Вологді

За походженням я український селянин. Вже з самого дитинства пам'ятаю, як родину моого батька тероризували раз-у-раз комуністи-большевики, які вважали його куркулем і тому переслідували. Ці переслідування нашої родини комуністами кінчилися для неї трагічно, бо мій батько, моя маті, два мої брати і більшість моїх родичів були замордовані советською владою по тюрмах, концтаборах і на засланні. Мене самого було заарештовано в 1929 р. за підозру зв'язку з відомим українським партізаном Іваном Клітою на Полтавщині та вироком ГПУ заслано на вічне заслання в район Вологда-Котлас Північного краю.

Це сталося так. 13 січня до моєї мешкання прийшли за мною озброєні місцеві комуністи. Вони заарештували мене, і з всією родиною наказали вдягнутися і взяли харчів з собою. Потім нас відвезли до сільської ради, де й замкнули. Там уже було ув'язнено кілька родин, а з ними і один сільський учитель з дружиною і 11 дітьми. Привезли сюди й родину місцевого дрібного крамаря. Його дружині, що хворіла на водянку й лежала в ліжку, привезли загорнутою в ковдру. Через два дні вона померла. Все приводили нових арештованих. Однієї дощової ночі, щоб сковзти нас від співчуваючих селянських очей, нас відвезли за 12 км на глуху станцію Юзковці. Туди ж звозили заарештованих з усіх сіл нашого району. За кілька днів потяг з 51 товарового вагону з нами, в'язнями рушив на північ. Він був перший, але не останній. В кожному вагоні їшло по 50-55 осіб з речами. Вікна було переплетено колючим дротом, двері замкнено. Нас супроводив численний конвой. Потяг рідко зупинявся. З вагонів нікого не випускали. У Москві дали сирої води. У вагонах був страшний бруд. Люди почали хворіти. За чотири доби нас привезли у Вологду коло 1 години ночі. Наказали вивантажуватися з речами, що їх треба бу-

ло скласти на купи. Снігу тут було понад 2 метри.

Потім чоловікам, віком від 14 до 55 років, наказали сісти назад у вагони, для відправки в Котлас. Батьки не хотіли кидати дітей, чоловіки — жінок. Викликані відділи міліції та військ ГПУ довго працювали, поки всадили їх до вагонів і потяг відійшов. На ранок на снігу залишилося кілька трупів. Над ними плакали жінки, діти. Мені вдалося загубитися між жінками і старими людьми і я залишився з родиною. Після нас ще й ще приходили ешелони в'язнів з Кубані, України, Криму, Дону.

У Вологді була велика кількість церков. Мобілізовані з навколоишніх районів селянські підводи розвозили нас по цих церквах, що були призначені нам на житла. Я з родиною потрапив до храму Христа Спасителя, що його місцеве населення називало Церквою Спаса на болоті. Вся ця церква була заповнена 6-7 поверховими нарами, збудованими з грубого дерева та дощок. Між ними були вузькі проходи.

За кілька днів привезли наші речі.

Звикали до нових умов. Командантом нашого туртожитку-церкви був місцевий комсомолець — **Копейкін**. З ним було кілька міліціонерів, що вартували нас і водили в разі потреби групами по 10-15 осіб. Скорі утворили кухню, що давала нам раз на день юшки і два рази на день гарячу воду. Юшку готували з наших же харчів, що їх відбрали. З міста привозили хліб, по 200 грамів на душу і цукор по 25-30 грамів.

Не пройшло і двох тижнів, як почали вмирати діти в'язнів, від немовлят до 14 років. Мороз був біля 40 ступенів і більше, а земля замерзала понад 1 метр. Поки вмирало по 10-20 душ на добу, то копали ями, але коли почали вмирати по всіх церквах-тюрмах по 150-200 душ на добу, то трупи їх складали на міських цвинтарях штабелями по 200 і

більше мерців у кожному. В штабелях чим далі траплялися і дорослі, особливо й старі. Багато десятків таких штабелів було складено цієї зими у Вологоді.

До кінця квітня 1930 р. у Вологоду було привезено близько 262 500 душ. Цю цифру не тільки можна було чути від коменданта та міліціонерів, а й бачити на дров'яному склепі у списках на дрова. Не тільки церкви, але й більшість усіх великих будов було заповнено людьми.

Наблизжалася весна і мерзлі трупи, починали відтавати, м'якнути. При мара епідемії злякала вологодців. Місцеве населення складалося у переважній більшості з робітників паперових і деревообробних фабрик. Спочатку вони не вірили, що советська влада застосувала терор. Хтось по місту розпускатиме чутки — це має бути робили комуністи — нібито ми добровольці, що йдуть на північ на працю. Інші ж комуністи твердили, що ми капіталісти, саботажники, поміщики, бандити або що.

Але чим далі ми там жили, тим краще пізнавало населення, хто є ми насправді. Робітники захвилювалися — вони переконалися, що серед нас нема жадних злочинців, що ми в більшості р'льники і хоч заможніші, але власною працею обробляли свою землю. Тоді на робітничих зборах почали писати листи до різних советських вельмож у Москву. До Москви навіть поїхала від Вологодського робітництва спеціальна делегація. На підставі їх клопоті було дано з Москви розпорядження: 1) повернути всіх дітей туди звідки їх привезено, 2) утворити комісії з представників вологодських робітників та ГПУ для перевірки, кого і за що вислано. Таких комісій було утворено кілька.

Але, щоб не дати в'язням правдиво виказатися перед комісіями, коменданти наших в'язниць-церков зробили за допомогою міліції перегляд кишень та речей мешканців і всі доку-

менти, у кого знайшли, повідбирали і пізніше не повернули. Дехто ж спромігся свої документи заховати і потім показати комісіям. Після виповнення анкет, усного допиту та перевірки документів, комісії поділяли всіх в'язнів на три категорії. Перша категорія підлягала поверненню додому, як безпідставно заслані. Друга категорія підлягалася розміщенню на підприємствах Вологодщини. Третю категорію ухвалили одіправити на лісорозорби. Ця категорія була чисельно найменша, але доля її уявлялася найгіршою. Мене з родиною зарахували до третьої категорії.

Після закінчення роботи комісій, ГПУ почало відбирати від батьків дітей, для відправки назад на південнь. Батьки противились цьому, і тому дітей відбирали силою. У нашій церкві кількох побили, а кількох скалічили. Дві матері збожеволіли, а дві повісилися. У П'ятницькій церкві батьки чинили опір організовано і тому було там забито 8 батьків, а 19 поранено та задавлено одну дитину. Одна мати збожеволіла та один батько повісилися. Облога ГПУ і міліції цієї церкви тяглася п'ять днів. Опір батьків був дуже великий і, тому дітей відібрали не всіх. Відібраних дітей справді відправили на батьківщину, але там їм не повернули ні приміщення ні сконфіскованого майна. Частина їх загинула ще в дорозі, бо їх везли в неопалених тòварових вагонах. Більшість їх залишилася безпритульними, що, не маючи ні мешкання ні коштів до життя, обернулися на малолітніх жебраків і дрібних злочинців по містах та селах. Через це уряд наказав утворити комісії для боротьби з неповнолітніми злочинцями, що їх він сам утворив.

Така була скажлива картина перших місяців моого перебування підсочетським в'язнем. Після того що було пережито багато усікого страхіття і мук, переповісти про які не вистачило б і багатьох вечорів.

Михайло ШУРКА

Свідчення про репресії, що їх зазнав селянин від совєтської влади

Народився я 11 січня 1891 року в селі Дмитрівка Петрівського району на Харківщині. Мій батько, дід і баба народилися в тому ж селі. Мати моя Явдоха Могулівська походила з села Федорівка. Дід мій був кріпаком і до 1862 року працював на поміщика, а після реформи випалював цеглу і з продажу її жив. На заощаджені грошей він купив 32 десятини землі, що й передав їх у спадщину двом синам: моєму батькові Юхимові і дядькові Василеві, які провадили господарство спільно. За часового господарювання вони докупили ще землі і мали її вже 48 десятин.

«Московська мітла» вимітає з України хліб

Батько мій був учасником російсько-японської війни в 1905 році і першої світової війни 1914 році. Я був теж учасником першої світової війни з 1914 до 1918 року. Коли я повернувся додому з фронту у 1918 році, то совєтська влада землю у мене відібрала, залишивши на всю родину наділ — тільки 12 десятин, на яких я й господарював з матір'ю та дружиною.

У 1919 році прибули на Україну московські агенти і почали забирати у селян по селах та хуторах хліб. Вони забирали весь зерновий хліб, сіно, солому та й сільськогосподарський реманент. Цю комісію селяни називали «московською мітлою». Ця мітла замітала все, що було в українських селах, хоч би й у бідного селянина, аби тільки знайшли.

Поділ селян на кляси — передумова загального поневолення

Починаючи з 1927 року більшевицька окупантська влада почала особливо міцний натиск на українське село. Вона поділила всіх селян на три групи: куркулів (кулаків), середняків і незаможників. При цьому більшевики проголосили гасло: «Середняк у

спілці з незаможником проти куркулів». Основне завдання, яке поставили більшевики цим гаслом, було зруйнувати місцеве селянське господарство, яке вони називали куркульським. Мене зарахували до куркулів, хоч мав я тоді один наділ землі — тільки 12 десятин.

Однією з перших форм руйнування моого (і таких, як мое) господарства були надмірні високі сільськогосподарські податки, оплатити які не було ніякої можливості, щоб при тому втримати й господарство.

Арешт і розкуркулення

В 1927 році мене заарештувало ГПУ і відправило до в'язниці в Ізюм. Посадили мене там до сирого лъюху. Годували мене раз на дві доби і то тільки напівгнилими оселедцями, без хліба, а води в той день не давали зовсім. Після нагодування цими оселедцями, мене викликав до кабінету слідчий на допит. Він ставив передо мною холодну воду, щоб викликати у мене більшу спрагу..

— Визнаєш свою провину, то й нап'єшся свіжої води! — глузував слідчий.

Обвинувачували мене за 54-ю статтею Карного кодексу УССР, ніби за участь в організації Союзу Визволення України та Союзу Хліборобів. Я перетерпів всі вінущання надо мною, але жодного візнання слідчому не дав. Мабуть щоб зібрати про мене додаткові «матеріяли», ГПУ звільнило мене згодом, відібравши підписку про цілковиту мою мовчанку про те, що робили вони зі мною під час цього «слідства».

В 1929 році советська влада мене остаточно ограбувала й ув'язнила на підставі «закону» про розкуркулення. Все мое майно і навіть одяг моїх дітей було конфісковано. Всю мою родину було позбавлено громадянських і просто людських прав. Від мене ГПУ відібрало підписку про те, що ні

я, ні моя родина не має права нікуди виїздити. Через кожні дві доби я мусів з'являтися до районового ГПУ, за 18 км від моєго села, для перевірки, що я нікуди не втік. При цьому мене попередили, що коли я зникну куди-небудь, то буде знищено всю мою родину. Моїм односельчанам було наказано нічого не давати й не продаувати ні мені, ні моїй родині, бо я є «чужий елемент» (ворог). Мені було заборонено бити для себе олію, молоти борошно, робити все те, без чого людина на селі не може жити. Діти мої мусили жебрачати і потайки від сільської адміністрації випрохувати у селян істі. Однак і те, що давали нам з милості люди, відбирали у нас вночі при обшуках. А обшуки ці переводили у нас комсомольці майже щоночі. Під час цих обшукув вони виганяли з хати всю мою родину, роздягнули й босу, на сніг і там вимагали від неї золота, якого у мене не було жодного грама. Комсомольці загрожували нам при цьому, що коли ми не дамо того золота, то вони нас усіх перестріляють. На підтвердження своїх загроз, вони ставили мене під стінку й стріляли в неї над моєю головою.

Від постійного терору й голоду вся моя родина дійшла до крайнього фізичного й морального виснаження. Цей терор над моєю родиною і мною здійснювали москалі-комуністи, що їх було надіслано до нашого села з Росії. Ці комуністи скупчували навколо себе місцевих ледарів, карних злочинців, п'янців, волоцюг, записували їх до комуністичної партії або комсомолу і давали їм завдання грабувати трудове селянство, нагороджуючи їх частиною награбованого за таке виконання наказів комуністичної партії.

Заслання — советський ясир, загибель дітей

Взимку — 14 грудня 1929 року — в лютому морози, мене разом з родиною було викинуто з моєї власної хати на вулицю та відібрано при тому і рештки нашого одягу. В цей час моя родина складалася з дев'ятьох осіб:

шести малих дітей, моєї матері, дружини та мене. Харчів у нас не було ніяких, бо рештки їх забрали у нас такі головачі советської влади: голова сельсовету Тимофій Кучинний, голова комітету незаможних селян Гаврило Скороход, секретар сельсовету Василь Стельмах та ще один комуністичний поспіака — Антін Переваруха.

Селянам було наказано не пускати мене до своїх хат на мешкання. Ледве мені пощастило знайти притулок для своєї родини в якісь розвалені хати-пусті, що нею вже ніхто й не цікавився, до того вона була зруйнована.

Нас очікувала смерть від голоду й холоду. Але ж большевики провадили свої репресії над нами за пляном. 28 лютого 1930 року всю мою родину, крім матері, якої в той час не було вдома, було заарештовано й відправлено до сельсовету. Цей арешт переводили два урядовці ГПУ і москалі. Їм допомагали місцеві комуністи й комсомольці та незаможники, а саме: Кравченко Олексій з с. Дмитрівка, Ляшенко Сергій з с. Маревка, Скороход Гаврило з с. Дмитрівка, Мусієнко Іван з с. Мар'ївка, Ковбасов Александр з с. Катеринівка, Самарський Александр з с. Катеринівка.

З приміщення сельсовету мою родину й багато інших селянських родин (всіх напівголих і без шматка хліба) відправили на станцію Язикове, біля м. Барвенкове. Там нас замкнули в порожніх товарових вагонах по 50 душ на вагон. Тут було так тісно, що не було де ні сісти, ні лягти. До цих позаміканих вагонів приставили охорону ГПУ. Людей з вагонів зовсім не випускали, тому вони були примушенні відправляти свої природні потреби тут же, в вагоні. Істі нам давали раз на 3-4 доби по шматку хліба та по відру теплої води на вагон. На одинадцяту добу нас привезли до станції Макариха, що біля міста Котлас Комі АССР. Тут вже перебувало кілька тисяч українців: таких як і ми селян, інтелігенції та духівництва. З усього вагону в'язнів відібрали здатних ще до праці й відправили

вздовж р. Вичегда у тайгу. В тому числі пішов і я з родиною. Так пройшли ми, зголоднілі й знесилені 1 350 км. Марно ми сподівалися, що нас тут примістять в якомусь бараці, — отаборили нас під відкритим небом на снігу, при морозі в 40°. Через кілька годин нам дозволили вийти в якийсь зруйнований сараї, який ми покрили гіллям і землею. За кілька годин у цьому сараї зробилося мокро й брудно, із стелі капала брудна вода.

На другий день поставили всіх нас на робку лісу. Кожному встановили таку норму виробки, що її й дужа людина не могла б виконати. Ніхто з в'язнів не зміг виконати норми. Це дало підставу урядникам ГПУ бити й розстрілювати людей ніби то за саботаж. В такий спосіб було знищено багато людей: розстріляно або забито прикладами рушниць. Ще більше людей загинуло від голоду, хвороб і холоду.

Наш табір Панти знаходився втайзі — 42 км від міста Вичегда, на шляху від річки Вичегди до Ками. Далі вглиб тайги був табір Уктим, праворуч від нього на північ — Ятвіль. З цього останнього табору я зробив пізніше свій побіг удвох з дружиною, вже без дітей.

Лише тим, хто більше дотягав до норми, видавали денno по 300 грамів хліба, 5 грамів крупи і 3 грами солі. Тим же, хто через виснаження й знесилення не виконував норми, зменшували й цю жалюгідну пайку хліба.

Вся тайга там заповнена кістками закатованих українців, яких тримали в жахливих умовах: у, голоді й під відкритим небом, особливо непрощедатних. У числі їх була й моя дружина з 6 дітьми. Діти гинули тут як мухи. Вже в перший день нашого прибуття до Макарихи, при сорокаградусовому морозі, на руках у мене й моєї дружини замерзло троє моїх найменших дітей: Федір, Іван і Грицько. Син Олексій і дві доньки якось вижили, але пізніше ГПУ відібрало їх від матері й відправило до місцевої адміністрації (Петрівського району) для виховання там з них комуністів.

Спроба втекти від НКВД

Втративши й решту, ще живих, дітей, я з дружиною вирішили тікати й пробратися на Україну в надії знайти хоч би тих троє дітей, що їх від нас відняло ГПУ. В першу свою втечу ми пройшли тайгою понад 300 км, не зустрічаючи живих людей. З собою ми не мали й шматка хліба, а тому живилися грибами, ягодами й корінням трав. Та на 19-й день нашої втечі нас спіймало ГПУ, загони якого контролювали ліси, нібито полюючи в них. При гепеуському загоні було двоє псів, що допомагали гепушникам ловити «дичину». Етапом нас повернули назад. За якийсь час ми знову втекли вдруге, але нас знову затримало ГПУ. На цей раз нас відправили вже в ізолятор в м. Великий Устюг. Там ми пробули з 1-го жовтня до 15 грудня 1930 року. В ізоляторі я дійшов до крайнього виснаження від голоду. Тому мене, як безнадійного, тобто вмираючого, перевели в домзак, що містився в бувшому монастирі у м. Великий Устюг, де вже сиділо багато тисяч репресованих, переважно українських селян.

Там тримали мене до 1 червня 1931 року. Я був весь пухлий і не міг рухатися без сторонньої допомоги. За деякий час стало відомо, що домзак буде ревізувати якась комісія з центру. Адміністрація домзаку, щоб не мати від цієї комісії якихось прикорстей, вирішила загнати всіх напівзамордованих, але ще живих людей на цей час у ліс, а комісії заявити, що відсутні в'язні «добровільно» зголосилися на лісорозробку. До партії цих «добровільних» лісорубів потрапив і я з дружиною. Вона теж дійшла до крайнього виснаження, хоч ще й трималася на ногах. Цей випадок спричинився до того, що я врятувався від неминучої смерті.

Коли нас гнали з домзаку в ліс, то всіх, хто від безсилля та виснаження відставав, конвоїри розстрілювали або добивали прикладами. Така доля чекала мабуть і мене. Та моя дружина, надриваючися, тягла й мене за собою, обгорнувши мої руки навколо

ги своєї шій та весь час підбадьоруючи і благаючи мене, щоб я переступав нагами. Так вона волокла мене з собою. З цієї колони в'язнів, у якій був і я з дружиною, було знищено в лісі за час цієї «гонитви» понад 80 душ. Вся колона складалася з 200-300 душ.

Вбивство матері і жінки

В липні 1931 року нас відправили в Яринський район, на дільницю Ухтим, в тайгу, в розпорядження уповноваженого ГПУ Мілейкова. Там нас поставили на лісорубку. Звідси я з дружиною втікли втрете, прямуючи на цей раз не на Україну, а в бік до більшої оселі. Цей задум нам вдався, і ми прибули до місцевості Ліманди. Там нам пощастило поступити на лісопильний завод на роботу. Доля нам тут усміхнулася, бо на цьому тартаку працювали українці з такою самою долею, як і ми. Нас привіняли на роботу без документів. Тут я працював до 1932 року. За цей час нам вдалося трохи поправитися й одягтися. Коли ми трохи поздоровіли, нас знову потягло бажання повернутися до своїх дітей на Україну.

На цій лісовій біржі я працював на «загрузці» експортного лісу до вагонів. З цієї лісобіржі відправлялося багато вагонів і вглиб Росії. До кожного вагону причіплювалося ярлик, куди саме цей вагон спрямовується. В такі вагони часто «загружалися» люди, щоб так втікти з заслання додому.

Спершу пощастило мені «загрузити» свою дружину. «Загрузити» це значило — закласти людину шпалами в такому вагоні, що його потім запльомбувалося. Отже в такому вагоні моя дружина доїхала до міста Котельнич, — це ще на півночі. Там вона вилізла з вагона вночі крізь люк і пробралася на залізничну станцію, купила квиток аж до Харкова. В такий спосіб доїхала на Україну, розшукала своїх дітей і жила при них нелегально. Через це вона перешкодила компартії і ГПУ споторити виковання нашій дітей.

В 1937 році НКВД викрило її на Україні і, як переказують, розстріляно в м. Артемівську.

Внедовзі після втечі моєї дружини «загрузився» я до вагону зі шпалами. Вісім діб я терпів голод, сподіваючися щохвилини на смерть. Шпали, серед яких я був «загруженим», пересувалися від поштовхів вагону і могли кожної хвилини розчавити мене. Ще небезпечнішими були контролі НКВД під час такої подорожі. Zagорни НКВД з вишколеними писами-вівчарками обходять всі такі завантажені шпалами поїзди, що прибувають з півночі, і розшукують там «загружених». Для цього вони зупиняються коло кожного вагону і наказують посві шукати, чи нема когось у вагоні. Якщо в вагоні є людина, то пес гавкає і цим виказує присутність там живої людини. Тоді енкаведисти вигукують наказ: «Вихад!» Коли з вагону після того ніхто не відгукується, то енкаведисти починають стріляти у вагон.

З Божою поміччю мені пощастило обратися на Україну, де я жив нелегально з чужим документом, під чужим прізвищем. Я працював виключно на тяжких роботах: по вугільних копальнях, на кам'яномолинях, на вантажних працях. Тут НКВД не дуже докопувалося в документах, бо на цих роботах завжди бракувало робітників.

Від моїх знайомих селян я довідався, що мою матір, внедовзі після нашого арешту й відправки на північ, замордували комсомольці, втопивши її в ковбані, що була на огороді Івана Євсикова, який жив недалеко від мене, в іншому хуторі — через річку. Цього Івана Євсикова так само було заслано на північ.

Прахід німців не приніс свободи

З приходом на Україну німців, я зібрав докути рештки своєї родини: сина й двох дочок. Я думав, що прийшло вже полегшення і я спокійно доживу свого віку. Але то були марні сподівання: другий окупант — німецькі нацисти — так само, як і московський, продовжував знищатися

над нами, моїм народом і нищити нас українців. У мене німці забрали всіх моїх дітей і відправили їх у Німеччину на примусові роботи, де вони напевно й загинули, бо я досі не маю від них жодної вістки.

Тепер я політичний емігрант, який твердо вирішив боротися з московсько-більшевицькими окупантами аж до загибелі. Це ж вони заподіяли моєму народові стільки горя й нещасти.

ДОДАТОК

до свідчення про нищення московсько-більшевицьким окупантам селян

З метою нищення українських селян (руками самих же селян) більшевики поділили селян на групи, оголосили «змічуку» (еднання) робітників з селянами-бідніками і середніками і заповіли політичну війну проти «куркуля», тобто проти всього трудового селянства.

1.

В селі Петрівському Петрівського району Ізюмського повіту Харківської області зимию 1925 року більшевицька влада, під проводом голови райвиконкома москаля Йосипа Антоновича Щолокова, заарештувала трьох братів Ханінових — Сергія, Гаврила і Семена та Кльосова, що мали кожен належно своє господарство і жили окремими родинами. Вони сиділи заарештованими при сельсоветі майже три доби, потім їх відвели на річку Донець. Примусили вирубати ополонку і повпихували їх у ту ополонку живими під лід. В цьому злочині допомагали голови райвиконкому Й. А. Щоколову місцеві комуністи й незаможники того ж села Петрівського.

Денисенко Тимофій з села Дмитрівки викрив, де переховувався Гаврило Ханін і допомагав голові райвиконкому Щолокову знищувати «куркулів». Сергій Ханін мав своє господарство в двох кілометрах від нашого села, біля нашої власної ме-

жі. Отже, коли було втоплено Сергія Ханіна, то ця більшевицька banda приїхала до хати Сергія Ханіна і повбивала всю родину Сергія Ханіна. На другий день приїхав згаданий Тимофій Денисенко до хати С. Ханіна і почав вивозити звідти майно цієї родини. Трупи вбитих лежали ще в хаті. Т. Денисенко нікого про це не попередив, що забиратиме речі вбитих, бо боявся, що як інші незаможники про це узнають, то йому мало залишиться. Коли люди в селі довідалися про загибіль всієї родини С. Ханіна, то родичі його брали у того ж голови райвиконкому дозвіл на те, щоб поховати трупи вбитих. Таким чином ціла родина з 8 душ загинула від рук комуністів і незаможників, а саме: Тимофія Денисенка, Антона Скорохода, Гаврила Скорохода і Михайла Легкого, всі з села Дмитрівка.

Господарство закатованої родини С. Ханіна було все розграбоване. Причиною цього звірячого злочину була приналежність С. Ханіна до групи «куркулів».

2.

В селі Дмитрівка Петрівського району влітку 1922 року селянин Терентій Колосок іхав з своїм сином Миколою і племінником Андрієм до міста Краснопавловки. По дорозі іх перестрів загин комуністів і комнезаможників, які збиралі по селах продорозворстку. Ця banda грабувала селян, що їздили на базар, і навіть вбивала їх. Тепер вони заарештували Колоска з сином і племінником, а підводу їх забрали ніби для службових потреб. Коли ці селяни почали протестувати проти цього грабунку, то їх ця banda постріляла там же в полі. Поранений, але ще живий Андрій Колосок заліз непомітно в жито і цим врятувався. Однак він примушений був покинути свою місцевість, бо зізнав, що коли б його викрили, то йому була б певна смерть. Цей Андрій Колосок живе тепер на еміграції в США і може підтвердити згадану подію.

3.

В хуторі Зміївських того ж Петрівського району большевицька банда, яка діяла у згоді і за дозволом місцевої комуністичної адміністрації, знищила родину селянина Свиридона Зміївського. Ця banda увірвалася вночі до хати названого селянина і за лізними патиками повбивали всіх присутніх у цій хаті: батька, матір, сина, невістку, двох внуків і двох робітників. Сусіди, довідавшися про це жахливе вбивство, думали, що це вчинили якісь карні злочинці, що їх елада має притягти до відповідальності. За допомогою обстеження слідів і за оповіданням свідків було точно встановлено, хто саме вчинив цю звірячу розправу над родиною «куркуля» С. Зміївського. Коли ж заявили про це в міліцію й райвиконком, то ті порадили «не втручатися не в своє діло». Бивці залишилися непокараними і далі продовжували свою ганебну карну діяльність. Цей факт свідчить, що большевики спеціально

організували такі терористичні «загони советського правосуддя» над «куркулями».

4.

В селі Камишеваха того ж Петрівського району «робітничо-селянська» міліція здигала селянина Милого на хуторі Морокина у хаті його родича Олексія Журби, де Милий деякий час переховувався, боючися, що його, як занесено до групи «куркулів», чекає арешт. Він не помилився в своїх побоюваннях. Коли його міліція знайшла, то заарештувала, прив'язала до хвоста коневі і так тягли 15 кілометрів до райвиконкуму. Коли родина побитого конем селянина Милого простила голову райвиконкуму Федора Грибинюка дати дозвіл, щоб священик запричастив вмираючого, то Ф. Грибинюк дострілив його, сказавши: «Те саме буде й попу вашому!»

Отак урядувала советська влада над українськими селянами. Це й примусило нас зійті аж в Америку й бути політичними емігрантами.

У час другої світової війни десятки тисяч українських селян залишали рідні землі, тікаючи на захід, рятуючися від винищення, що його знову несли наступаючі большевики

Володимир ПОТАПІВ

Про „щасливе й радісне“ життя під советами

Походженням я українець, але народився на Донщині, бо ще прадіди мої зайдли сюди по неволі. Займався я там, як і мої батьки хліборобством. Власної землі, крім батьківського наділу (3 десятини), не було. Як мій батько, так і я, сіяли на арендуваній землі. В нашому селі дуже заможних людей і не було.

«Лишнєць»

Коли на Донщині зміцніла советська влада, то нас почали обкладати непосильними податками. У 1927 році мене позбавили права голосу, тобто я став «лишнім».

Коли ж почалася колективізація, то мене тягнули до колгоспу, але я рішуче від цього одмовився. Худобу ж, яка була у мене, забрали по так званій «контрактації». Залишилися у мене тільки одна пара волів, кінь та корова.

Моя сім'я в той час була з 10 душ: я, дружина, семеро дітей та стара семидесятип'ятирічна мати. Мой старший дівчинці було тоді 16 років. Так я прожив у півбіді до 5 лютого 1931 року.

Розкуркулення

В той рік були великі снігові заноси на залізниці. Тому нас, «лишніх», було мобілізовано на розчистку снігу на станції Зверево, де ми й пробули на праці дві доби. Коли ж ми повернулися додому, то мені здалося, що там трапилася пожежа чи що. В моїй хаті не залишилося нічогісінько, не було навіть на чому сісти — нас «розкуркулили», тобто забрали все чисто: весь одяг, всі хатні речі, посуд аж до ложок включно. Нам же залишили один казанок, одну миску і по одній ложці. Корову теж забрали, а волів і коня ще залишили. Забрали також все наше зерно й борошно.

В той день, 5 лютого 1931 року, так розкуркулили щось з 30 родин, але посталися до них по-ріжному.

Я пішов до сільради та й кажу:

— Якщо будете ще забирати й осіяні, то беріть скоріше: не мучте!

А мені в сільраді відповідають:
— Ось тепер наживай сам, без найманої праці! Ми дамо тобі насіння з того зерна, що ти засипав у насінний фонд, то й будеш сіяти!

Думалося мені тоді, що може так воно й буде.

Грабують зароблене

Я знайшов тоді працю: підвозив до вагонів камінь з кам'яного кар'єру. Платня була по 8 фунтів зерна на підводу та щось грошима за кубометр каменю. Заробляв я тоді по 15-16 карбованців у день та по 16 фунтів зерна. Думалося мені, що з цього заробіткуми проживем й не будемо бідувати. Аж тільки встиг я одержати першу получку заробленого, як мені принесли повідомлення з сільради: «Пропонується Вам у триденний термін внести в скарбницю сільради 200 карбованців. За невиконання цього наказу будете суверо покарані». Отже довелося віддати все, що заробив важкою працею. Добре, що хоч пайок не відібрали, що його видавали мені, як робочому, на всю родину.

Коли я приїхав іншого дня з праці, то побачив, що родина моя знову плаче, бо забрали той хліб (ячмінь), що його я одержав за свої підводи і збирався вже помолоти. Довелося й другу получку грошей віддати сільраді, але з того часу я вже не возив зароблений хліб додому, а відвозив до знайомих людей, які мені той хліб молоти.

Одноосібник або «індус»

Почалася весна. Нас, всіх тих, що не пішли до колгоспу, примусили сіяти: дали найтіршу землю та по 7 пудів зерна на гектар. До мене прикомандирали ще одного бідняка, який все ж таки мав ще пару коней. Я його умовив заощадити по пуду зерна з гектара, щоб було що їсти.

Потім погнали нас орати волами так зване притороднє господарство. Пробув я на цій праці два дні.

Перший арешт

Коли, закінчивши орати, ми їхали вранці додому, нас у дорозі перестріли парою коней, запряжених у лінейку, голова сільради та голова комнезаму. Вони посадили мене й ще одного чоловіка на лінейку й приставили до сільради, а там посадили на підводи й повезли «під конвоєм» на засипний пункт, де й заперли нас у порожній амбар. Тут вже було багато селян з усього району.

Це було 27 травня 1931 року.

Поки ми сиділи в тому амбарі, до нас не допускали на побачення нікого з наших родин, але передачу так-сяк передавали. Між тим ми довідалися, що рідних наших погнали до колгосту на полотьбу і при тому сказали їм, що нас потримають трохи, а потім випустять і примусять робити в колгості. Так просиділи ми до 5 червня. А 5 червня побудили нас рано-вранці, ще перед сходом сонця:

— Збрайся з речами! Вихади! — закричали нам.

А які ж у нас речі, коли їх і вдома нема?

Коли ми вийшли з амбару, то побачили, що лівір повний конвоїрів із гвинтівками. Нас вишикували в ряди й оточили конвоєм. Тоді з'явився якийсь «представник» з Уралу та й каже нам:

— Ви підеете на Урал для переваспитання! Тут ви не захателі бить в калхозе, — то ви будете роботати не так, как ви хатите, а так, как ми вам прікажем! Пріказую канвою стрілять, еслі кто вийде два шага в сторону!

Заслання

Погнали нас до станції, як якихось бандитів чи душогубів. Загнали до бльокгавзу. Коли ми бачимо, що там вже її наші сім'ї сидять, з усього району позбирані.

Почалося навантажування нас до вагонів. Людей зійшлося на цей час сюди сила-силенна. Але моя родина була не вся вкупі, бо не було чотирьох менших дітей. Коли вночі забирали мою родину, то в той самий час наш зять (чоловік старшої донь-

ки) ішов мимо нас з роботи (бо він робив у депо) і почув страшний крик з нашої хати. То він зайдов до неї. Там йому запропонували, що, коли він хоче, то може забрати до себе під розписку на своє утримання чотирьох найменших дітей, яким ще нема 10-и років. Але не сказали йому при тому, що нас повезуть на Урал. Тому він думав, що з нами буде так, як було з двома родинами в 1929 році, яких вивезли від нас кілометрів за 120 на непридатні землі. До них потім родичі могли іздити «в гості». Наш зять забрав до себе чотирьох наших найменших дітей. Залишилася й стара мати, що її забрала до себе під розписку моя сестра. Старша наша донька була тоді вже одружена. З нами таким чином залишився п'ятнадцятирічний хлопець та дванацятирічна дівчина.

На станції зібралися нас провожати велика сила народу, люди з усього району.

Коли сформували наш поїзд з 17-ми товарових вагонів і вивели їх на віхідну путь, з-за ґрат я побачив і свою матір і тих своїх діток, що залишилися тут. Мати хотіла підійти до мого вагону благословити, але її не пустили й близько до нас. Також мій рідний брат з дітьми і дружиною був зі мною в цьому вагоні — перед тим він жив, окрім від нас.

Коли паротяг свиснув до відправки й поїзд почав рухатися, то наша старша донька, якій тоді було 9 років, так засумувала, що рванула на собі плащечко й розірвала його згори до низу. В цю хвилину я поклявся перед Богом, що ніколи не прощу цього змущання над нами й не забуду про нього, доки буду живий.

На станції Мілерове знову вантажили багато людей. День був дуже жаркий. Люди в наших вагонах було зачинено. Здавалося, що ми подушимися від спеки. Води нам не давали. Діти кричали від страждань. У кожен вагон набили по 52-53 душі. З станції Мілерове состав відійшов уже з 55 вагонами людей і восьми вагонами багажу. Тут були й ті люди, що

їх у 1929 році вивезли на непридатні землі.

Так ми їхали вісім днів. Тільки в Сизрані нам дали гарячу «баланду» та хліб. Люди не мали можливості спорожнитися по п'ять-шість днів підряд. Особливо страждали від цього жінки. Просто моторошно робитьсь, коли згадую про це!

Нарешті нас привезли в місто Перм. Наш поїзд під'їхав до пристані і нас перегрузили на пароплав. Цей наш поїзд було формовано з таких вагонів, що на кожному з них була тормозна площаадка, на якій завжди стояв вартовий зі зброєю. Вночі всі вагони освітлювалися ззовні. Тому було дуже тяжко й ризиковано влаштовувати втечу, як би хто й хотів. В кожному вагоні був староста вагону, що відповідав за порядок в ньому. Але не зважаючи на це, в Пермі виявилися речі, на яких не знайшлися господарів, — мабуть повтікали.

Пароплав був великий: в чому вмістилися всі люди й багаж. Пропили ми три доби водою, потім причалили до берега й перевантажилися на чотири менші пароплави та баржі, якими повезли нас вже до самого місця призначення. Пропили ми ще дві доби Камою, Вішерою й Колвою. Причалили нарешті до якогось села (забув назву його), де нас вивантажили, а пароплави поплили далі з рештою людей. Нас розквартирували по мешканнях цього села, які зустріли нас вороже. Вони не вірили, що ми чесні люди — тоді соєтська влада ще не показала їм себе тим, чим вона є насправді. Аж коли й до них дійшло лихо восени, тоді повіріли й вони нам.

Переночували ми там всього одну ніч, а другого дня нас зібрали, щоб ми готувалися йти на працю: чоловіки від 16 до 60 років, а жінки від 16 до 50 років, тільки бездітні. У якої ж були діти, та залишалася на місці. Переночували ми ще одну там ніч, а вранці нас погнали в тайгу будувати «посольок». Це був Ниробський район.

В балаганах

Там, у тайзі, були вже кубанці. Во-

ни почали робити сім хат. За розпорядженням командаента цього виселку й десятників ми поробили й собі балагани, покривши їх корою, й почали потім будувати справжній «посольок». Від кінця червня й до вересня ми там побудували селище з 120 домів. Тоді почали перевозити до нас і сім'ї наші човнами.

Підганяють голodom

Коли ми будували це селище, то жити було ще так-сяк, бо харчів давали достатньо. Коли ж почалася зима й розпочалася лісозаготівля, ми побачили, що прийшла біда. На непрацездатних членів родин видавали по 5 кілограмів борошна, 900 грамів крупи, 1 фунт оселедців, 120 грамів цукру на місяць. Але за все це треба було платити грошима. Працюючим давали різно: від 200 до 800 грамів денно. Вже з початком зими ми відчули голод. Хто привіз з дому харчі, жив краче. А нам дали тільки по пуду борошна на душу.

В цю першу зиму ми побачили, що за невиконання норми праці садовили людей під замок у холодний хлівок на ніч, після праці. В цьому хлівку не було жодного вікна. Морози ж були такі, що не дай, Боже!

Потім ці тортури припинилися, але почалося щось інше. Було влаштовано так звані «семиденки», тобто після закінчення кожних семи днів піддрахували виконану працю. Якщо бригада не виконала 50% норми, то їй не вдавали нічого, жодного грама харчів. Живи чим хочеш, — але мусиш робити далі! Праця ж вважалася виконаною тоді, коли ліс було вивезено до річки. Нарубаний же в лісі не вважався за виконану працю. Були такі бригади, що виконували норму (це навмисно сформували бригаду з найкращих людей). А того не братося до уваги, що в одній бригаді були самі хлопці по 20-25 років і коні, як леви, а в іншій — половина жінок, а коні такі, що як тільки загрузне, то лягає й лежить — не може тягнути. Люди доїдали те, що мали, потім товкли мох, драли кору з рябини, та сушили м'якуш з старої берези, товкли його і їли.

Не сміли й скаржитися

Почули ми раз взимку, що до нас приде районовий комендант та буде зібрання. Ми сподівалися, що зможемо поскаржитися на погане ставлення до нас. Нарешті діждалися: приїхав! Але він одразу поїхав по лісу, оглядати бригади на праці. Там, де він побачив, що робітник поверх фуфайки був одягнений ще в бушлат, то порозглядав їх з бушлатів ще й по обличчю надавав.

Ввечорі зійшлися на збори. Одразу цей комендант почав балашку про ударну працю, про що нам всім вже й слухати набридло. Люди були натомлені, прийшли з морозу, дехто почав куняти. Коли комендант побачив це, закричав:

— Ви що ж? Спати сюди прийшли, чи що? Ви вороги народу?

І зразу ж він записав душ 12 у штрафну роту на два тижні. А штрафноти всі боялися, бо якщо хто туди попав, то мало хто звідти повертається! А була та штрафнота при районі. Отже ніхто не наслімівся після того і скаржитися ні на що.

Праця й відпочинок

Першу зиму для нас було ще не так важко, як згодом, бо ми тоді заготовляли лісові матеріали — «експорт», пиловощник (для внутрішнього ринку) і просто дрова. Отже, яке б дерево ні зрізати, то було воно все для чогось та здатне. Коли ж підійшла друга зима, то ми почали заготовляти виключно «експорт». Тоді пішло нам на гірше. Зріжеш дерево, а в ньому — брак. Тоді треба «одкомелювати», тобто на метр чи може й більше одрізати браковану частину дерева. На це витрачалося багато часу дárma.

Коли лісозаготівля була ще при нашому виселку, то, хоч бувало прийдеш і мокрий, за ніч манаття так-сяк висохне. А коли доводилося працювати десь на пристані (а їх там було багато), то в бараці на всіх була тільки одна плита. Недотовпішишь, бувало, щоб висунути щось з одеждини. Якщо повісиш її над плитою, то бережи її, бо можуть скинути, за-

топтати або спалити. Спали ми на двоповерхових нарах. Вікна в бараках були наполовину повибивані та позатикувані сіном. Горіли там ліхтарі, але світла було мало. При нашому ж виселку й того не було: освітлювалися так зв. «лучиною». Якщо треба було щось підлатати, то один тримав палаючу тріску-«лучину», а той собі латав.

Голод

Взимку 1933 року в нас був справжній голод. Для приборки померлих від голоду була сформована особлива «похоронна бригада». Її завданням було копати ями. Кожного ранку бригада обїздила хутір з краю до краю і збирала всходи мерців і закопувала їх. Виробка бригади була тим більшою, чим більше було мертвяків.

З поламаною ногою

19 травня 1933 року на сплаві мені перебило ногу. Не згадуватиму, які були труднощі, поки приставили мене до лікарні. Я туди потрапив тільки через 9 днів. Пролежав у лікарні я два місяці.

Коли мене виписали з лікарні, я ще не міг ходити без костилів (міліць). Казенних костилів мені не дали. Добре, що у тому дворі жив тесляр і були дошки. Тесляр зробив мені такі-сякі костилі, і я пішов «додому» — 80 кілометрів. Мені виписали на дорогу 1 600 грамів хліба. Коли прийшов «додому», мені видали продукти на місяць, з розрахунком по 400 грамів на день. Як кінчився місяць, спрямували на огляд медичної комісії. Комісія ця визнала мене за працевдатного на легких працях. А де ж вона там та легка праця? Коли я повернувся з комісії, то мені вже не дали харчів, вимагаючи, щоб я вже працював. А я ще був зовсім нездатний для праці.

Вістки з України

З дому я одержав листа від доньки, яка писала, що «закрутіли мені голову Ваші діти! Все вже проїла.. Карточок продуктових на дітей не дають. А одна Ваша дівчинка вже живе на залізничній станції біля па-

рового опалення. Раніше вона жила у бабки, а тепер та бабка змерла від голоду, то й нема де їй жити...» Моя дружина день в день плакала.

А тут почався й у нас справжній голод. Та не тільки для людей, але й для худоби. З 85 коней так званого Л.стіромхозу й половина не залишилося — подохи з голоду. П'ятнадцять з них віддали в артіль, що її тут було організовано. Решту позайдала короста. З розпорядження вищого начальства, деяких коней прирізали, коли вони вже не вставали, а інші м'ясо віддали на харчі «ударникам». Деяких коней довелося пристрілити, потім їх облили гасом і закопали, щоб люди не поїли. Але люди все ж таки відкопали цих коней і поїли. Бачучи це, старі люди казали, що вже наближується кінець світу.

Я працюю конюхом

Я вже міг добре ходити з одним костилем. Тоді прийшов до мене завгосп артілі та й каже:

— Ставай, діду, конюхом, бо інакше пропадеш з голоду! Будеш тільки годувати коней і потроху ходити. Тобі потроху поліпшиться і ти покинеш костили. Становись, діду, бо інакше пропадеш з голоду! Не підеш, то будеш жаліти!

Я послухав його і почав робити конюхом. Правда, скоро після того я вже ходив без костилів, бо пройшло вже біля чотирьох місяців після перелому моєї ноги.

В невдовзі після того ми переїхали на лісозаготівлю на пристань Жарнівка, в 25 кілометрів від нашого виселку. Але що ж там боролося, коли нас розподіляли по пристанях! Чоловіків розлучали з жінками й розсилали по різних пунктах. То було рідке й велике щастя, коли чоловік і жінка потрапляли на одну пристань. Навмисно призначали чоловіка на одну пристань, а його жінку — на іншу, щоб осамітнені швидше загинули, бо коли чоловік і жінка вкупі, то все якось одно одному допомагають у всьому і у всякий бід.

Чим коні винні?

Взимку 1933-34 року вийшло нове розпорядження. Якщо бригада не виробляла норми, то не тільки людям, але й коням т.є бригади не виписували вівса. Боже мій! Я тоді вже почав жаліти, що пішов конюхом. Жаль було дивитися на ту бідну безязику скотину, в якої від голоду сльози текли з сумних очей! Треба було ухититися, щоб відібрати від інших коней і дати тій конянці, що не виробила норми! Та й ризикувати при цьому доводилося, щоб за це не нажити в тюрмі — тюрму!

I колгоспники на примусових працях

На лісозаготівлю в цю зиму було мобілізовано й колгоспи, віддалені кілометрів на 200 від нас, з Верхньо-Камського району. Спочатку ці колгоспники мали трохи своїх харчів з дому. А потім, коли і вони почали голодувати, крали з того зерна, що відпускалося для коней, та й варили його й їли. В наслідок цього коні обезсилили й виробка впала. Тоді почали вмирати й люди. Деякі з них почали втікати додому. Але там мало доріг, їх легко було ловити: телефонували про втечу, і виловлювали їх по дорозі. Таких втікачів-колгоспників знову завертали на місце праці, тут їх судила виїздна сесія суду, присуджувала їм по 10 років примусових праць, і вони працювали далі вже як в'язні.

Переселення

Приходжу я додому 24 червня 1934 року. Аж біжить п'ятихатний і каже:

— Збирайте всі свої речі і зносьте до контори, до річки! А цінне, яке можете самі донести, беріть з собою, бо переходитимо до іншого виселку!

Це був виселок Везжай, що його переименували на «Перерожденіє». Він був за 45 кілометрів від нас сухо путним шляхом. Перед нами там були кубанці. Вони майже всі вимерли. Потім туди понавозили уральців і з них мало зісталося.

Відмовитися від переселення не

можна було: наказ! Ми спішно зібралися, повкидувавши як попало в мішки все наше майно. Навіть не одяглися в ліпше, бо нам сказали, що наші речі повезуть човнами услід за нами.

Коли за півгодини знову біжить п'ятихатник і кричить:

— Виходь, а речі кидай, бо підбремо їх без вас!

Отже не довелося нам нічого й взяти. Саме тоді я одержав на місяць продукти. Та й дівчинка наша прийшла із школи на канікули, то й для неї видали продукти. То ми взяли з собою тільки борошно, як найцініше для нас з усього.

Гинути чи втікати?

Прийшовши в це «Перерождені», ми одержали три дні відпочинку. Виписали нам по 400 грамів хліба. Ми пішли до коменданта, щоб спитати, коли ж привезуть сюди й наше майно. Комендант відповів:

— Це буде взимку! Привезуть санями, бо тепер починається сінокос і тому човни в мене всі зайняті! Мені зарах не до цього!

Це означало нам кінець. Там доводилося робити так: коли лапоть розпадеться, то обмотуєш ноги мішковиною та й ідеш до праці. А тут у нас нема чим і змінитись. А не пішов до праці, — вже й нема чого йти! А доходило до того, що коли, наприклад, вмирав чоловік, то навіть його жінка не мала можливості не вийти на працю й залишитися вдома, щоб поховати свого чоловіка. Якщо ж вона залишалася вдома діля похорону, то не одержувала в той день хл.ба!

Тоді і вирішив втікати, бо однаково і тут загрожує смерть! Нам залишалось переноочувати вже тільки одній ніч, а потім ми мусили йти на сінокос. Коли ж починається сінокос, то виряжали косити всіх чисто: й старих і малих, від 12 років починаючи. Отже в цю останню ніч я вирішив зробити те, до чого я готовувався вже три роки. Помітила мої підготовлювання одна козачка, (нам дали з нею

одну хату — піч розвалена й вікна без скла), вдова з д.вчиною, й плаче:

— Візьміть і мене! Не покиньте!

Втеча

Вночі (хоч ніч там майже нема) 28 червня 1934 року, коли повз нас пройшов нічний сторож із калаталом, ми перехрестилися й побігли в балку, що була недалеко в д. нас, а звідти — в ліс. Ще вдень перед тим я розпитав, куди які дороги ведуть.

По лісу ми теж бігли. Кілометрів через сім назустріч нам виїхали два гепеушники на конях. Нас було ж п'ятеро: я з дружиною й дівчинкою та козачка з своєю дівчинкою. Порівнялися ми з гепеушниками.

— Стой, старик! Куди ти їх ведеш?

Я зупинився, а жінки пішли далі. Отже я кажу:

— Я приходив за продуктами з пристані Жорнівка, де я сторожем. Мені доручили цих жінок привести на сінокос.

З цими словами я повернувся й пішов. Гепеушники трохи постояли, подивилися мені вслід, а потім поїхали собі далі. Тоді я наказав жінкам:

— Звертаймо в ліс!

Передбачення мое справдилося: за нами була погоня.

У мандрах

Хто був в'язнем, той знає, що то значить тікати без документів, без зброї. Особливо в тих місцевостях, де навіть жінки, женучи корову в череду, обов'язково мають сокиру за поясом.

Довелося нам для безпеки обходити хутори й ночувати в лісі. Траплялося нам і блудити. Як ми завертали з дороги в ліс, я робив засічки на дереві, по яких доводилося нам вибиратися назад на дорогу. Одного разу довелося зробити невеликий пліт, щоб ним переплисти річку. Через вузенькі річки ми перебиралися, зрублюючи й повалюючи над річкою дерево, по якому ми й переходили. Годувалися ми переважно грибами, бо борошна у нас було дуже мало.

Якось нас зустріли гепеушники.

— Ми будемо раді, — говорив я їм, — якщо нас заберете, бо так пропадаємо з голоду! Ми відстали від свого ешелону ще з району, бо нас, як непрацездатних, було призначено до дитячого совгоспу на станції Кургани.

Гепеушки, бувало, подивляться на нас та й кажуть:

— Ну, йдіть! Там вас заберуть!

Вони нас мабуть тому не забирали, що ми не були подібні вже й на людей. У мене не було навіть у що перемінитися. Бороду я не брив три роки, виглядав справжнім стариком, хоч мені тоді було тільки 50 років.

Від Пермі до Котельнича

В дорозі нам траплялося трохи заборляти у людей. До Пермі ми не дійшли щось з 40 кілометрів.

У мене було 110 карбованців на нас трох, і ми на це повинні іхати! До нашого міста нам, звичайно, не вистачало грошей на квитки. Тому ми взяли квитки тільки до В'ятки (по 37 крб 20 копійок, а на дівчинку риснули взяти чверть квитка, бо вона виглядала ніби восьмирічна, хоч ій був уже 16-й рік):

У В'ятці взяв квитки ще до Котельнича, бо В'ятка велике, небезпечне місто. Там у нас гроші скінчилися цілком. Ми пішли шукати по людях роботи. Це був початок вересня — вборка хліба. Але таких виснажених робітників, як ми, не було нікому потрібно. З великими труднощами ми знайшли працю при МТС. Хоч там було теж ГПУ, але Господь помилував нас від нього!

Вдома

Я добре знов, що мені не можна з'являтися додому. Але мені нічого вже не було страшно. Мені хотілося діратися до рідних місць, побачити там своїх діток і вмерти, все рівно якою би то не було смерто.

Багато було пролито сліз від радості побачення. Во з'явилися ми до нашої доњки, де були й наші діти. Але одне з них, найменше, вже не пізнало нас, бо коли нас вивозили,

то йому було тільки два з половиною роки.

Пашпортизація

Не дово го тривала радість наших рідних, що побачили нас так несподівано. Вони дізналися, що у нас нема жодних документів. Хата наших рідних, як «пригородніх», належала вже до міста. Тому в ній була заведена «домова книжка», в яку треба було прописувати всіх, хто тут жив. Отже й нас вони мусили теж прописати, як новоприбулих мешканців. А для прописки були потрібні пашпорти. Раніше ми плакали з радиців, а тепер, передчуваю біду, почали плакати з горя. Щоби не завдали горя зятю і дочці своїм перебуванням, я вирішив, пробувши вдома один день, піти до міліції просити пашпорт. Мені вітчовіли, що для цього потрібна довідка з останнього місяця праці. Я знайшов собі працю, поробив трохи, видали мені довідку й пішов я знову до міліції за пашпортом. А мені там знову кажуть, що мені належиться одержати пашпорт аж на Уралі! Так я дотягнув до Різдва. Хоч мене ще не заарештували, але участковий міліціонер все попереджував:

— Клопоти, діду, пашпорт, — а то погано буде!

На Різдво приіхав до сільради начальник міліції. Покликали туди й мене. А там було вже чоловік з десь, — це були все чужі люди, які робили тепер тут у колгоспі. Начальник міліції почав нас розподіляти: одному казав вийхати звідси за 24 години, другому — прити одержати пашпорт, а мені сказав, щоб я завтра прийшов до нього. Коли я прийшов, він не довго й займався мною, а одразу передав мене до НКВД, що містилося в тому ж будинку. Я почав було спочатку трохи кривити душою, кажучи:

— Та у мене була довідка до іншого району, до хлібородного, але...

Але він каже мені:

— Ти втік!

Тоді я йому:

— Факт, на руках документів я не

маю, вважайте, що я втік! Я б цього може й не зробив, якби ви не залишили моїх дітей без пайка. Довідавшись, що у них нема пайка, я вимушений був тікати сюди. Тепер що хочете, те й робіть зі мною!

— Ну, йди додому! — сказав мені енкаведист. — Прийдеш знову через кілька днів!

Прийшов я через кілька днів, а він мені наказав прийти знову через три дні. Коли ж я прийшов, то на цей раз він мені каже:

— Так што ж ти връюш, що у тебе била справка? Ти ж бежал?!

А я йому й кажу на це:

— Якщо нема на руках довідки, то можете вважати, що й утік!

— Ну, йди додому! Ми тебе сообщім, що с тобою буде!

Знову арешт

Прийшовши додому, я не сказав своїм всієї правди, щоб не хвилювати їх. Між тим я знайшов собі працю: набивати льод на молочному заводі.

5 лютого я прийшов з праці зовсім мокрий, бо йшов дощ. Та й хата моя тікла, бо була майже зовсім розкрита. Ліг спати. Коли чую: годині о 12-ій ночі стукає хтось у двері. Запитую. Одзвивається моя донька. Одчиняю. Але до хати входить не вона сама, а ще й уповноважений НКВД. Він спочатку зайшов до нашої доньки, а потім примусив її, щоб вона провела іх до мене й викликала мене. Зайшовши до нас, він одразу скомандував:

— Собірайтесь: ви, і жена ваша, і та девочка, що била с вами!

Тут піднявся в нашій родині крик і плач! Діти цілуєть енкаведисту ноги, щоб не займав мене. Дружина теж кланяється йому в ноги. А він стоїть собі, як кам'яний стовп. Я одягаюся в мокру ще одежду, бо іншої, сухої, в мене нема.

Тим часом він оглядав мою квартиру. Ліжка в нас не було, а на двох козликах лежали двері з хвіртками моого двору (якось вдалося нашому зятеві унести, коли нас розтягали!). Діти спали: двоє — на печі, одне — на

лаві, одне — на трох маленьких літніх ослінчиках, а найменше — між нами. Постіллю й укривалом нам була та одежда, що в ній ми вдень ходили...

Коли я зібрався, щоб іти з ним, то він і каже моїй дружині:

— Завтра утром і ти прідьюш!

Потім він вивів мене на двір, — там вже стояла підвіда з кучером, що чекала на нас.

Привезли мене прямо в НКВД. Там начальник НКВД сказав мені:

— Ось ви втікли з висилки. Тому ми вас, дружину вашу й ту дівчинку, що була з вами, вишлемо знову

На це я йому відповів:

— Якщо висилати, то висилайте всіх нас разом, всю сім'ю, бо мені й тут не краще, ніж на Уралі було!

Тоді начальник НКВД спітав того енкаведиста, який приїздив за мною:

— А що у нього там є з майна?

Той тільки презирливо махнув на це рукою: мовляв, що й казати про таких злідарів!?

Довго мене на цьому слідстві не розпитували, а відвели й посадили в камеру. Дідждався я ранку, — не зоштував мене! Пройшло вже й дня чиє мало, а все не кличути! Думаю: що таке сталося? То казав, що мене завтра одправлять на Урал, а не видно жодного руху? Думалося мені з горя й суму, що може й дружина моя вже померла від розриву серця?

«Гуманність» НКВД

Коли ось викликають мене. Привели мене, запитують:

— Чому ж твоя дружина не з'явилася?

— Так вот, — каже енкаведист, — ми постановілі тебе аставіть тут. Іді дамої і штоб к третьому часам ти прийшов сюда з твої дочкою, которая била с вами! А якщо що прідумаєш, — то сматрі: найду тебе і на дне моря! Принесі справку от уполномоченого із метріческих книг, сколько кому лет!

Ми ці довідки здобули, хоч це було для нас тяжко, бо довелося далеко за ними ходити. Коли я прийшов з своєю дочкою, то енкаведист подивився на нас та й говорить:

— Можете ітти дамої! Оставляєм вам атца! Работай і кармі їх!

— Та дайте ж мені пашпорт! — кажу я їм. — Як же я можу заробити, коли я не маю постійної праці.

— Палучиш у начальника міліції! — відповів енкаведист.

Побачивши, що мое діло пішло на крашче, я весь місяць лютий ходив за пашпортом до начальника міліції. Аж тільки 28 лютого я одержав пашпорт на один рік. Тоді подумав я, що вже всі мої тортури скінчилися. Знаїшов я собі з родиною мешкання. Зібрав до себе всіх дітей. Гадалося, що вже я відбудув всю свою «кару».

Арешт втрете й нова «кара»

Так я дожив до вересня 1936 року. А 16 вересня того року мене знову заарештували й відвезли прямо в НКВД. А там я побачив на столі аркуш паперу, на якому було надруковано машинкою: «Владімір Потапов бил раскулачен і вислан. С поселення он бежал і остался безнаказаним». На цьому аркуші було написано наскоци червоним оливцем: «НАКАЗАТЬ!»

— Садісь! — каже мені начальник НКВД.

— Якщо я сяду, — то мабуть надвого! — відповідаю я йому гірким жартом. А він посміхнувся та й каже:

— На два тільки роки!..

Але вийшло не по його задуму, а дали мені 3 роки тюрми. Я відбув цю кару при сільськогосподарській колонії НКВД біля Ростова. Це була переходова в'язниця; кожного тижня приходив туди новий етап, і кожного тижня звідти відправляли етап. Із тисячі в'язнів певно жодному не доводилося відбути там весь свій термін нув'язнення. І мене забирали на етап разів чотири. Але якось я все ж таки залишався в колонії й далі.

За кожним етапом з колонії приїздив так званий «московський конвой». Коли зими авта не могли там їздити, то людей гнали пішки. Боже май! Багато з людей були зовсім боці, або взуті в якісь подерті пантопельки. Снігу бувало вище колін.

Обдерта одяга не зігрівала людину. А треба поспішати в колонії-етапу, бо «два шага в сторону — счітається побег!»

Звільнення

Термін мого ув'язнення закінчився в грудні 1939 року, але «освободили» мене тільки в січні 1940 року.

Дружина моя, на щастя, залишилася вдома з п'ятьма дітьми і влаштувалася на працю в пекарню прибральницю. Це була пекарня Вірменської артілі інвалідів. Завідувач її м'яне добре знав, і коли він почув, що мене посадили, то прийшов до нас і скавав моїй дружині, щоб вона йшла до пекарні на працю, бо тоді не буде голодувати ні вона, ні її діти. І після моого звільнення з тюрми вона залишилася на цій праці, бо там можна було одержувати хліб без черги, як робітниці цієї пекарні. А весь народ тоді стояв у чергах за хлібом аж з півночі.

Дружина у в'язниці

Але так тривало не довго. Восени 1940 року мою дружину заарештовали й за постановою трійки НКВД її запроторили на один рік до в'язниці за те, що коли вона йшла з роботи одного разу додому, то пекар дав їй два фунти хліба!

Коли почалася війна з німцями, то мою дружину випустили передтерміново. У в'язниці моя дружина вже захворіла на туберкульозу. Тому вона за часів німецької окупації і вмерла.

У своїй хаті

При німцях я перешов жити до своєї колишньої хати, бо вона стала тоді порожньою. За советів у ній була колгоспна контора.

На захід я евакуювався без своєї родини, бо це діло було зимию, а ніхто з моїх дітей не мав зимового одягу. Наша евакуація була дуже поспішна — большевики були вже в 25 кілометрах. З нашого хутору тоді виїхали виключно чоловіки, а жінки з дітьми залишилися там.

Прот. М. ЯВДАСЬ

Як большевики ув'язнювали священиків

13. грудня 1952 року ДОБПРУС влаштував у Мюнхені в «Дойче Музеум» протестаційне зібрання проти народовбивства в ССР. Між численними доповідачами, які своїми спогадами-свідченнями ілюстрували це народовбивство, що його проводить московсько-комуністична влада, зокрема на Україні, був також прот. М. Явдась, спогад-свідчення якого поміщуємо нижче.

Я священик Української Автокефальної Православної Церкви, що відродилася в 1921 році, яка жила й діяла під проводом двох митрополитів-мучеників Василя Липківського та Миколи Борецького, яка понесла великі жертви від державно-комуністичного режиму ССР. Ця Церква мала 36 єпископів, понад 3000 священиків: всі вони, разом з десятками тисяч своїх вірних, загинули на Соловках, в концентраціях Дальлага, Сіблага, Бамлага, Віломорканалу, на Колімі і в інших місцях далекого заслання.

В 1942 році, коли Україна була тимчасово звільнена від большевицько-комуністичної влади, було зареєстровано тільки 270 священиків, які повернулися з заслання зі зпісутим здоров'ям і тяжкими спогадами від страшного пережитого. Одним із них поворотців-священиків є я. На терені Європи я є єдиний живий свідок серед священиків УАПЦ.

Заарештовано мене органами ГПУ 8. вересня 1929 року, після моєго чотирічного служження в сані священика. В день арешту мені було 26 років. Заарештовано мене в селі Підвисокому на Уманщині. Був дощ, коли мене ніччю вели до в'язниці. Дві ночі й один день я сидів у в'язниці з двома мужчинами років під 30: один був посаджений за те, що вбив свою жінку, другий за те, що в якогось селянина украв корову.

Під конвоєм, пішки, нас трьох перевезено до Умані. Це було кілометрів 50-60. Увесь час по дорозі конвоїр

насміхався з мене. За його словами священики є тяжкі злочинці, аніж убивці чи злодії.

Переночувавши в уманській міліції, мене було відведено до уманського ГПУ й посаджено в коридорі, де вже сиділо кілька заарештованих. Потім мене було сурово допитувано — силували мене, щоб я зрікся священичого сану. Коли я не погодився на це, — мене били. Тоді було в мене відібрано всі документи: пастирську грамоту, атtestат про закінчення вищої школи й інші.

Перед допитом у ГПУ, коли я сидів у коридорі, я бачив через вікно, як агенти автами та мотоциклами часто підвозили до нашого гурту в коридор все нових і нових в'язнів. Вже до після обіду нас було понад сто осіб.

Всіх допитуваних в ГПУ під конвоєм, великими групами відводили до тюрми. В тюрмі, на подвір'ї, робили пильний обшук і спроваджували до камер. Під час обшуку відбирали: ножі, бритви, пояси, мотузки і все, що знаходили потрібним відібрати. У мене відібрано складаний ніж, пояс і срібний наперсний хрест, якого вже ніколи мені не повернули.

Вкинули мене в камеру в 24 квадрати. Там сиділо вже 34 особи, я був 35-й. Припало мені місце біля «параті».

Денний розпорядок у тюрмі був такий: уранці подавалась якась забруднена гаряча юшка — це називали чай. Удень давали 200 гр. чорного, дуже часто неможливо глевко-

го хліба та приносили баланду. Після обіду виводили на прогулянку, кожного дня на 10-15 хв. Після прогулянки, в'язні, за власною ініціативою били воши. Це було найбільше наше горе. В вогкій і переповненій людьми камері вони дуже скоро плодилися і нестерпно жалили тіло, в'їдалися в тіло до очевидних ран.

В уманській тюрмі я просидів лише тиждень, потім був переведений до Полтави. Це тому, що працював я на парафіях Полтавщини й лише за два тижні перед арештом переїхав до Умані, тому що ГПУ мене вислали з Полтавщини. Тож мало розглядати мою справу полтавське ГПУ.

В Полтаві посадили мене в кацет ГПУ. Там уже сиділо, в різних камерах кілька наших священиків: отець Григорій Кононенко, який там же й збожеволів, о. Федір Стрижак — розстріляний, о. М. Несторовський, Володимир Слухаєвський і інші священики Полтави. Слідство над усіма священиками переводив уповноважений ГПУ Батурин. Це була жорстока людина. Мене змушували зректися сану, били, пилиали члені, а коли вже нічого від мене не добились, тоді перевели до тюрми.

В Полтаві за більшевиків поширилось тюремне будівництво. Коли за старого царського часу там була лише одна тюрма на Кобилянській вулиці, то за більшевиків їх стало кілька: тюрма на Кобилянській, тюрма на Пушкінській, на Колонійській вулиці утворили велику тюрму з будинку кол. Духовної Семінарії, тюрма при обласній міліції та кілька в'язниць по всіх районах Полтави. Більшу частину я сидів у тюрмі на Колонійській вулиці (в Дух. Семінарії). Трохи сидів на Кобилянській вулиці.

Великий триповерховий будинок кол. Духовної Семінарії цілком був з'пруджений в'язнями. Там сиділо переважно українське селянство, хлібороби, які про політику не мали жодної уяви, але які були обвинувачені по політичних артикулах. Багато сиділо української інтелігенції: професори, учителі, лікарі, сиділо

українське духовенство, — всім їм іпкриміновано політичні артикули.

Майже не було жодної камери, де б не сидів священик. Я сидів у 67-ій камері. Зі мною сиділо ще два священики. Двох розстріляно, а мене засуджено позаочно колегією ГПУ на 7 років ув'язнення до УСЛОНА*).

В період від жовтня місяця 1929 р. до лютого 1930 в Полтавських тюрмах сиділо 28 священиків лише Української Церкви. З них 5 розстріляно, 1 збожеволів, а останнім дано від 5-10 років ув'язнення й заслано до далеких таборів для відбудуття кари.

Замість УСЛОНА я потрапив до концентраків ДАЛЬЛАГА, спочатку до 1-го Отделення (6-а верста), біля Владивостока, потім переведено мене було до 2-го Отделення на вугляні шахти, на 17-й кілометр Сучанського рукава, де я довбав вугілля в шахтах більше шести років.

На Далекому Сході було кілька ланцюгів концентраків. По берегах Охотського і Японського морів були концентраки Дальрибоюза — це перший ланцюг, другий ланцюг — концентраків Дальвоенстрою, третій — Дальлес, четвертий — Дальтрасуголь, на Колімі концентраки — Дальзолото і інші...

Лише в одному районі Владивостока з 1930 по 1935 рік я знаю концентраки такі: 6-та верста, Бухта Деомід, Егершельд, 1-ша річка, 2-га річка Сіданка (Сіданстрой), 6-й кілометр Сучанського рукава, 8-ий кілометр Сучанського рукава, 9-ий кілометр Сучанського рукава, 17-й кілометр Сучанського рукава й Командировка на Сучаві. Ці 11 таборів я добре знав, можливо були ще, яких я не знав.

Умови життя і праці в концентрації були такі: 10 годин під землею в'язні довбають вугіль, потім вилазять з шахти на т. зв. відпочинок. Вийшовши з шахти, кожний в'язень повинен стати у велику чергу, спочатку за хлібом, потім за супом чи чаем. На це виходило багато часу і нервів. Хліб

*) Управління Соловецьких Лагерей Особового Назначення.

видавали по виробці норми: 1.000 гр., 800 гр., 600 гр. Хто не виробляв норми, тим видавалось хліба нарівні з працівниками на господарчих роботах 500 гр. Відповідно до кількості виданого хліба, видавався і більш чи менш добровільний приварок.

Спали на дерев'яних нарах, в дерев'яних бараках, по 200-250 осіб у кожному. Посеред бараку стояла велика пічка, зроблена з залізної шахтарської вагонетки. Біля пічки завжди була розвішана постирана білизна, ганчірки, онучі. Завжди брудно, сморідно в такому барапі. В'язні, що лежали дальше від пічки, а ближче від дверей, приходили до печі грітись, а відійшовши на своє ліжко, особливо взимку, простуджувались від холоду і скоро гинули.

Священикам завжди давали найгіршу працю: асенізаторів, вибоящиков, коногонів, породчиків і інше. Це був рід людей, яких називали мовчальними. Во священикам лихо було: хоч він скаже щось добре, чи лихе, то ж ми визнавали за необхідне мовчати й триматись подалі від них, хто щось розмовляв. Бо в таборових умовах практикувались поновні процеси з-серед в'язнів. Так, у

1932 р. в нашому таборі тройка ГПУ вибрала кращих людей з табору: учителів, інженерів, священиків, селян, всіх понад 300, й 87 розстріляно у Владивостоці, а решту присуджено на 10 років кожному, до спеціальних політізоляторів.

Були випадки, що людей палили на костарах. Так, в Бухті Сізіман, начальник концентраку Доналіс, разом з своєю дружиною, палили людей на вогні, стріляли з пістоля, травили собаками. Терор цього начальника став відомим далеко поза табором Сізіман.

Звільнився я, відбувши термін ув'язнення, в 1936 році. Після ув'язнення я був позбавлений усіх громадських прав і можливостей добути постійну працю. Переходив я з місця на місце: був я на Донбасі, був по всіх областях України, працюючи на різних роботах, особливо фізично працюючи.

Жив я в Україні, й поза Україною під советським режимом з 1919 по 1941 р., а це майже 22 роки. За цей час я був 16 років, як священик, позбавлений всіх громадянських прав, з них — 7 років ув'язнення в концетраках Далекого Сходу (Дальлаг).

Проф. В. ДУБРОВСЬКИЙ

Будівництво комунізму рабською працею в'язнів

Уродженці західно-европейських і заокеанських країн не можуть, при найбуйнішій фантазії, уявити те жахливе безправство, в якому перебувають народи, уярмлені червонюю Москвою, і того грандіозного маштабу, в якому провадяться в ССР вже понад 40 років масові ув'язнення, винищування людей ріжними способами геноциду, катування, переслідування й залякування. Нашим обов'язком, колишніх політичних в'язнів союзьких тюрем, ізоляторів і концтаборів, є інформувати вільний світ про все нами пережите, бачене й чуте по той бік залізної заслони.

Московська комуністична влада не спроможна організувати робочу силу для своїх великих будов інакше, як в спосіб застосування примусових праць. Здобуття дешевої рабської сили провадиться органами раніше ГПУ-НКВД, а тепер МГБ-МВД. Наперед за пляном обраховується, скільки інженерів, слюсарів, землекопів, бетонщиків і т. д. буде потрібно для будов у наступному році, — і на підставі цих обрахунків дается «розбірстка» обласним і районовим ГПУ-НКВД — скільки якого сорту людей єони мусять захопити, оформити як з-к, тобто рабів, і скільки на яку будову привезти. На підставі матеріалів свого таємного нагляду за всіми підданими імперії ГПУ-НКВД провадить за пляном у певному порядку «чистку» секторів народного господарства: одного року ГПУ-НКВД займається чисткою промисловості, іншого — сільського господарства, третього — культури й освіти й т. д. Захоплені вдома вночі, або на вулиці, або просто з праці люди потрапляють в т. зв. «слідство» ГПУ-НКВД, яке не має нічого спільногого з звичайними уявленнями про людське правосуддя.

Доля кожного в'язня передрішена, як правило, наперед, тобто визначено скільки років концтаборів йому дати. Ув'язнену людину треба тільки документально «оформити», стосовно до карного кодексу УССР (згідно РСФСР), тобто щоб він або сам написав «чистосереднє визнання», щоб обвинив себе в якомусь карно-політичному злочині або щоб підписав той протокол допиту, що його напише наперед т. зв. «слідчий» і дасть підписати в'язневі. Для того, щоб досягнути такого «оформлення», функціонери ГПУ-НКВД вважають всі способи дозволеними: обдурування, шантаж, провокацію, брехливі вимушенні наклепи інших в'язнів, загрози, улещування, биття, голод, муки безсоння — т. зв. «конвеер товариша Балицького», тероризування режимом «смертника», застосування медичних засобів і т. д.

Поки я сидів 7 місяців в 1933-34 р. у слідчому ізоляторі — спецкорпусі НКВД, я переконався, як і всі мої тодішні соузники, що установа, яка нас захопила, мов муринів у центральній Африці в 18 ст., е нічим іншим, як конторою вербовки дешевої робочої сили. Так ми називали однодумно величезний п'ятитоверховий слідчий корпус ГПУ, в якому праця по оформленню більш рабів точилася буквально день і ніч без перерви. Після закінчення т. зв. «слідства» трийка ГПУ засудила мене на 5 років віддалених трудово-поправних концтаборів, люди в яких не від чого не поправляються, а тільки скалічуються фізично й духово. Рідко людина може витримати 10 років праці в советських кацетах не вмерши там передчасно, не ставши інвалідом ще за молодих років. Ніхто, хто сам не був там, не може це страхіття собі уявити.

В етапі, тобто в загратованих тоза-рових вагонах, набитих вшерть в'яз-нями, — я іхав без перерви 24 доби, в умовах, що були б визнані ненор-мальними навіть для перевозки ху-доби. На місце, тобто в Байкало-Амурський концтабір ГПУ нас при-везли напівживими. Ми ледве могли рухатися. Я опинився в розпоряджен-ні 2-го відділу Бамлага на станції Урульга, Забайкальської залізниці. Тоді, в 1933-37 р., цей Бамлаг скла-дався з 26 відділів, що простягнуло-ся від станції Каримської до Ніколь-сько-Усурійського на відстані 3 500 км вздовж Забайкальської й Амурської залізниць. Крім того, 1-й відділ почав будувати зовсім нову залізничну лі-нію через Тайгу від станції Тайшет до Комсомольська на Амурі. Загальна кількість в'язнів цього колосального капсути була тоді між 350 000-400 000. Нам другий відділ, що охоплював від-стань понад 300 км від ст. Карим-ської до Бушелея, мав 25-27 тисяч в'язнів і складався з 50-70 фаланг, тобто робочих груп. Це був один з найбільших відділів Бамлага. Всі відділи займалися спішним будівни-твом інших шляхів Забайкальської й Амурської залізниць.

Праця в'язнів Бамлага, як і всіх інших советських кацетів, була не-сумінівно найдешевшою в світі. Пір надзвичайно високих нормах щоден-ної обов'язкової виробки — на зем-ляних прапрях, на укладці залізничного шляху, на будуванні бетонових споруд, на будуванні домів, на лісо-заготівлях, на кам'яномолнях тощо, — кожен в'язень одержував, як ос-новний харч — хліб — 800 грамів при виконанні повної норми праці і тіль-ки 300 гр., якщо не працював. При неповному виконанні норми кількість хліба зменшувалася відповідно до недовиконаної частини праці. Той хто з'їдав менше хліба, — швидше виснажувався в умовах сибірського моро-зу і важкої праці і в скорому часі вже не міг працювати навіть при бажанні. Таких інвалілів, засуджен-них голodom до передчасної смерті, одправляли на окремі фаланги для слабосильних, яких називали «дохо-

дягами» або «огоньками». Там вони скоро й вмирали. Тоді іх трупи, в лахміттях, кидали в спільні ями, за-сипали хлорним вапном, закопували і «списували з вічного состава» — ви-кresлювали з картотеки в'язнів. Жод-ного жалю, жодних людських почувань взагалі при цьому не було. Ма-сове виморювання людей розгляда-лося просто як неминучча витрата будівельних матеріалів — цементу, до-щок або що.

Для прискорення темпу праці на цьому будівництві було з 1935 р. запроваджено стахановиціну й удар-ництво з тим, що той робітник, який виконує не нижче 130% норми з удар-ником, а хто вище за дві норми — 200% — стахановець. Таким робітникам ви-давалося пропорційно збільшеним пайком хліба і кращим був суд — «баланда». Але така надсильна пото-гонна праця ще швидше виснажувала цих примусових ударників і стаха-новців. Іх організм передчасно руй-нувався. Але будівництво справді йшло швидше. До такого перенапру-ження сил штовхало людей бажання скорішого звільнення з цього пекель-ного ув'язнення, бо за збільшенну пра-цю в тяжких кліматичних умовах (Сибірська зона вічної мерзлоти) леж-авася «зачот робочих днів», тобто за один астрономічний день могли зарахувати 1.25-1.5 або навіть два робочих днів. В такий спосіб термін ув'язнення скорочувався: замість 5 років людина звільнлялася за 4.5-4 ро-ки; замість 10 років за 9-8.5 років. Але коли такий робітник був і далі потрібний для будівництва, то перед його передтерміновим звільненням йому скреслювали пільгові дні, по-славши на яку-небудь провину, ча-сто уявні, або її зовсім без зазначен-ня причини. І тоді він мусів працю-вати в'язнем і далі аж до закінчення свого повного терміну.

Існувала грошова платня в'язням, т. зв. «приміяльне вознагражденіє», яке видавалося при виконанні в'яз-нем норми. Але це були жалюгідно-малі гроши — 1-2 або 4 карбованців з копійками за місяць, який дорівню-вався 29-30 повних робочих днів, бо

на місяць давався тільки один день без звичайної праці, який заповнювався однак всікими таборовими процедурами. Одержані мізерні гроші були неминучо потрібні в'язнів для придбання мила, ниток, тютюну або іншого потрібного для життя. Інженерно-технічний персонал з-к одержував значно вище «вознаграждение» 20-30 або й 40 карбованців на місяць. Відомий мені начальник топографічного загону з 70 топографів, високоосвічений геодезист А. одержував щось аж 70 крб. на місяць. Але коли б він працював на цій посаді за вільним наймом, то він одержував би щонайменше 900 карб. основної платни та 50% надвишки за віддаленість місяця праці, а до того ж безплатну казенну квартиру з паливом. З цього ясно видно, наскільки для советської московської влади є вигідною система примусової рабської праці в дуже багатьох концтаборах ССР, де, за обчисленими моїх соузників пляновиків-економістів, в 30-х роках було щонайменше 15 мільйонів в'язнів.

Я можу оповісти про умови праці в'язнів концтабору Бамлаг з власного досвіду, бо мені довелося попрацювати і на земляних роботах і на «верхньому строені». Всі земляні роботи на Бамі виконувалися без машин, вручну за допомогою кайла або лома, лопати і тачки. Норми були настільки високі, що за нормально встановлений термін робочого дня — 10 годин, — їх не можна було виконати, а треба було працювати — 11-12-13-14 годин.

Ось, наприклад, як відбувалася наша праця в 1935 р. на одисіці насыпі перед мостом через річку Урульгу. Підйом о 5 годині ранку. Кружка окропу з чорним хлібом на сніданок. Йдемо з годину до місяця праці, на дворі мороз — 20-25, туманна темрява. Треба спочатку підготувати місце праці. Для цього треба кайлом і ломом продовбати і скинути на мерзлу майже півметрову льодяну корку над пластом ще не замерзлого піску в кар'єрі. Коли шмат мерзлої корки скинуто, то цей пісок парує на морозі як гарячий. Треба швидко накидати

його в тачку її одвозити по катальніх дошках на відстань 50-70-100 і більше метрів. Звичайно працюємо «звенами» по 3 душі. Двосі підготовлюють кар'єр і накидають тачку, а третій — сильніший — одвозить повну тачку і повертається з нею за новою насыпкою піску. Праця йде без перерви, швидким темпом з 7-ої до 12. Всі робітники цілком упривають, не зважаючи на холод, і тому працюють без бушлатів в одних сорочках. Під ясним забайкальським сонцем під обличчі швидко випаровується і залишається на шкірі порох солі, — обличчя виглядає нібито припудрено. Отівдні — перерва на обід. Приїзжу у великому казані баланда з хлібом пойдається тут же на кучугурах піску. Недовгий відпочинок після їжі, — і знову 5 годин безперервного риття піску й катання тачок або ще й більше годин аж до закінчення своєї норми. Норма ж на душу становить від двох до восьми кубометрів вивезеної породи, в залежності від її твердості — від піску до скелястого ґрунту. Значно легшою, але вона рідко застосовувалася, була праця з возкою землі кінними грабарками, якщо була далека відстань. Норми тоді були ще вищими, але тоді «звено» тільки насыпало ґрунт. При грабарці ж був коновожатий, що керував конем і зсипав ґрунт на місці призначення. Коні мали більше часу для передишків, поки грабарка повернеться. Крім того, для коней давали відпочинок на 15 хвилин і підгодівлю після кожних 2-х годин праці. Коли відпочивали коні, то відпочивали й люди. Коней берегли більше за людей, бо коні коштували грошей, а в'язні діставалися советській владі дурно.

Одного разу мені довелося працювати на такій праці, якої коні не витримати, бо подохли б. Це було влітку 1936 р., коли робилося переключення рельєсової хрестовини на роз'їзді Усть-Нацигунськ. Для цього діла, за попереднім домовленням з управлінням Забайкальської залізниці в Читі, залізничний рух на цьому участку припинявся з певного мо-

Проф. В. Дубровський

Будівництво комунізму рабською працею в'язнів

менту на 5 годин. Отже треба було завчасно все підготувати, виконати це переключення понадударними темпами в години припинення руху, а потім привезти все остаточно до ладу вже під відновлення залізничного руху. Ми тоді працювали без жодної перерви й без споживання їжі з 5 години ранку до 2-ої години ночі наступної доби, тобто 21 годину без перерви важкої фізичної праці. Потім ми поверталися пішки до свого концтабору — 12 км. Коли я опинився на свою ліжку, то від утоми, не тільки не міг нічого їсти, а й не міг навіть заснути протягом двох годин, доки трохи заспокоїлося перенапруження серця, м'язів і нервів. Від такої скаженої праці коні здихають — люди іноді витримували.

Треба при тім зауважити, що й харчі нам того дня приготували винятково прекрасні: наваристий суп, шматок солонини з кашпою, і на вечерю шматок пирога з рубленими требуха-

ми (легені, кишки тощо). Але й до таких смачних, просто святочних для в'язня страв, я не міг доторкнутися, — і зміг їсти тільки через 4 години після мого приходу до табору. Треба ще сказати, що того дня я знову мусів починати свою щоденну працю з 9 години ранку.

Таке марнотравство людських сил і понадексплуатація їх не можуть бути нічим виправдані. Советська комуністична влада робить явний злочин, застосовуючи такі примусові праці в таких жахливих умовах. Нема достатньо міцних слів для протесту проти цього. Воїстину, як казав один чоловік: «Ой, хороша советска власть, — тольки, на жаль, надто добра!».

Прийшов час, коли ми мусимо сказати: вже досить цієї терористичної советської влади!

Геть московських комуністичних окупантів з України!

Політв'язні на лісорозробці

В. ТАХТАЙ-ТАРЛЕЙ

Село Хмелів на Полтавщині

Про село

Село Хмелів належало колись до Роменського повіту Полтавської губернії. Хмелів розташований на великому шляху між містами Конотоп (в 54 верстах) і Ромни (в 20 верстах). Навколо села красується зелена рівнина чорноземлі, а самий Хмелів лежить на гористо-яроватому просторі. З південно-східного боку села росте т.зв. казенний ліс, мішаного складу, почали чагарниковий, але в ньому досить дерев і для будування. Згаданий шлях переділяє Хмелів пополам. Упоперек с. Хмелів протікає невеличка річка Хмелівка, яка правдоподібно припливає з лугових водоспадів і впадає до річки Сули близько Ромнів.

Перед революцією 1917 р. с. Хмелів було центром довколишніх сіл і хуторів. Тут міститься волосна управа. До цієї волості належало 12 сіл і хуторів: с. Рогинці, с. Калинівка, с. Басівка, х. Гаї, х. Полетичин, с. Володимирівка, х. Кортавий, х. Хведотів, х. Овраменків, х. Тимошенків, с. Ведмеже, х. Склянське. Саме село Хмелів з його сусідніми хуторами — Заклик, Гордієнків, Кривогузів, Касянів — начислювало близько 2500 господарств. Це село мало 2 церкви — Покрівську та Преображенську, 16 вітряків і паровий млин Федька Устима. В центрі села була лікарня, до якої привозилися хворі в радіусі 50 верств. Сільська школа була з 5 класів. При селі був великий хлібозаводний магазин.

Мешканці села

Мешканці села були переважно сільськими господарями ріжного ступеню заможності. До багатіших селян належали: Стешенко, Мигровша, Шевченко, Поневін, Зацаринний, Діброва, Сердюк і Скляревич, — імен

їх не пам'ятаю. До середніх господарств можна було віднести таких господарів: С. Сердюк, П. Тахтай, два брати Кривогузі, М. і Тр. Клопоти, М. і Л. Федьки, Федот і Микола Федьки два брати Зеркалі, Григорій Жерабні та інш. Біднішими була Іващенко, Я. Грищенко, два брати власне господарство, хоч і невелике, решта селян, які все ж таки мали тобто три-четири десятини землі, коня, корову та дещо овець. Всім цим господарям наша гарна чорноземля давала завжди щедрий врожай, бо всі господарі добре обробляли свою землю. Все, що зросталося на тій селянській землі завжди своєчасно вбиралося і землю знову приводилося до ладу. Отже ніде не пропадала жодна зернина, бо то все була приватна власність селян.

Часи революції

Коли в царсько-самодержавній Росії наріла революція 1917 р., то її по-лум'я не минуло й Хмельова. В нашому селі деякі господарства було пограбовано і дещо понищено. Бідразу було злівідовано найбільші господарства. З цих заможніх селян такі, як Стешенко і Митровська самі повтікали, а всю сім'ю Шевченків було вирізано бандою Шульги, вислужника московської комуни. З цих же Шульгів склалася і місцева советська влада. Садибу селянина Поневіна, коли він утік, зайняла сільськогосподарська артіль, що називалася «комуна Балабан» і яка існувала аж до утворення СОЗ-ів. Під час же організації СОЗ-ів цю артіль виселили з садиби Поневіна за те, що вона не скотила перетворюватися на СОЗ. Тоді ця артіль переїхала до с. Пекарів, тобто туди переїхали всі люди з артілі, з усім їх майном і худобою. Але вже там за короткий час під на-

тиском місцевих комуністичних правителів, ця артіль самозліквідувалася, а членів її приписано було до колгоспів. Садибу Поневіна зайняли тоді созівці Гордієнкового хутора. Пізніше це було четверта бригада колгоспу «Світовий Жовтень». Пізніше при знесенні хуторів в 1936-39 рр. було й х. Гордієнка переселено до с. Хмельова, а садибу Поневіна було цілком знищено, не залишивши камні на камені. При тім було вирубано й фруктовий сад коло десятини. Зачаринний, Скляревич, Діброва і Сердюк теж повтікали.

Тоді було пограбовано й середні господарства, але не так ґрунтовно, як великі. Це через те, що середні господарства було вже перед тим по-розділювано поміж синами власників, — тому дещо з цих садіб уціліло і не всю худобу було забрано. Наприклад, Тахтай розділив своє господарство поміж синами: Яковом, Дмитром, Михайлом і Остапом. Кожному з них припало по чотири десятини землі, по коневі й корові тощо. У такий спосіб було поділено й інші господарства, як Таранів, Федьків, Зеркалів та інш. Вони теж віліли від повного знищенні.

Хто грабив

З перемогою большевиків піднесла голову біднота, яка й створила першу місцеву советську владу. Ця влада на місцях здебільшого змайалася грабунками. В с. Хмельові діяла т.зв. банда Шульгів, Яфрема й Омелька та Яфремової жінки Марусі, яка власне й керувала цією бандою. До ней належали: Андріян Марченко, що був головою сільради, Явдоким Гулай, Тихон Чихар, Федір Олефір. Василь Климась і Яків Лупач. Це були найвидатніші верховоди, що про них люди весь час розмовляли.

Ці бандити діяли в такий спосіб. Збиралися вночі на нараду і там вирішували, яких саме селян треба пограбувати. Потім кидали жеребки, і той, на кого попав жеребок, повинен був виконати намічене вбивство чи грабунок даної сім'ї. Звичайно вони вирізували всю родину від старого й до немовляти. А майно їх після того

забирали і ділили поміж себе. Таким робом ця банда вирізала всю сім'ю Шевченка, який жив за півтори версти від села. Цим ділом керував Явдоким Галай. Доконавши ці вбивства, банда розграбувала і ввесі маєток Шевченка. Так само понищили й пограбували вони і інших селян, як Митровшу, Стешенка, Паневіна, Зачариного, Скляревича, Діброву та багато інших. Отже ця банда була прислужниками червоної навали, яка шаліла в той час по всій Україні й Росії, діючи за гаслом російських большевиків «Грабуй награбоване!» Але це не значить, що хтось посмів би і у них пограбувати.

НЕП

Після винищення й розграбування заможніших господарів у нас на селі, советська влада почала змінювати політику, щоб затерти свої криваві сліди, — проголосили НЕП. Під час його село Хмелів почало знову оживати, заготовати недавно заподіяні рани і приходили до нормального життя. Селяни знову розпочали наполегливо господарювати. Сівба, косовиця і молотьба відбувалися скрізь своєчасно, і все збіжжя і городина доводилися до ладу. Так що на зиму у господарів залишалося хіба деякий десяток кіп жита для ручної обмолотки, щоб таким чином приготувати соломи (мантилів) для покрівлі сараю чи хат. Таким спокійним життям село однак користувалося недовго, бо вже в 1927-1928 рр. знову змінилася політика: 1928 р. Москва запровадила т.зв. налогове оподаткування, тобто на засіяні ниви накладався в розв'орстку податок, незалежно від врожаю чи неврожаю, — податковий плян мусили виконувати. В той же час советська влада почала організовувати СОЗ-и, — товариства спільнотої обробки землі.

Виконання оподаткування

Накладений на селян у розв'орстку хлібний податок, вони мусили здавати до сільської зсипної комори, звідки потім цей хліб вивозився до окружної хлібозиски у Ромни. Спеці-

В. Тахтай-Тарлей

яльно виділені для того бригади з комнезамів, сільського активу обходили хати і наказували господарям, щоб виїздили до засипки, там набрати хліба і одвезти в Ромни. Коли ж хто відмовлявся від цієї повинності, то таких селян карали відібраним у них усього майна та вигнанням з власної хати. Тому кожен селянин мусив виконувати накази бригад КНС — комітету незаможників селян.

Пригадую, як на Святочір під Різдво 1932 р. (за старим стилем 1931 р.) такі бригади пішли по хатах і почали вигоняти селян з підводами, для показового вивозу хліба т. зв. «червону валкою». І селяни мусили іхати, незважаючи на велике свято. За сигналом церковних дзвонів, що за дзвонили не на богослужбу, а нібито на якийсь гвалт, — всі селяни — набравши хліба, повезли його до контори «заготзарна» в Ромни. Там вони разом коло 200-300 підвід виїхали та, у черзі при здачі хліба простояли дві три доби.

Треба додати, що для зручнішого відбирання у селян хліба советською владою було створено серед с. Хмелів т. зв. «червоний тік». Сільські активісти їздили созівськими кіньми по полях селян і звозили звідти збіжжя для обмолоту на цей «червоний тік». А для виконання на цьому току робіт біля молотарки, зганяли сюди примусово ненадійних селян, тобто тих, кого комнезами називали куркулями. Одного разу трапилося, що комуніст Соломка, який був у відпустці вдома, вийшов подивитися на цю молотьбу. Він хотів показати приклад, як треба робити, і тому взявся і з веселим сміхом подавати у барабан молотарки це чуже збіжжя, оплакане людськими слізами. Але в короткому часі, мабуть за четверть години, у нього стався розрив серця і він впав. Добре, що при цьому були присутні активісти, а то вигадали би, що хтось із «класових ворогів» вбив цього комуніста. Отже й поховали його мовчки, як собаку.

Організація СОЗ-у і розкуркулення

СОЗ мав спочатку організовуватися на добровільніх засадах, тобто за ба-

Село Хмелів на Полтавщині

жанням самих селян. Але не так сталося, як гадалося, бо селяни сприймали неохоче усікі советські організації. А про СОЗ селяни зовсім не хотіли чути, відгукуючись на нього такими словами: «СОЗ-и, СОЗ-и, — це людські сліззи», або «Батько в СОЗ-і й мати в СОЗ-і, — діти голі на дорозі». Тому й в цьому ділі місцева советська влада застосувала стару революційну методу, тобто грабунки. Спочатку добровільно записалися до СОЗ-у найбідніші селяни, колишні батраки, при участі дуже малої кількості заможніх, як напр.: Олександер Харченко, Гаврило Кириленко, Федір Кличко, Маркіян Таран та ін. Після організації перших СОЗ-івських груп, місцева влада почала наступ на тих селян, що не бажали цих СОЗ-ів. Насамперед, повідбирали у них найліпшу землю під СОЗ-івський лан. Але селяни не піддалися — не пішли до СОЗ-у. Тоді місцева влада почала розграбовувати цих селян і виганяти їх з власних хат тобто «розкуркулювати». В такий спосіб розкуркулили на хуторі Гордієнковому родину Гордієнків, зібрали все їх майно до СОЗ-у, а саму садибу їх порозкидавши. Тих із них, хто не впорався втікти, вислали на Сибір. В самому с. Хмелеві розкуркулили й вивезли на Сибір таких селян: Клопотів, Кривогузів, С. Сердюк, Зеркалів, Федько і багато інших для загрозливого прикладу іншим селянам. Все ж таки решта селян не піддавалася агітації про СОЗ-и і чинила найзапекліший опір. Тоді влада почала притискувати ще в інший спосіб, накладаючи непосильні хлібоздачі та зачислюючи всіх повально до категорії куркулів, зовсім не зважаючи на те, ким був насправді селянин — може середняком або й незаможником. Коли ж обкладений непосильною нормою виконання хлібоздачі селянин не виконував її, то до нього у хату з'являлася т. зв. «букинська бригада» по викачці хліба». Отож такі бригади почали ходити по всіх господарствах, що їх було занесено до чорного списку, озброєна довгими залізними щупалами. В такий

В. Тахтай-Тарлей

спосіб у 1932 р. ці бригади позабирали у селян усе геть дочиста, часто змітаючи з закрома мітлою все до зернини. Так діяла т зв. «червона мітла».

Селяни висміяли цю мітлу у такій пісні:

«Ходив Ленін по горі,
Сталін — по болоту!
Душив Ленін куркулів,
А Сталін — й голоту!»

Ця мітла вимітала так, що не допомагало ні закопування збіжжя, ні інше приховування хліба. Ці бригади складалися з ось таких членів комнезаму та сільських активістів: Юхим Харченко, червоний партизан, Приська Саенко, батрачка, а пізніше член сільради, Андрій Харченко, комсомолець, Петро Салогуб, червоний партизан, Стефанида Палажниченко, батрачка, Іван Сергієнко, активіст-незаможник, пізніше — голова сільради (у 1937-1939-1940 рр. з перервами), Яків Кириченко, активіст, а пізніше заступник голови сільради, Марко Лахно, активіст, Володька Сопрун, Палажка Пономаренко, Іван Цілуйко — активісти (останній був сільським суддею), Павло Іржовський, Іван Іванович Олефір і його син Петро, що був пізніше інспектором дільниці міліції.

Ці бригади, якщо у кого й не знаходили хліба, то все ж викидали його з родиною з хати, забирали все майно, а садибу продавали цілком. В такий спосіб було розграбовано й продано садиби таких селян: Грицька Іващенка, Якова Тохтая, Михайлa Тохтая, Мусія Тохтая, Василя Тохтая, Захара Олефіра, Івана Клиименка, двох братів Якубовських, Левка Олефіра, Сердюків, Остапа Тохтая, Ларіона, Трохима й Михайлa Торалів, Микити, Василя і Карпа Фед'ків, Данила, Степана і Пантелеїмона Кириленків та багато інших. Садиби іх було або цілком продано по дешевих цінах для батраків, або зовсім зруйновано на дрова, а декого продано лише до половини, тобто було продане все, а господарські будови розібрано на дрова, самому ж господареві було залишено тільки хату.

Село Хмелів на Полтавщині

Доля Церкви

Коли советська влада почала громити «куркулів» і «підкуркульників», то вона не поминула й Церкви Христової. Спершу на неї наклали великий податок, потім ще більший податок, а далі ще більший. Податок накладався і на священика і на парафіяльну грамаду. Ледве церковна громада сплачувала один податок, інк накладали другий. Коли ж церковна громада вже не могла сплатити податку з пожертв парафіян, бодай найщедріших, тоді місцева влада зовсім закрила церкву в с. Хмелів, обернувшись її в скорому часі на заспінний пункт для колгоспного збіжжя. А ще пізніше цю нашу церкву розвалили зовсім і почали з неї будувати нікому непотрібний клуб.

Така ж сумна доля була й священика о. Димитрія Матвієвського. Спочатку його вигнали з хати за неслату податку. Тоді він поселився на кватирі у бідних селянок Максимовичок. Але советська влада придумала тоді ще інший спосіб для ліквідації нашого священика. Вона доручила сільським комсомольцям якось заплатити священикового сина Віталія. Ось цьому 18-літньому Віталію комсомольці підсунули «по дружбі» наган одного вечора, а наступного ранку до священика прийшла міліція з общуком. Знайшовши у кватирі священика заган Віталія, міліція заарештувала їх обох, — і священика й сина. Потім їх обох вивезли на Сибір, як ув'язнених ворогів советської влади, що хотіли збройно виступити проти цієї влади. Там у Сибіру наш священик, цілком невинний, і склав свої старечі кістки.

Мій рід

Знаючи, що дехто з моого роду ще живий, я пишу про них тут у загальних рисах, без подання докладніших відомостей.

Мій рід, як мені казали старші люди, був козацького походження. Але за моєї юнацької пам'яті це були звичайні сільські господарі. Мій дід мав біля 16 десятин землі, 4-5 коней, 5-6 корів, 15 овець тощо. Перед і під час революції він розділив усе майно по-

між своїми синами. І хоч в наслідок цього розподілу сини мого діда числилися вже середняками, але советська влада все ж таки розкуркулила їх. Так було зовсім розграбовано майно і продано садиби Якова й Михайла. Михайлова садибу розібрано на дрова для лікарні, а Яковину купив Павло Гихар, активіст, якому в цьому ділі допоміг брат його жінки Яків Кириченко, що був при сільраді. У такий саме спосіб було продано й садиби Дмитра й Остапа на дрова для лікарні, а їм було залишено тільки хати. Так само було продано садиби й Мусія та Василя: один для кооперативу, а другу купив братак Никифор Сердюк. Коли ж останній не сплатив грошей за цю садибу, то його теж з неї виридили і останній час у ній проживав бідняк Іван Маркович Когван. До цього треба додати, що мого діда, який щороку вивозив свою пасіку у поле на гречку, у 1922 р. якісь злодії убили на цій його пасіці в хуторі Тимошенки.

Синів і онуків мого діда спіткала дуже сумна доля під час розкуркулення. Михайло втік із дому і десь переховувався, іноді навідуючися в рідне село, Дмитра заарештували і посадили до районової тюрми, яку тоді було переповнено в'язнями. Коли ж Дмитра звідти звільнили, то він з жінкою теж утік, залишивши вдома тільки двох дітей для збереження хати. Повернувшись додому повесні 1933 р., Дмитро помер тоді у муках голодної смерті, бо під час сидіння у тюрмі, а потім переховування він зовсім вибився із сил. Якова теж заарештували і він просидів коло півріоку у Роменській тюрмі. Коли він повернувся до села, то вже там не мав своєї хати. Тому він втік кудись до своєї дочки. Повесні 1935 р. він повернувся додому, до свого сина, що жив у чужій хаті, і там помер. Його син Грицько, що був у приймах у хуторі Кортавому, теж був розкуркулений. Але він одразу після того купив хату в селі Хмелеві у іншого бідолахи Трохима Зінія, який тоді виїздив з нашого села десь шукати кращої долі. Та не довго Грицько прожив і тут, бо його

із цієї хати вигнали, «як кулацьку пижу», за висловом місцевої влади. Тоді Грицько переселився до хутора Гаї і там влаштувався у свого родича Рудика, викопавши собі землянку. Але й там його влада знайшла й арештувала. Його, як і багатьох інших, було посаджено до Недригайлівської тюрми. Звідти він втік. Остапа взагалі не чіпали після того, як продали його будови. Але його жінка Оришка націкувала проти нього дітей, так що вони навіть плювали йому в обличчя, коли він був зовсім слабий. Пізніше він умер від голоду, а з ним і троє його дітей: Митрофан, Спиридон і Микола. Про Оришку ж пізніше була поголоска, що вона була людоїдкою. Коли Михайло повернувся до села, то його там одразу заарештували і вивезли, пухлого, до Недригайлівського району. Там і помер. З ним разом померли Мусій та Олексій Іващенко (по улишному Бідаш). Їх було поховано в одній ямі. Михайлова сина Петра засудили у 1939 р. на 3 роки ніби за побиття колгоспного коня й вивезли його до Архангельська, де він і тіло свое молодецьке склав. Дочка Соня вмерла з переляку в тому ж 1939 р. Жінка Мусія теж померла голодною смертю, залишивши сиротами двох дітей, що побрели у світ шукати собі долі. Василь Васильович утік із дому, а Василь Константиновича, який жив найбідніше від усіх (бо мав хату, яка ледве трималася вкупі, та просорушку), майже не зачіпали, хоч у нього й забрали двигун, що ним рушало згадану просорушку, і що коштував 1000 карб. Василь Константинович помер голодною смертю, разом з дружиною і сином Опанасом. Решта нашої родини розбрілася по світу і доля їх мені невідома.

Голод

Згадане вище розкуркулювання і викачка хліба баксирними бригадами була доказом того, що в Україні на той час було досить хліба, бо врожай був добрий. Але цей хліб у наших селян забрала живосилом червона Москва, утворивши таким чином штучний голод для придущення спротиву

селян проти совєтської влади. Отже восени 1932 р. з усіх засіків у с. Хмельові було позмітано увесь хліб до зернини, забрано і картоплю та повищувано всі торбинки з горохом, квасолею чи якимсь насінням. Вже взимку 1932 р. почали люди вмирати з голоду. Тоді вимерли голодною смертю родина Коломиця, П. Козаря, Тахтай коло 10 душ, Шульгів — 6 душ, Кирила Олефіра, Михайла Олефіра, а дитина їх залишилася сиротою, Я. Олефіра і багато інших.

Та й справді було від чого вмирати, бо люди тоді їли найгірше в світі: усякий бур'ян, листя й кору з липи, конюшину і всяке сміття загалом.

Жіноче повстання

Треба згадати про те, як голод спонукав жінок до повстання у с. Хмелеві. Десь восени 1932 р. одного дня вранці задзвонили усі дзвони на гвалт. Враз з усіх кінців села та з близьких хуторів швидкою ходою пішли до центру нашого села валки жінок. За якусь годину центр села заповнився білими пустками, — це жінки зійшлися за хлібом до сільської хлібозиски. Хто це повстання зорганізував, так і донині невідомо, але воно було дуже згуртоване й рішуче. Зразу ж було відбито замки, біля магазину і розібрано багато хліба з посівного фонду. Коли жінки з клунками розійшлися додому і біля магазину їх залишилося вже небагато, тоді голова сільради Остапенко з активом знову замкнули зерносипку і повідомили про подію районіцію. Тому коли жінки вдруге збіглися до хлібозиски, то там вже на сторожі була кінна міліція з півтора десятка чоловік. Хоч як міліціонери намагалися розігнати від хлібозиских жінок, але це їм не пощастило зробити. Тільки пізно ввечорі жінки, змучені біганиною і усім цим клопотом, почали розходитися по хатах. А вночі приїхав «чорний ворон» і зabraв 5 жінок до в'язниці: Феньку Мініцьку, Тетяну Пономаренко, Олімпіяду Бугрим, Серафиму Калиновську і Настю Притику. Після слідства двох останніх звільнили. А двом —

Ф. Мініцькій та Т. Пономаренко — дали по три роки примусової праці. Зовсім не повернулася додому Л. Бугрим.

Коли під час цього повстання один з активістів Яків Хваствовець витягнув револьвера, щоб налякати розлючених жінок, то вони так сміливо нахмунилися на нього, що він ледве втік. Цей Я. Хваствовець був тоді начальником пошти і жив у хаті Я. Грищенка. Коли одного разу вночі Я. Грищенко прийшов до своєї клуні, щоб відкопати захованій там хліб, то цей Я. Хваствовець, не кажучи ні слова, почав стріляти до клуні і забив там Грищенкову дочку. Остання була одружена з Петром Шульгою, який проживав тоді десь у Ленінграді. У вбитої залишилося сиротами двое дітей. Причини згаданого повстання жінок можна легко зрозуміти: воно відбулося тоді, коли люди були голодні, але ще мали силу, кидалися як звірі на що попало.

Дещо про себе

Я — син середняка і народився в часи бурі революції, — тому мені доля судила ціле своє молодече життя будувати й поневірятися. Маночи багато дітей, мій батько не міг нас усіх віддати до навчання, окрім як до сільської школи. Та, на жаль, і в останній міні не довелося довго вчитися, бо цьому перешкодили наше розкуркулення і голод. Нещастя 1933 року застало мене ще підлітком — 13 років. Я був тоді пухлий і не міг добре ходити. Все ж таки, намагаючися вратувати своє життя, я з останніх сил пішов до радгоспу Луценків, що на Подолах, як у нас називалася та місцевість. Але там мене не прийняли, бо до праці я не надавався, а підлітаків там уже і своїх було досить. Тоді я пішов до іншого радгоспу Лучки, на Холодній Горі, що над с. Яроцівкою. Там мені сказали, щоб я приніс метричну довідку. Йшовши додому, я стрінув активіста Я. Киріченка і запитав його чи не міг би я дістати метричну довідку.

— Hi! — сказав він. — Ось пішишь у колгосп, а як що ні, — то здихай!

За пару днів я пішов шукати праці на торфорозробку під селом Миколаєвою. І там без метрики не прийняли. Отже без праці і їжі я поневірявся ціле літо, харчуючися усякими бур'янами та сирою молодою картоплею, — доки підросла деяка городина. Так у голоді ми жили аж до 1935 р., хоч по весні 1934 р. голодна неволя вже примусила нас таки записатися до колгоспу. Але й в колгоспі давали зовсім мало хліба: щось 800-900 грамів на трудодень, та й то виплата заробленого хліба відбувалася значно пізніше, після того, як було колгоспом виконано всі державні податки і контрактації. Крім того, нас ще й викидали з колгоспу у 1937-38 р., як «ненадійний елемент». Отже, бувши вже парубком, я не мав у чому вийти на вулицю у вільний від праці час, а мусив сидіти вдома, або виходив тільки у вечорі, щоб не було видно моого старого дрантя. А влітку я завжди ходив босий. Таке то було життя на «квітучій советській родині»!

Якось весною 1938 р. мене хотіли вигнати з колгоспу за мою сутичку з об'єздчиком (сторожем) колгоспних ланів. Цей об'єздчик чомусь гонився за пастухами худоби, а я за них заступився. Восени 1938 р. знову зачепили мене за те, що я не схотів підписатися на державну позику та виридав з свого двору голову сільради Степана Касяня та уповноваженого для «добровільної» підписки на позику. Тоді член сільради Іван Щілуйко, що був сільським суддею, під'юзував голову сільради, щоб той допровадив мене до в'язниці:

— Хай там його перевоспітають! Хай там поживе, тай узнає! — казав

Мою матір, 60-літню, викинули з колгоспу, обклали податком у 300 карбованців та вимагали якнайскоріше його сплати, викликаючи для цього щоночі до сільради. Це робив згаданий голова сільради Яків Кириченко. Коли я почав протестувати проти цього листовно до сільради, то мене обвинували в саботажі та ненависті до советської влади, і коли б справедлі нам не пощастило сплатити цей

податок, то мене загнали б до «ісправітельного» табору.

Коли я повернувся додому в 1940 р., мене на кожному кроці переслідували місцеві советські урядовці: через тиждень після моого повернення голова сільради покарав мене штрафом в 25 карбованців, ніби за порушення черги, з якої я тільки вийшов, щоб мене не товкли заліво. Потім сільський суд покарав мене за те, що я спилив деревину під свою хатою на дрова, штрафом у 50 карб. і зобов'язанням посадити повесні 50 нових дерев. Далі мене намагалися примусово завербувати на побудову залізниці в новокупованій Басарабії, але я від цього відмовився: Нарешті 27 травня 1941 р. мене вислали до Чернігова на місяць, як приписника, хоч я до тої категорії і не належав, бо ще недавно прийшов додому. Там у Чернігові мене й застала німецько-советська війна. За мою неохоту до участі в ній мене посадили до в'язниці присудивши до розстрілу за артикулом 54, п. 4. Але через місяць мене випустили з в'язниці, замінивши розстріл 10 роками далеких концтаборів, з попередньою відправкою мене на фронт «для іскуплення вини». В той час у Чернігівській тюрмі сиділо 5000 таких, як я: всі вони так само ненавиділи криваву советську владу. Серед них були і ранені, на яких ніхто не звертав уваги.

Опинившися в німецькому полоні, я пережив другу страшну голодівку.

Ось таким було мое молодече життя, з якого я вийшов ніби старий дід.

Колгосп

Колгоспом називається у нас звичайно примусова колективна обробка землі селянами, інакше кажучи така панщина, як за старого російського режиму, коли знущалися над людьми, як хотіли. Коли після голоду 1933 р. людей загнали живосилом до колгоспів, то це ще не означало, що їх було цілком упокорено і що вони відано працювали у колгоспах. На кожному кроці можна було чути про��лони. Всюди було безладдя, плутанина і недоробки. Хліб збирався не

впору, через простій ковбайнів, а в ручну все ж таки косити хліб не дозволяли. Хто ж намірявся це робити, тому зразу пришивали саботаж. Таких колгостів було у нашому селі 5, і у всіх них було те саме. Головами колгостів були здебільшого місцеві активісти. Іноді присилали голову за наказом згори.

Обвинувачення

Свої обвинувачення я спрямовую насамперед проти володарів-узурпаторів московського Кремля, які не тільки прийшли до влади по трупах невинних людей, а й утримують цю владу в своїх руках ось вже понад чотири десятки років. Під гаслом «захисту прав людини» винищують і визискують людей всякими тиранськими способами, поводячися з ними гірше ніж з худобою. Так совєтська влада перетворила людей на німих рабів.

По-друге, я обвинувачую наших власних зрадників України, запроданців советської влади, яничарів Москви, подібних до Хвильових, Шумських, Скрипників тощо, які пішли на службу Москві і почали руйнувати вже побудовану Українську Народну Республіку. Ці запроданці допомагали Москві грабувати в українських селян увесь їх хліб до останньої зернини, провадили й нелюдське розкуркулювання ні в чому неповинних українських селян — добрих господарів.

Нарешті, я обвинувачую росіян за те, що породили, і досі слухняно підтримують цей проклятий хижакецький комунізм, який вкорінився в Росії і звідти прагне поширитися по світу. Віддачуючи російському народові за цю підтримку, комуністичні вожді не зробили в Росії такого штучного голоду, як це вони зробили 1933 року в Україні.

Свідчення про недавнє минуле

Кожний з'їзд в Москві є предвісником якогось чергового лиха для громадян ССР. Одним із таких був 15-й партз'їзд в 1927 р., який вирішив долю трудового селянства на Україні, охрестивши його «капіталістичним елементом села». Тоді всіх національно свідомих селян було оголошено «куркулями». Якщо ж хтось з селян не підходив за маетковим станом під категорію «куркуля», то таким чіплявся ярлик «куркуля за ідеологією», або щось із новосфабрикованих комуністами епітетів, як «підкуркульник», «шептун», «опортуніст на практиці» і т. д.

Після закінчення громадянської війни слово «партизан» набуло якогось презирливого значення. Всякі неполадки в державних установах називались «партизанчиною». Кожного пияка або волоцюгу називали теж «партизаном». Але після XV партз'їзу ситуація раптом змінилась: компартія і уряд у Москві, шукуючи кадрів для виконання розбійницьких постанов з'їзу, поставили свою ставку саме на колишніх червоних партизанів та на інших подібних покидків, яких стали підносити та вихвальяти за «героїзм» в завоюванні жовтневої революції і т. д. Саме з таких головорізів змобілізували 25-тисячну зграю й кинули на села громити й катати безневинне й беззахисне селянство — «катати» хліб та організовувати колгози і «ліквідувати куркуля, як клясу». Цей погром тривав від 1929 р. аж до скінчення колективізації. Згодом частина цих «героїв» склали свої пусті голови в застінках ГПУ-НКВД за гріхи компартії та советського уряду, або вимерли в концтаборах як «вороги народу», або за перекручування «генеральної лінії» партії, або за недостатню «клясову пильність» і т. д.

Правда, багато з них за розгром

мирних селян, головним чином на Україні, дістали підвищення по службі, різного роду партійні милості та інші привілеї, виключно аж до орденів.

Знищенння церкви в с. Городище

Хто не знав у с. Городище, Нікопільського району на Дніпрі, Івана Мусієвича Моху? Цю людину, безоглядну в своїй дикій дії проти опору селянства? Там, де ніхто не міг полагодити більшевицьку справу, туди відряджали Моху, який завжди виходив переможцем, хоч би це коштувало людських жертв. Коли компартія й советський уряд почали наступ на селянство в 1928 р., багато людей побачило в цьому кару Божу й масово стали відвідувати церкву, щоб молитвою випросити у Бога помилування. Церква в с. Городищі теж була завжди переповнена народом. Це не подобалось місцевій владі, яка нарешті вирішила закрити церкву. Цю справу було доручено саме Мосі. Він вирішив цю справу дуже просто: наказав викликати місцевого священика серед ночі до сільської ради, де в цей час завжди «урядував» Мох з своєю зграєю. Коли ж священик на наказ Мохі не з'явився, тоді розлюченій Мох вдерся до мешкання священика і поставив йому таку вимогу: священик мусить у неділю, коли збереться до церкви народ, оголосити людям, що релігія є суцільний обман, а Бог — це буржуазна вигадка, яка на руку куркулям та іншим контрреволюційним елементам. Мох пообіцяв, що якщо священик виконає це його доручення, то дістане гарну посаду в державній установі, бодай навіть посаду бухгалтера в районному банку, чи де сам захоче. Якщо ж ні, — то Мох показав священику револьвер, додаавши:

— Тут, батя, сім штук! Усі сім пушць тобі в голову серед темної ночі

і ніхто не довідається і ніхто й шукати не стане! Бо ти знаєш, з ким маєш справу!

Священик смиренно вислухав ультиматум Мохи. Він зізнав, що всякий опір тут зайвий, бо Моха — це вуста і руки советської влади. Але священик не міг залишити народ, який тепер так потребував його. Тому священик попросив у Мохи пару днів, щоб подумати. Моха погодився.

Священик негайно порадився з своїми провідними парафіянами в цій справі, і вони вирішили, щоб не на клікати ще більшого лиха на населення, яке і так вже було стероризоване Моховою, прийняти його ультиматум, бо ж Господь бачить, що не з своєї волі це робиться, а під тиском католицької влади. Тому, коли Моха знову з'явився до священика, — останній спокійно прийняв його пропозицію і тільки просив дати йому можливість вийти на Волинь. Моха святкував перемогу.

Церкву в селі Городиці закрито на вимогу трудящих мас рудника імені Максимова та колхозників села Городища», — так написала місцева районова газета «Шахтар магнану», як підсумок цієї сумної події.

Як Моха «качав» золото

Коли Москви закортіло здобути золота для розбудови світової п'ятої колоні, то на Україну знову наслунулась чорна московська хмара. Почали «качати» золото з селян та інтелігентії, — спасіння не було никому. В с. Городищі в той час працювала учителька Н. М. До неї зверталося багато людей за порадою, і багатьох вона писала прохання до урядових установ з скаргами на діяльність місцевих «тузів». Але це не подобалось «владі на місцях», якій треба було скомпромітувати цю вчительку в очах населення, щоб припинити її діяльність. І тут влада знову використала Моху, який до того ж мав свої пляни щодо Н. М., бо вона була молода і вродлива, але Мохине залишання відкинула з огидою. Моха мав тепер нагоду помститися над Н. М. при «викачці золота». Її викликали вночі до

мешкання, де провадили цю «викачуку» золота. Коли Н. М. зайдла до цього мешкання, то Моха наказав завести її до свого кабінету, де він «урядував». Разом з Н. М. зайдли ще й два шукачі. Моха наказав їм шукати. Коли у Н. М. золота, звичайно, не знайшли, то Моха заревів зверненим голосом на цих шукачів:

— Не знаєте, як і де шукати! Не бачите, з ким маєте справу??

І над жінкою вчинили найтанебініше насильство... Мосі треба було морально вбити цю особу, що пробувала опікуватися селянами, а та кож помститися за власну образу. Н. М. не могла знести такого дикунства. Хора й розбита морально вона подала скаргу на цей вчинок Мохи. Але то було даремно! Справа затяглася на довго. Між тим Н. М. перевели в іншу місцевість. Моха ж, маючи кругом захисників, вийшов знову переможцем.

Колективізація с. Борисовки

Колективізація, розкуркулювання та висилка селян були вже в повному розгарі по всій Україні, але в селі Борисовка Нікопольського району колективізації йшла квіло. Майже ніхтож не вступив до колгоспу, крім купки «активу». Керував колективізацією в с. Борисовці садист — большевик Антін Буланій, робітник з копальні. Він сам походив з с. Борисовки і тому добре зінав місцевих людей. Причиною неуспіху колективізації тут був спротив одного селянина, за яким стояла вся селянська маса. Це був В. Трубчанинов, якого колись хотіли розтріляти білогвардійці. Він врятувався тоді втечею, зорганізував невеликий загін і почав бити білих в тилу. З приходом червоних, його вихвалияли як героя, його знали на віть в окрузі. Трубчанинов мав гарне господарство і не хотів іти до колгоспу. А за ним стояла вся селянська маса. В районі не наважувалися зачипити насильством Трубчанинова, боячись заворушення селянства і не знаючи, що на це скажуть у центрі. Тому домовилися усунути Трубчанинова «тихо».

Коли Буланий вже нічого не міг зробити далі з колективізацією с. Борисовки, тоді в районі знову згадали про І. М. Моху. Його негайно викликали з місця, де він в той час «урядував», і «перекинули» в Борисовку. Наказ був короткий: Трубчанинова «убрати на тихо», без шуму, колективізацію провести на 100%!

В село Борисовку Моха приїхав десь надвечір і наказав негайно скликати червоних партизанів та інших активістів на нараду. На ній Моха виголосив бучну пропагандивну промову, накинувшиши при тім на Буланого за «перекручування генеральної лінії». Після скінчення наради Моха довго про щось розмовляв з Трубчаниновим в сільраді при замкнутих дверях. Тільки десь опівночі Трубчанинов повернувся додому і сказав дружині, щоби вона приготувала йому харчів на дорогу, бо він вранці поїде в район, на нараду активу.

Вночі випав великий сніг. На рахунок перед ворітами двору Трубчанинова стояли вже запряжені сани з хватким кучером, який чекав, «делегата на нараду». Трубчанинов сів у сани — і поїхали. Кучер повіз його поза селом, бо, мовляв, у селі багато снігу. Коли од'їхали від села кілька кілометрів, то на Трубчанинова там накинулось кілька осіб місцевого активу, зв'язали йому руки і повезли його далі не як делегата на нараду, а як злочинця — до районного ГПУ. Цих людей вислав заздалегідь у засідку Моха, а кучер мав завдання привезти Трубчанинова саме туди, де на нього чекали ці большевицькі бандити, щоб зробити справу «на тихо», як радили в районі.

У кучера був уже готовий протокол, що його Моха з Буланим сфабрикували заздалегідь ше вночі. Там між іншим писалось, що загальні збори села Борисовки проходять партією і уряд засудити Трубчанинова, як ворога совєтської влади, «троцькіста на практиці», що веде антидержавну пропаганду в селі та зривас колективізацію. Отже ГПУ мало гарні «підстави», щоб покінчити з Тру-

набчиновим. З того часу про нього не було чути й сліду.

Коли «переможці» повернулися з поля в село і доповіли Мосі про справу, то Моха радісно зареготовав і негайно послав бригаду, щоб забрати майно Трубчанинова, як куркуля. Моха та Буланий і самі пішли розкуркулювати майно Трубчанинова. Коли вся ця зграя з'явилася у дворі Трубчанинова, то дружина останнього одразу збегнула, що сталося, і почала їх ганьбити за підступство супроти її чоловіка. Моха кинувся до неї з люття, але вона вхопила сокирку. Буланий підбіг на допомогу Мосі. У Трубчанинової був на руках семимісячний синок, якого Моха намагався у неї видерти. Буланий хотів вкинути її до сіней, але вона так мазнула його по морді, що Буланий залився юшкою. Тоді з звіриною люттю він вирвав дитину з рук матері кинув з усією силою в сніг. В наслідок цього у дитини випала пряма кишка і незабаром дитина вмерла. Місцевий лікпом, за наказом Мохи написав акт, а уся бригада і «свідки» підтвердили, що ніби розлучена дружина контрреволюціонера Трубчанинова сама кинула зі злости свою дитину в сніг, бо вона заважала їй забити сокирою особоуповноважиного товариша Моху. За пару годин усе майно Трубчанинова було розграбоване. Тільки маті з мертвою дитиною залишилася у холодній хаті ще на деякий час.

Того самого дня Моха наказав усім, хто не хоче йти до колгоспу, приготувати харчів на 3 дні і зібратися на транспорт. Налякані подіями селяни спішили після того один перед одним якнайшвидше записатися в колгосп, щоб уникнути цього транспорту. Через два дні Борисівка була вже на 100% колективізована, а Моху встановували у районі як переможця. Буланий теж пішов тепер на підвищення. Наслідуючи такі «бліскучі» методи Мохи, він діяв далі в с. Дмитрівці та інших селах на заготівлях хліба. Справи в нього йшли «добре». Люди хліб здавали «самі», бо коли хто противився, то Буланий зразу ставив йо-

го на гарячу сковороду або вживав інших диких тортур проти непокірного селянина. Влада все це знала, але заплющувала на це очі, бо ж Булані та Мохи були їхніми виконавцями!

Кар'єра Мохи й Буланого

З закінченням колективізації та голоду в Україні І. М. Моха став начальником транспортного відділу і начальником депо Рудоуправління імені Максимова в Городищі. Щож до Антона Буланого, то ця тупиця не була здатною до якоїсь поважної посади, бо він навіть ледве міг писати. Але соєтські влади завжди було потрібно мати таких Буланих під руками для темної роботи. Тому його підтримували і давали йому таку працю, щоб він мав досить часу ще й для праці в НКВД, як сексот.

Під час ежовщини Моха й Буланого знову з'явилися на обрії з зграбою своїх головорізів. Серед них були Антипов, Піглевський, Новиков та інші «випробувані сини компартії», які скupчилися навколо таких гнобителів українських селян, як Судаков, Веліканов, Фурсов, Гількевич та Клочков. Усі ці зайди з московської півночі, так само як і Моха, невідомо звідки з'явилися раптом на копальні і наводили страх на все населення. Арешти і репресії провадила саме ця зграя. А обшуки при арешті доконували в такий спосіб, як їх звичайно робили Моха і Буланий. В 1940 р. Моха був уже «інженером траспорту», хоч невідомо, де він здобув інженерську освіту.

Але гірше було з Буланим, який крім садизму ні до чого не надавався. Проте компартія і для нього знайшла підходящу посаду. Сталося це ось так. Моха був «своїм оком» на копальні Максимова. Буланого ж «перекинули» на Ворошиловське рудоуправління (стара назва — Мар'ївка). Це рудоуправління об'єднувало 11 копалень. Кожна копальня мала 3 вартових, — отже разом було 33 вартових. Крім того, були різні інші підприємства, які належали до рудоуправління. Вони також мали своїх

вартових. Усіх вартових разом було понад сто. Щоб полегшити працю головної контори, цих вартових зорганізували в артіль ім. Сталіна, а керівником її призначили Антона Буланого. По партійному це називалося: «охорону соціалістичної власності передати в надійні руки». Цими надійними руками вважався садист Антон Буланий.

Загальні суми грошей, які вартові заробляли в рудоуправлінні, діставала тепер управа артілі вартових, з розрахунку 115 карбованців на місяць кожному, а нічним вартовим — по 143 карбованці. Але управа артілі виплачувала вартовому на руки тільки 103 карбованці, а решта грошей йшла на потребу артілі та на оплату управи артілі. Таким чином Буланий жив за рахунок старих дядьків, які на прикінці свого життя втратили все своє напрацюване майно: і свій насущний хліб заробляли тепер вартуванням. Буланого це аж ніяк не турбувало, хоч скоро він і тут заплутався у розрахунках з членами артілі. Тоді на допомогу йому прийшли партійні опікуни. Його звільнили від обов'язку голови артілі, але залишили в управі артілі скарбничком-контролером, який мав перевіряти вночі вартових та був загально відповідальний за охорону. Цей Буланий справді був «надійним» для компартії і НКВД.

Як Буланий «воював»

Почалася війна з німцями. Моху було мобілізовано до армії і він був там десь політруком. Буланий же залишився і надалі на копальні і став лушею ріжного роду «істребіловок». Його дурний фанатизм обертався часто на комедію. Йому вдень і вночі уявлялися німецько-фашистські діверсанти і парашутисти, яких він безуспішно, але ретельно шукав по хлівах у місцевого населення.

Під час евакуації з України комуністів Буланий залишився при німцях у підпіллі, але скоро був спійманний у дніпрових плавнях. Тоді було спіймано й Моху.

Іван МИХАЙЛОВИЧ

Е Т А П Н И К И

Етап... Це слово блискавкою облітає тюрму, стукотом пролазить крізь метрові мури бувших царських одиночок, на в'язнів діє як подих волі... Тоді тюрма гуде...

«Входящий не сумуй, виходящий не радуйся» — це написано самими арештантами на стінах кожної камери ДПЗ (Дом Предварительного Заключения) і підвалах ГПУ. Однака «входящі» сумують, а «виходящі» радіють. Радіють й тоді, коли «виходять» на етап.

Етап — це кінець невідомого, бо хто йде на етап, той уже мабуть не піде в підваль ГПУ. До етапу в'язень незнає нічого, що з ним зроблять. Часом йому піднесуть чистий папірець у тюремній канцелярії і скажуть:

— Розпишіться, що ваше слідство закінчene і від сьогодні ви числитеся за колегією (чи трійкою) ГПУ.

Для в'язня — це початок найтяжчого. Людина проکидаеться із спну і дивиться в вікно:

— Здається, світа... Слава Богу!...

Але вже після обіду, коли настувають перші сутінки в камері, рідко хто з «перечислених», тобто переданих до колегії (чи трійки) ГПУ, може зберегти спокій. Найнапруженіші хвилини тривають між десятою й дванадцятою годинами ночі: саме в таку пору забирають на розстріл. «Перечислений» знає, що колегія чи трійка його справу рішає заочно, а тому найменший брязкіт ключів за дверима чи якийсь прискорений рух на коридорі стискають серце в'язня невблаганною думкою — «це — за мною»... Іноді таке «перечислення» тягнеться місяцями. Ось чому етап, хоча там вирок може бути й на десять років, це таке довгожданне щастя, коли зідхают з полекшенням. Во той, хто перечислений за колегі-

єю чи трійкою, має тільки дві дороги: чорним вороном — в підваль ГПУ на смерть, або етапом — в місця «де ворон костей не заносить» — на каторгу. Останнє дає надію на життя.

Взятий на етап, не буде покликаний опівночі, він більше не чутиме з коридору страшного «Прощайте, друзі!», від якого завмирають мури тюреми.

1 лютого 1932 р. з Луганського ДПЗ відходив черговий етап «дальнего следованія». Подібні етапи відходили з цього «Дому» щомісячно. На них збиралося півтори-две тисячі осіб. Менші, позачергові, йшли частіше: вони скеровувалися по різних трудових колоніях ГПУ, а контингентом для них були в'язні з терміном до 3-х років. Колетія і трійка не давали менше як три роки, навіть і по тих параграфах карного кодексу, за яким визначалося «від щести місяців». Каєрівців потребували на етап «дальнего следованія», за межі рідного краю.

Бігають карначі (начальники караулу) по коридорах, виводять в'язнів групами на в'язничний «величний двор», адміністрація ставить іх у колони, перевіряє за списком, перетрушує речі, вивертає в перетоптаній з болотом сніг близину, сухарі. На «величному дворі» сотні-сотні людей. Люди і мішки.

Це одна тільки Луганська округа!!

А таких же округ в Україні 40!

А Луганський ДПЗ — це ж ніщо в порівнанні з тюрами Києва, Харкова, Дніпропетровська, Артемівська, Одеси, Вінниці!

В'язнів з третього поверху — «соціально-вредний елемент» (тобто — злодії і ті, що не мають постійного житла і праці) — заводять зразу до

тюремної лазні: вони напівголі, переважно босі. В лазні їх одягають у лахміття, що залишилося від тих, які пішли «в ГПУ безвозвратно» (як назначалося в тюремному «журналі руху в'язнів» на колонці «куда вибув», — про забраних на розстріл).

Ще одна перевірка. Декому оголшується стаття і термін: це тим, чий пакет з ГПУ поступив в тюрму відкритим. Іншим, чий пакет запечатаний, термін ув'язнення буде оголошено «по місту прибуття». Багато для того є причин, що ці пакети запечатані: щоби в'язень з відчая не поповнив самогубства, щоб не сповістив рідних про свою долю, щоб його непомітно зняти з етапу на якісь глухій станції і розпочати десь нове слідство, або щоб просто відвезти в підвал ГПУ і в такий спосіб зовсім замести сліди, щоби й в «журналі руху в'язнів» не стояло навіть «забран в ГПУ безвозвратно». Коли рідня такого зниклого в'язня буде звертатися в ГПУ, то ГПУ буде твердити, що його відправлено в ДПЗ, а тюремна адміністрація скаже, що він вибув на етап. Генеральний прокурор по «надзору дел» ГПУ взагалі мовчатиме або відпише, щоб звернулися за виясненням до місцевого ГПУ.

З «малого двору» входить конвой військ ГПУ. Начальника конвой не цікавить «хто», а тільки «скільки». Команда: «смірно!», наказ: «Шаг вправо, шаг влево — стрелять!» Чез малий тюремний двір колона чотирьох вряд виходить за мури.

Близько ані душі, тільки міліціонери десь попереду маршруту скерують рух «вільного населення» в бічні вулиці, інші ж відганяють жіночіз дітьми і старих дідусів, які прийшли з клунками щось передати і востаннє подивитися на синів, внуків, батьків, чоловіків, братів.

Колона розтягнулась далеко-далеко: одні ще виходять з воріт, інші ввійшли вже в місто. Ведуть арештантів головною вулицею. Обабіч колони — ряди стрілків ВОХР-у, на тротуарах — міліціонери.

Крізь зачинені вікна, попрітулявшись до стін, витлядають на вулицю крадькома мешканці робочого міста українського Донбасу.

Крізь відчинені вікна, з будинку, що біля скверику «імені Леніна», завдовано поглядають слідчі ГПУ.

На залізничній станції Луганське пусто як ніколи. На запасних коліях стоїть одинокий ешелон — порожнія. Маневрові «кукушки» ген-ген поприсовувались аж до семафорів, на пероні — ні одного залізничника, тільки «сотрудник» залізничного ГПУ проходить там самотньо. Пильнєте.

Колону заводять на шлях і становлять вздовж ешелону. На станції тиші. Здаля доносиється стукіт пневматичних молотків паровозоказанового цеху.

Перехідний місток через колії набитий людьми. Конвой понуро поглядає на масу людей, що тисне на ряди міліціонерів, які не в силі вже стримувати натовпу.

Хто ж ці люди з скам'янілими обличчями, що стоять біля порожніх холодних товарових вагонів і скляними очима шукають знайомих і рідних довкола. Які нові «шанують злідні» їх сьогодні, цих синів Донеччини синьої? Який новий «ворог із-за Дніця» гонить їх на далеку й холодну чужу тівніч?

Ось там, дивись, — це група працівників Луганського земельного управління. Між ними стоїть в'язень царських тюрем старший агроном МИХАЙЛІВ Петро Михайлович. Навколо нього — помішники агрономі і землеміри. Серед них є й такі, що повірили на облудну амністію Леніна і тепер, крім пункту сьомого 54-ої статті, мають ще й пункт шостий, третій, четвертий. Всі вони дістали за розбудову сільського господарства Луганщини по десять років і тепер їх зібрали в окремий вагон для совхозів Сибіру чи Казахстану.

А ось розкидані поміж іншими старенькі пан-отці з дядкама, титарями — це «дезорганізатори фінансової системи СССР», — бо в церквах знай-

дено по кілька карбованців дрібних грошей. В кого знайдено з п'ятсотні грошей, ті пішли, як і голляр станції Алчевська, — на розстріл; ці ж дістали «тільки» г'ять-вісім років.

Але найбільше селян. Уже не «куркулів», а «підкуркульників».

Не бракує тут і «потомствених» робітників Всесоюзної Кочегарки. Ось стоїть зі мною один з таких. Як робітник бувшого Гартманського паровозобудівельного заводу, в буряний вісімнадцятий рік він добровільно сів до ешелону, на якому розвивався червоний прапор «Вся влада советам!», і поїхав під командою Ворошилова. Рубався під Сталінградом і Кастроною, брав Ростов і Батайське, кричав «Дайощ Варшаву!». Тоді його проводили робітники Луганська і «дівчата стрічки червоні пришивали»... В тридцятому році зимою провожала його вже тільки «партія», — на реконструкцію сільського господарства, як «дводцятитицячника», хоч членом партії він не був, а тільки слюсарем з великим стажем. В Луганську вже знали тоді, що українське село цих «реконструкторів» зустрічає обрізанами. Тому тривожні були ті проводи, і дівчата стрічок червоних вже не пришивали. На Харківщині, в селі, де йому доручено було переводити «реконструкцію», він зустрів старого знайомого з бувшого Гартманського заводу, теж з Ворошиловського полку, який після революції не повернувся на завод імені Жовтневої революції, а пішов в село, бо там давали землю. Слюсар заводу ім. Жовтневої революції відклав розкуркулення колишнього робітника, воїна революції та поїхав до секретаря райпарткому «за вказівками». По-

вернувшись від секретаря, мусів «розкуркулити» цього бувшого робітника. Незабаром після того цього «дводцятитицячника» райпартком спрямував на завод до Луганська. А через два тижні його запросили до того будинку, що біля скверику імені Леніна. Тепер він іде — вже й сам не знає — куди і на скільки років. Вдома жінка, двоє дітей, стара маті. Батька ще білі «під стенку» поставили. Тепер йому не «радість лоскотно бентежить груди», а розплuka рве їх. О, ні! Він не одинокий тут, багато іх: з заводу ім. Жовтневої революції, заводу ч. 60, з Трубопрокатного... Всі ті, хто виступав у дискусіях по тезах «знаменитої» партконференції перед першою п'ятирічкою, хто висловив широї свої власні думки, що були відмінні від наказаного партією: «расстрелять!» — під час процесу СВУ.

Начальник конвоя голосно вичитує прізвища, а конвоїри водять в'язнів групами по сорок осіб і зачиняють у вагонах. Зачинились двері за останньою групою, і з тисячі грудей понеслись ридання, крики, зойкі. Крізь загратовані люки, обдираючись об колючий дріт, висовувались руки в'язнів. А паротяг теж ридав і не вблаганню рвався за семафор...

Проминули Конiplянку, Лотугино...
Соловки ви, Соловки, —
Далека дорога!
Серце ние, грудь болить,
На душі тривога ...

Це на другому поверсі вагонних нарів співає молодий хлопчина, син колишнього розкуркуленого Бондаренка, тепер «тридцятитицячника», соvetський в'язень.

I. МИХАЙЛОВИЧ

Етапники прибули в Темлаг ОГПУ

Темниковський концентраційний табір ОГПУ був організований у другій половині 20-их років. Основним його призначенням, як про те щоденно твердила адміністрація табору, було «обеспечіть пролетаріат города Москви топлівом». Для виконання такого «почотного задання» управління Темлага посідало ліси Мордовії. В 1932 році в тих лісах було вже біля 20 селищ в'язнів, чи, як їх офіційно звали, лагпунктів або командировок. В кожнім такім селищі тримали за кюлючими дротами найменше 2-3 тисяч населення: в'язнів-каторжан. В деяких, як 4-й лагпункт, де крім розробки лісу були ще й цехи півфабрикатів (фанерні, лісопильні) та готових виробів (столярні; мебельні, стандартических будівельних конструкцій) кількість в'язнів перевищувала 8 000. З них лагпунктів щоденно відходили транспорти дров і будівельного матеріалу на ст. Потьма, ту невеличку станцію, до якої підходила залізнична колія, що належала управлінню Темлага ГПУ.

Станція Потьма — це Темниковські ворота, через які пройшли тоді сотки тисяч (тепер напевно вже мільйони!) советських в'язнів в те мале пекло — Темлаг ОГПУ.

Як ГПУ показувало своїх в'язнів — «гражданам» ССР

Після семи днів наці Луганський етап вперше зупинився перед головним будинком ще невідомої для нас залізничної станції.

Карнач відчинив двері вагону, і двоє людей у бушлатах принесли у відрах окріп. Перший раз за 7 днів їзди ми дістали щось варене, хоча в Росії — «на каждой станції і полустанке бесплатний гарячий кіпяток». Але це на станції, — транспорт же з в'язнями завжди заганяли в «тупік», подалі від людського ока. Карнач пішов відчинити інші вагони.

Конвоїри вже не стояли біля відчинених дверей, — вони задоволено похджували на перон: їхня місія закінчена, вони назад поїдуть в теплих купе пасажирського поїзду, етап був добропаджений в цілості, за винятком одного трупа, зданого в дорозі залізничному ГПУ. Це був якийсь виголоднілий в'язень з «безпритульних», який поїх вночі стеаринові свічки, що їх вдавали для освітлення вагону, і тому не доїхав до Потьми.

— Та воно вже, мабуть, і не так зле тут? Ось дивиться: і одежа нова на них і виглядають вони можливо, — міркували вголос у вагоні селяни.

Але по обличчі чоловіка в бушлаті, що роздавав окріп, пробігла якась іронічна посмішка.

— Ну, як тут живеться, хлопці? Що робите?

— Та тут нічого... А там самі побачите...

— А годують як?

— Та й годують так...

В тюрях вже багато нам оповідали про концтабори. Навіть слідчі ГПУ лякали ними: «Заганю тебе туда, где бєлєє медведі!». Кожен в'язень вже уявляв собі того нещасного кашетника. Але, побачивши цих людей у бушлатах на станції Потьма, можна було справді подумати, що «воно вже, мабуть, і не так зле». В'язні на ст. Потьма були одягнені не гірше, ніж звичайний «вільний» робітник під советами. Не погано виглядали вони і на лиці. Вся різниця була тільки в кольорі їх одягу, але це могла одразу помітити тільки досвідчена людина. Біля цих в'язнів не було охорони. Але передчасні ці рожеві надії! Це тільки тут, на ст. Потьма, так виглядало, бо тут проїздили пасажирські поїзди з «вільними» людьми, для яких ГПУ ще «шило справу». Це була тільки невелика група в'язнів для обслуги Темниковського транспорту, це була гру-

па, дібрана з «битовиків», з малими термінами ув'язнення, що вже кінчалися. Але зовсім по іншому все виглядало «там», де життя в'язнів було закрите від людського ока лісом, там, де залізниця належала вже ГПУ, а станціями її були номери лагпунктів.

Конвой поспішно зачинив двері вагону, дижурний дав сигнал від'їзу.

«Вихадіть с барака в бельє запрещається!»

На одній з чергових зупинок нас вивели з вагону. То був 13-ий лагпункт.

В морозянім вечірнім повітрі кружляли срібні іскорки й кололи тіло. Над засніженими бараками, високими стовпами плив повільно вгору дим. Бараки вабили до себе: зігрітися. Великий чотирикутник площі, розчищеної від лісу, був високо обплетений колючими дротами. На кутових вежах виднілися силуети погрудь з багнетами над ними. Озброєні стрільці з собаками провели етапників через вхідні ворота — вахту. На великому бараці таблиця з написом — «клуб». У концтаборі клуб! Знову нові думки, знову якийсь проємінь надії, як та срібна іскорка в холоднім повітрі, що милує око і коле тіло.

На довгому столі в «клубі» — купи паперів. За столом люди, в бушлатах з олівцями. Один з них в білому халаті з лікарською службовою в руці. У картузі з малиновим околищем сидить окремо за малим столом чекіст і розкриває пакет та зачитує в'язням «випісکі із постановлій»: де осуджений, по якій статті, на який термін та «номер дела». Для багатьох в'язнів це все новини, хоча вже місяці минули з того часу, коли колегія або трійка ОГПУ заочно винесла ті «постановлення». В «випісках» не зазначено, що рішення «окочательносі обжалованню не подлежіт». Це са- мозрозуміло — це є рішення «мечи дiktатури пролетаріата», його ніхто в ССР не може й не сміє відмінити.

Лікар визначає категорії працевдатності в'язнів, а завважені хвороби записує до формулару. Дістаю другу категорію, бо недужий. Підвали ГПУ не проходять даремно нікому. Після мене лікар оглядає старенько-го пан-отця і запитливо дивиться на того, що оголосує «випісکі». Колючий погляд чекіста, і рука лікаря на формуларі старої людини пише теж другу категорію.

Черговий по лагпункту водить «оброботаних» групами, до темного бараку: «Размежайтесь!» Як у тісній клітці, у вузьких проходах, в'язні стукаються головами об двоповерхові нари — «розмежуються». А з другого боку, з сусідніх нар, невідомі руки спритно тягнуть торби новоприбулих і передають їх кудись у вікно. Ось для цього і темно в бараці: черговий з цього теж матиме свій пай. В бараці зчиняється метушня, хтось отірчено вигукує:

— Та де ж начальство? Та це ж гірше за пересильну тюрму!

З останньою групою в'язнів принесли лямпу і нарешті прийшло «начальство».

Внимані! Ночью виходіть із барака в бельє запрещається! — виголосило це начальство. Далі йшло роз'яснення цього першого параграфу кацетової конституції. Після вечірнього відбою, якщо вартовий з вежі помітить, що хтонебудь виходить у білизні, то буде без попередження стріляти в нього, як за «попитку з побегу»... Цей наказ є чинним на час, коли лежать сніги, коли ж сніги розтануть, тоді можна вночі виходити «только в бельє!». На закінчення своєї промови, пославши на те, що наш етап ще не вписано у «строєвую запіску», начальник попереджає нас, що харчів ми покищо не дістанемо. На вечерю нам буде тільки бачок окропу на 12 чоловік. Печі запалювати ще не дозволяється, бо ще не призначено днівального, «ответственного» за вогонь.

Спраглі та померзлі в'язні жадібно накинулися на гарячу воду, але перший ще ковтк застряг у роті.

— Та це ж не вода, а помій? Вона вже прокисла! Жулік!

В дійсності це була звичайна тэмниківська вода, до якої теж треба було привикати. В неглибокій ямі — криниці у таборі ледве набиралося на бачок тієї ґрунтової квасної рідини. Про добру криницю у кацеті не думали, — там була тільки «забота о топліве для Москви».

Кожний, умощуючися, тисне під себе своє лахміття, але холод не дає заснути на голих нарах. Так починається наше каторжне життя. Лъхи ГПУ залишилися у нас вже тільки в згадках, у нервах, в легенях та кістках.

Нехай стріляють!

О 5-й годині ранку тaborова рейка дзвонить «подіом». На сніданок — одна столова ложка «пшонки». Хліб буде аж увечорі, бо хліб дають за роботу, а до роботи нас тільки ще поженуть. За пів години лунає наказ: «Давай! Вихаді на розвод!»... Як новоприбулих, нас поставили окремо.

— Баяни! Несуть баяни! — закричали раптом вуржагани — тридцятіп'янки з нашого транспорту.

Справді, з кладової несли оберемки поперечних пилок, цих концтаборових «баянів!» Тримати таку річ, як пилка чи сокира, в бараці було заборонено: начальство боялося не за наші голови, а за свої. Коли старі бригади пішли вже в ліс, то начальство почало сортувати і нас, новоприбулих. Хто з нас мав ліпше взуття, тих гуртували в бригади по 32 чоловіки, а до них додавали ще 33-того — старого в'язня, як бригадира. До кожній бригаді приставляли двох стрільців з пісом і марш в ліс! Ті ж, що були у літніх черевиках, вислухали ще довгу промову начальника на тему: «ви зналі куди ехалі, а поетому не надо било прігрізвати в тюрмах вещей!» Цей босяк — «начальник» міг мислити тільки босняцькими категоріями. А може то вже був рафінований чекістський цінізм, бо ж перед ним стояли переважно інтелігенти? А справжні «свої» — тобто блатні — ще перед розводом похова-

ли своє взуття і тепер сиділи на нарах босоніж, — мовляв, «кто-то поччю украл».

Нагівбосі в'язні не витримували на холоді, тут же роззувалися і терли снігом ноги, щоб запобігти обморожування. Через деякий час нам дозволено було повернутися в барак. Коли ж зовсім розвиднілося цих напівбосих людей повели на базу вантажити дрова. Для виснажених тюрмами і етапом і ця робота була не легкою, бо вантажити треба було дуже швидко. П'ять в'язнів мусіли на вантажити 2 двадцятитонних вагони за 3 години з віддалі 10-15 метрів, — інакше записувався «простой!» Хто цієї норми не виконає, вдруге на базу вже не піде, а піде в ліс, тобто на тяжчу працю. Вантажницька бригада це мрія кожного в'язня, бо це вважалося легкою працею.

Зевсім знесилений якийсь юнак упав на рейки:

— Нехай стріляють! Ліпше були б там розстріляли. Десять років я так не витримаю!

Бригадир сам підняв окровавлене юнаком поліно і поніс його до вагону — «для отоплення Москві»:

— Терпи, дитино, вже скоро ці морози скінчаться! — додав він втішаючи юнака.

Увечорі новий наказ: «Давай с ветчами в баню!» Там відбулася по-головна стрижка всіх. Відбулося ще одне знуцання над старими священиками. Потім видали концтаборний одяг. Дехто журився, що, мовляв, видали валінки і рукавиці тільки тоді, коли люди вже пообморожувалися.

«Здесь чоловек должен работать что лошадь»

На другий день повели усіх уже у ліс. На варті знову попередили: «Шаг вправо, шаг влево — применять оружіє без предупреждения!» На праці ж у лісі, після перших 10 хвилин її, пролунала команда: «снять бушлати!»

«Одеть бушлати» дозволялося тільки в обідню пору на півгодини, коли в'язням вільно було дойти рештки вчорацької пайки хліба. Советська

концтаборова метода праці — «снять бушлати!» — застосовувалася для того, щоби в'язні і на хвилину не переривали праці, бо при лютих морозах, щоб не замерзнути без бушлатів, треба було безперервно швидко рухатися. Коли вже стемніло, десантник обміряв складені нами штабелі дров і доповів конвоюрам.

— Норми нет! Продолжать работу! — була відповідь конвоюра.

О 10-й годині вечора вже не обмірювали наших штабелів. Конвой зняв нас усіх з роботи, хоча норми ї не були нами ще виконано. Адже до лагпункту була ще одна година ходу глибокими снігами.

На вахті сам начальник лагпункту приймав рапорти бригадирів. На те, що в'язні були виснажені што тюрмах, що майже всі вони взяли пилу вперше до рук, що вони не мали навіть навіку повалити дерево, а вішали їх одне на друге, — на все це начальник не звертав уваги. На кожного в'язня за день праці мусило бути поставлено 7 кубометрів дров. Для цього треба було відкопати дерево із снігу, бо спиловати його дозволялося не вище 20 сантиметрів від землі, обрубувати кору з пенька, знести гілля вкупу, розпиляти дерево на 75-сантиметрові поліна, поколоти їх і зложити в штабель. З загального ж обміру штабеля ще робилася скидка, 10% «на пустоту». Вся ця робота в снігу по пояс вимагалася від людей, що спали найбільше 6 годин на голих дошках, що їли денно кілограм чорного гливкового хліба, що аж блищає від води (пекарня мусила дати 40% «прип'юку»!), тільки дві ложки пісної пшонки та півлітра баланди, тобто води, в якій варилася протухла риба або іноді, коли коняка ламала на роботі ногу, то навару з тих її жил, що тягнули темніковську норму, «что трактор».

Над рапортами бригадирів про причини невиконання новими в'язнями норм начальник залиувався веселим сміхом:

— Нічаво, будуть виполнят! На первый раз залишити по два человека з бригади!

Коли решта в'язнів вже пішла в бараки ці 8 відібраних жертв стояли біля вахти й чекали. Ситий пес на шнурку у начальника скавчав і клачав зубами. Нарешті чекіст підступив зовсім близько до 8-ми в'язнів:

— Вас для чаво сюда пріvezli? Работать ілі філоніть? Ви пріехали, щоб чесним трудом іскупіть свою віну ілі штоб дальше заніматися контрреволюцієй? Запомніте, що здесь человек должен работать, как лошадь, а лошадь, што трактор! Дежурний! После ужина в холодний!

Великий ситий пес неохоче потягся за начальником. Господар сьогодні чомусь не дав йому звичайної розваги — порвати цих брудних, заляканіх і слабосилих людей.

Стояча домовина

Карцер 13-го лагпункту був особливої конструкції, не такий, як інші, що їх довелося мені побачити пізніше. В ньому не було грат, бо не було й вікон. Стіни були з тонкої шальовки досить нещільно пригнаної одна до одної. Біля карцера не було вартового. Але коли сюди садовили в'язнів, то попереджували, що коли вартовий з вежі помітить що небудь підозріле, то буде стріляти по карцеру без попередження. Таким підозрілим міг бути, наприклад, необережний стук у стінку карцера. Нарешті, хто міг довести, що такого «підозрілого» не було? При всіх умовах стрілець з вежі буде нагороджений, а в'язень в карцері дістане кулю. Чекіст — винахідник цієї «гуманної» будови розрахував усе. Таких холодних карцерів у 13-му лагпункті було два. Кожен з них міг вмістити в собі найбільше 4 чоловікі. Ось чому «на перший раз» начальник не міг покарати більше, як по два чоловіки з бригади. Площа підлоги карцера була менше квадратового метра. Посередині стояла досить широка кругла залізна пічка. Коли черговий по лагпункту впихнув до карцера четвертого в'язня — досить огрядного чоловіка, то здавалося, що стіни цієї стоячої домовини — вже не витримають. Адже кожний, ідучи в холодний карцер,

одягнув на себе все, що тільки мав. Накидаючи гак на двері, черговий додав ніби-то на глум:

— Єслі буде халадно, можете тепіть. Дрова есть в печке.

За подвійним колючим дротом

Жіночі бараки — це окремий квартал: концтабір у концтаборі. Цей квартал ще раз обплетений дротом, і вступ до нього, крім жінок, має тільки адміністрація. В'язням же не вільно підійти навіть до горожі цього кварталу. За порушення цієї заборони адміністрація карає карцером, а вартовий з вежі — кулею. На інших лагпунктах — де були допоміжні майстерні (кравеєцькі тощо), жінок було по кілька соток. На 13-му лагпунктові їх було не більше сотні. Жінки працювали також на залізниці по ремонту та по очистці снігу. А коли не було заметів, то вони очищали будівельний ліс на базах від кори. Розвод для них був услід за чоловічим, окремо. А у вечорі, коли починало темніти, конвой одразу приводив їх у табір.

Та найбільшою карою для жінок було те, що на відміну від чоловічих бараків, що в них зосереджували вуркаганів окрім від селян та інших каєровців, — жіночі бараки були цілком мішаного складу: патентовані повії та злодіїки там верховодили, як хотіли. До цього долучалися нахабні залицяння тих «начальників», що мали вільний доступ до цього кварталу. Тяжка доля кожного чоловіка в концтаборах, була ще пекельнішою для порядної жінки або дівчини.

Про що оповідали старі тaborовики

Коли ми вже раділи, що дні довшають і що пригріває сонце, — то старі тaborовики тільки хитали хмуро головами. Вони казали, що справжня каторга настає щойно тоді, коли сніги починають тануті. Тоді доводиться працювати весь час у воді в найгіршим взутті, переважно в лаптях. До того ж пізніше, весною і влітку, робота триває аж до 11-ої години вечора. Тоді виснажені люди хво-

ріють на курячу сліпоту. Бригади з роботи повертаються, взявшись за руки, як сліпці: той, що хоч трохи ще бачить, мусить вести сліпих. Конвой лютеє на цих слабих людей і за бредучими безладно в'язнями випускає лісів. До цього долучаються ще й хмарі комарів. Але найбільше скаржилися в'язні на воду. Зимою можна хоч снігу нагріти, а влітку ця зелена маснувана кvasна рідина, що вживайтесь тут, як вода, стає до неможливості гидкою. Муки спраги — лютіші за голод.

Про веччу тут нема що й думати, бо, крім конвой, скрізь блукають оперативники ГПУ з пасами. Вони вже не раз привозили пошматовані письма в'язнів на лагпункт і показували для страху іншим. Так само й вільне населення ловить втікачів, бо за це дістаете нагороду. Люди тут живуть зовсім відмінного від нас вигляду, мордовці, і нашого чоловіка вони впізнають одразу. Порятунок є єдиний, — це потрапити до якого небудь етапу: може в якому-небудь іншому таборі буде легше. На 13-му лагпункті ще можна було витерпіти, — а ось на сусідньому начальник, якийсь Барабан, просто застрелив людину і звелів тримати її труп на розводі кілька днів — на пострах тим, хто не виконує норми!

Перша категорія

Хтось пустив чутку, що скоро підуть етапи. Це було на початку квітня. Ще не зовсім стемніло, як конвой наказав нам строїтися. У Темніках — це небувала мрія! Всі чекали чогось надзвичайногого. На вахті бригадирів не запитали за норму, — тільки вартовий наказав зразу ж усім іти в клуб. В тaborовому клубі мештуня. Перед начальником — купи формуллярів, біля нього — тaborовий лікар. Серед в'язнів — неприхованана радість. Вже хтось довідався, що будуть відбирати на етап тільки першу категорію, бо там на якомусь каналі, що має бути збудований за 300 днів, праця дуже тяжка! Але кожному хочеться мати першу категорію,

щоб вирватися з Темлага. Начальник викликає в'язнів за формуллярами і передає їх лікареві. Лікар кидає побіжкою оком на в'язня і запитує чи здоровий? Відповідають усі байдьою: «Здоровий! Здоровий!» Лікар закреслює стару категорію другу або третю і пише першу.

— Здоров! Так пачему же не випоняє норми? Філоніл? — це каже начальник.

Старший дідусь намагається теж переконати лікаря, що і він здоровий. Але даремно.

— В барак! Утром в лес! Контрахудая! — зlostиться начальник.

Наступного ранку рейка вперше дзвонить вже не для нас, бо ми етапники. О півдні ми покидаємо станцію Потьму. Ворота одного советського

пекла залишилися за нами. Поїзд поспішає, поминаючи малі станції, без зупинок. На п'ятий день їзди ми прибули на станцію Званка — це ворота північних концентраційних таборів, границя між територіями соцетської влади — «Соловецької» влади. Перша область цієї Соловецької держави це Свірські концтабори. Мешканців тої області у бушлатах бачимо ми скрізь: на станціях, на торфовищах, в лісах, вони тут не визначаються, як на ст. Потьма, новими бушлатами і валянками першого строку! На них рване лахміття, а на ногах — традиційне взуття для в'язнів концтаборів — ликові лапти. Це чудове взуття, коли тануть сніги: ніколи вода не затримується в них. Мудрий московський винахід.

Фото з часу вивозу українців на Північ Росії

Я. ВАКУЛЕНКО

В концтаборах Сибіру

Концентраційні табори в Советському Союзі з початку їх організації призначалися для ізоляції в них явних і потенційних ворогів комуністичної системи. Але в скорому часі вони обернулися на заклади примусової праці для багатьох мільйонів в'язнів.

Як виглядають ці примусові праці я можу оповісти з власного досвіду, бо мені довелося бути в двох кащетах, після того як московська трійка НКВД у 1934 р. заочно засудила мене на три роки примусових робіт за ст. 58 п. п. 10 і 11 (контрреволюційна агітація і к-р організація).

Мене було відтранспортовано до Західного Сибіру — місто Маріїнск, де було управління таборами НКВД Західно-Сибірського краю. Там же була і центральна розподільча в'язниця. Це була колосальна будівля, дуже похмурого вигляду, звідки розсилається в'язнів по різних сибірських кащетах. В'язниця завжди була перевовнена. Тому новоприбулих в'язнів розміщували в холодних забруднених коридорах в'язниці. Після прибуття з голодного етапу — перша варена їжа у в'язниці т. зв. баланда, тобто суп дуже низької поживності здавався дуже смачним для людей, що протягом місяця одержували тільки трохи хліба, соленої риби та окропу.

Через два тижні я потрапив до сформованої тут, у Маріїнську т. зв. будівельної колоні, яку відправили на працю на відстань 7 км від Маріїнської тюрми. В цій будівельній колоні було 300 в'язнів, виключно політичних, різних професій на всі: професори вищих шкіл, вчителі середніх, та спеціальних шкіл, інженери, лікарі, економісти та інші. В числі в'язнів було й кілька чужинців, пе-

реважно німців. Один з них, як пізніше стало відомо, був колись наявіть членом Комуністичного інтернаціоналу. Цю колону було розподілено на бригади по 20-25 осіб в кожній. На другий день після прибуття колони на «командировку» нам було видано інструмент: ломи, кайла, лопати, сокири, пилки, тачки, і ми приступили одразу до праці, — до будови шляхів, водовідводів, каналів та риття котлованів для фундаментів майбутньої, як казали, цегляної фабрики. Норма виробки на одну людину на 10-годинний робочий день була: 6 кубометрів легкого ґрунту, 5 — середнього, 4 — тяжкого, з відвозкою викиненого ґрунту на віддаль 80-100 метрів від місця копання. Отже бригада мала викопати і відвезти за робочий день 100-150 кубометрів, залежно від характеру ґрунту. При умові виконання норми кожен працівник бригади одержував на добу 600 грамів хліба, ранком — гарячу воду та іноді 10 грамів цукру, а на обід та вечерю — баланду. Невиконання норми тягло за собою зниження пайки хліба до 400 грамів. Навпаки, перевиконання норми преміювалося збільшенням пайки хліба до 800 грамів і навіть більше. Невихід на роботу без поважних причин тяг за собою зниження пайки хліба до 250 грамів та позбавлення гарячої їжі, а у випадках повторення невиходу на роботу — винних замикалося до штрафного ізолятора. Поважною причиною невиходу на роботу вважалося лише хворобу і то тільки, коли була підвищена температура і коли це було засвідчено таборовим лікарем. Отже основним стимулом до праці понад силу в створеніх концтаборах НКВД були вимоги шлунку, постійне відчуття голоду в'язнями та

інститовне прагнення їх одержати як найбільше хліба — цієї основи харчування в'язнів. Другим стимулом до підвищення продукційності праці була система «зачоту рабочих днів» за кожний місяць. Вона полягала в тому, що в'язень, коли він постійно працював понад встановлені норми, одержував за певний період прашн надбавку рабочих днів, а це скрочувало термін його перебування в кацеті. Треба зазначити, що політичні в'язні советських концтаборів завжди одержували нижчий «зачот рабочих днів», а іноді і зовсім не одержували додатка рабочих днів. Всі праці в'язнів звичайно переводились під доглядом озброеної охорони.

Після двох місяців цієї важкої праці при поганому харчуванні я відчув, що мої сили швидко підупадають. Одного разу під час напруженої праці, коли я дуже спітнів, пішов холодний дощ. Я продовжував працювати під дощем, простудився і захворів на ревматизм м'язів. Це спричинилося до порятунку моого життя. Мене, як нездібного до тяжких робіт, відправили в один з кацетів, що займався сільськогосподарськими роботами. Такі кацети в опійній в'язнів вважалися справжнім «курортом». Тут були деякі можливості для в'язнів поліпшити своє харчування: з'їсти на городі моркву, погризти буряк чи капусту, непомітно покласти в кишеньо пару картоплин і т. інше, — хоч таке самопостачання суверо переслідувалось.

Отже я опинився в сільськогосподарському кацеті Арлюк, розташованому при залізничній лінії Новосибірськ-Кузнецьк на відстані коло 200 км від Новосибірська. Цей табір мав 6 000 га землі для свого сільського господарства, в якому сполучалося тваринництво й полівництво. Вся обслуга цього табору, за винятком начальника його та начальника III-го відділу, складалася з в'язнів: агрономи, лікарі і ветеринарні лікарі, зоотехніки, інженери, селяни та робітники. Озброєна охорона складалася з в'язнів «соціально близьких до советської влади», тобто осіб за-

суджених за побутові злочини: злодійство, розтрати, вбивство, шахрайство і т. п. Ця категорія людей користувалася у всіх кацетах найбільшим довір'ям і мала певні привілеї щодо харчування, одягу, і т. інш.

За національним складом в'язні цього кацету складалися на 95% з неросійських народів — українців, народів Кавказу, народів Середньої Азії. Найбільше було українців, а серед них українських селян — до 75% загального числа в'язнів. Це були селяни, що не хотіли йти до колгоспів, або що збирали оталі колоски на полях під час голоду в Україні 1932-33 р. і за це одержалися за законом з дня 7. 8. 1932 ув'язнення від 5-10 років в далеких кацетах.

Арлюкський сільськогосподарський концтабір був новим табором примусових праць, що його советська влада організувала в 1932-33 р., тобто в роки найбільшого терору червоної Москви проти селянства в з'язку з примусовою колективізацією. Особливо тяжко довелося в'язням — «піонерам» цього табору, бо їх було привезено на цілком порожнє місце, і вони мусили жити серед степу в шатах, при температурах взимку аж до мінус 57. При цьому при розбудові табору спочатку споруджувалися свинарники, коровники та інші господарські будівлі, і тільки пізніше було побудовано бараки для в'язнів. Таким чином до худоби советська влада ставилася з більшою увагою, ніж до людей, бо худоба коштує грошей.

Багато в'язнів, особливо кавказців, туркестанців, що не звикли до сибірських холодів, гинули в той час від холоду й голоду. Один рік і мені довелося прожити зиму в такому шатрі. Я, слава Богу, витримав мороз, але в моїй душі на все життя залишилося почуття ненависті до советської системи.

Арлюкський концтабір продукував масло і бекон для експорту закордон. В'язні ж кацету нічим з цієї продукції не користувалися, за винятком того м'яса, що траплялося від при-

різаних хворих тварин. Всі норми праць на тваринництві і на полівництві були твердо визначені і дуже високі, так що заробити пайку хліба було не так легко. Крім того особливістю цього концтабору було те, що тут в'язні легко одержували додаткові терміни ув'язнення з причин від них часто незалежних, наприклад: поросята і телята дають малий приріст на вазі, або корови знижують віддачу молока, або з'явилася якась епідемія і частина тварин подохла. Всі ці господарські недоліки

розцінювалися адміністрацією як шкідництво, і в наслідок цього в'язням трійка НКВД давала додаткові терміни ув'язнення. Отже в цьому таборі всі в'язні до останнього свого дня перебування в страшному нервовому напружені, не знаючи, чи з закінченням їх терміну ув'язнення вони будуть звільненні на волю, чи ні.

Ось так будеться соціалізм в т. зв. «найдемократичніший» країні світу СССР.

Д. БІЛИЙ

Процес 64-их у Дрогобичі

Відразу по своєму приході восени 1939 р. до Західної України большевики натрапили там на опір населення запровадженню «соціалістичного» способу життя. Цей спротив організували головним чином члени ОУН. Тому НКВД зараз же почало масові арешти серед української молоді по школах, по селах і заводах.

З методами слідства НКВД я познайомився в 1940 р. Тоді я був студентом електро-механічного технікума в Дрогобичі. В день св. Миколи прийшли до нас два НКВД-исти в цивільному одязі о 10 годину ранку. Я одразу догадався, що це НКВД-исти і що вони прийшли мене заарештувати. Але коли вони ввійшли в кімнату, було вже пізно думати про втечу.

— Білий є? — спитали вони.

— Це я! — відповів я.

— Збирайтесь іти з нами без речей. Книжки залишіть, — ми самі їх заберемо! — наказали вони.

Після того вони зробили общук в моєму мешканні в моїй присутності і наречті повідомили мене, що я заарештований. «Якщо зробите крок убік, то це вважатиметься втечею і до вас буде вжито зброй!» — попередили мене.

Потім вони повезли мене автом до районового НКВД у Дрогобичі. Коли мене привели до кабінету слідчого НКВД, то я побачив там якогось енкаведиста, з звірячим обличчям.

— Ага! Єсть голубчик!... Садись зволос! — сказав він брутально.

Одразу ж він прочитав мені з статті карного кодексу, за якими мене заарештовано. Це була стаття 54, п. 2 і 11. Конкретно мене обвинувачувало-

ся у приналежності до Організації Українських Націоналістів та у підготовці збройного повстання проти ССРР.

— Про вашу організацію нам все відомо! — сказав слідчий. — Ви займалися справами контрреволюційної Організації Українських Націоналістів, тобто вербували нових членів, давали настанови збирати гроші на організацію та підготовлювали збройне повстання в слідчий момент проти советської влади. Про вашу контрреволюційну діяльність нам добре відомо від Степака та ще декількох студентів. Ви вивчали ОУН-івську конспіративну літературу. Ось вам протокол зізнань Степака про Вас. Степак у всьому призвався і тепер працює у нас. Отже ми пропонуємо вам у всьому призватися, розкажатися, і тоді буде все гаразд. Вас уже сьогодні буде звільнено з-під арешту. Ось вам «Кримінальний кодекс УССР», в якому написано про те, що хто добровільно признається у провині, того НКВД або суд може звільнити з тюрми. Прочитайте! Це не жарт!

Я прочитав і задумався.

— Чого ж ви задумалися? — запитав слідчий.

— Та це мені щось не дуже зрозуміле, бо я не знаю добре російської мови, — відповів я. — Мушу ще раз прочитати.

Нібито читаючи я думав: хіба ж це правда? Та це ж брехня! Так пройшло трохи часу. Потім я підвів голову і кажу:

— Дозвольте спитати, товаришу начальник.

— Який я тобі товариш?! — вигукнув як скажений НКВД-ист. Треба казати: гражданин!

— Пробачте. Дозвольте спитати, гражданин начальник, чи можна на себе казати неправду, щоб бути зільненим?

— Ах ти сволоч! — закричав НКВД-ист. — Ти ще вдаєш з себе невинного? Ти ніби нічого не знаєш? Кажи мерщій правду! Признавайся! Був ти в організації чи ні?

Тут слідчий почав бити мене куди попало. А далі став ногою на мій стілець, залишивши мені тільки малий ріжок його, і каже:

— Так ти хочеш України? Що? Ось тобі твоя Україна (тут він мене знову вдарив, я підвісся). Садісь! Випрями ноги! Руки поклади на коліна!

Я так і зробив. Тоді другий НКВД-ист сів на мої коліна і почав на них так гуцатися, що аж коліна мені тріщали, та бив при цьому мене під груди. Я був цілком безоборонний. Тільки корчив м'язи та надував груди, щоб не відчувати болю. Цей НКВД-ист, б'ючи мене, все кричав: «Признавайся, сволоч!» Він бив мене так довго, доки стомився. Тоді почав мене допитувати знову перший НКВД-ист в той же спосіб. Але я вже був змучений до того, що не мав вже сили нічого відповісти. Тоді вони закричали на мене:

— То він ще й не хоче розмовляти, сволота! Дайош з ним до камери!

Одразу з'явiloся ще двоє НКВД-истів і всі вони потягли мене у льох до якоїсь порожньої кімнати. Там ці чотири НКВД-исти стали по кутах кімнати, взявиши кожен в ліву руку по револьверу. А правою рукою вони почали штовхати мене один до одного. Так я мотався поміж ними як футбольний м'яч. Потім я став посередині і почав вперто відбороновати-ся від них. Тоді один з НКВД-истів сказав:

— Ну, даймо йому спокій. Він тепер розкаже все, — при цьому він поставив стілець мені і запросив мені ніби з ласкою:

— Садіться, пожалуста!

Але коли я намірився справді сісти, то він вибив цей стілець з-під мене, і я впав на долівку. В той же момент один з них сів мік на ноги, а друг-

ий на плечі та, схопивши мене за волосся, почав товтки головою об підлогу. Третій схопив якийсь зализний гак, а четвертий — ломаку і почали бити мене куди попало. В першу хвилину я лежав безборонно, але потім, бачачи, що мене не перестають бити, підтягнув під себе руки та крутнувся так, що вони позлітали з мене. Тоді я миттю зірвався з полу і встав. Всі вони відразу наставили на мене револьвери, очевидно думаючи, що я з відчуттям накинуся на них. Далі вони змінили поводження зі мною.

— Даймо йому спокій, — сказав один з них. — Він гарна людина. Він нам все розповість, і тоді ми одразу звільнемо його з арешту.

Після того вони знову повели мене до кабінету, посадили на стілець і почали розпитувати. Але побачивши, що я й тепер нічого не відповідаю, знову закричали:

— Так він і тепер не хоче розмовляти! То розстріляти його!

Знову мене повели до льоху. На цей раз мене поставили під муром обличчям до них. Один з НКВД-истів довго націлювався на мене револьвером. Я думав, що мені вже прийшов кінець. Поки НКВД-ист націлювався, то інші вигукували:

— Так ще не стріляй! Він хоче жити! Він ще признається. Ну, признається! А то кінець буде!

В такий спосіб вони тероризували мене деякий час. Одні кричали: «Не стріляй, — він ще признається!», а інші кричали, заперечуючи: «Розстріляти сволоту!»

Нарешті НКВД-ист вистрілив вище моєї голови та й каже:

— От, не попав!

Він знову почав на мене націлюватися і знову повторилася та сама нібито суперечка між НКВД-истами. Я справді думав, що тут всіх розстрілюють, і що скоро буде й моя черга вмерти.

Але вимутивши мене до краю, вони відправили мене об 11 годині вечора до головної в'язниці на Стрийській вулиці. Тут мене всього обшукали, забрали від мене краватку, складаний ніж та інші речі, що ни-

ми можна було б пошкодити своє життя, наказали мені підписати тюремну анкету і спрямували до камери ч. 4. Тут я вперше стрінув велику сім'ю в'язнів. У кімнаті площею на 30 кв. метрів було 44 в'язнів, а я прибув 45-й. Всі в'язні лежали на долівці боком — так було тісно. Деякі вже спали, бо була ніч, а інші тихо розмовляли. Коли мене впихнули до камери, то в'язні потиснулися ще більше і дали мені місце. Я вклався, але не міг спати через нервове перенапруження. Арештанті на перший вигляд справили на мене дуже страшне враження, бо всі були зарослі, брудні і жахливо виснажені. Кожен спав на власному одязі, бо тюремного нічого не давали. Дехто стогнав від побиття або хворості, а інші тяжко зігхали. Бранці, коли вставали, я близьче познайомився з ними і розпитав про їх національність. Це були майже виключно українці, декілька поляків та два жиди. Серед в'язнів я побачив одного, що лежав з пошкодженим становим хребтом, який нервово трусився і зовсім втратив мову. У іншого в'язня я побачив побиті залізною штабою плечі так, неначе їх порізано було ножем. Інші розповідали, що за три тижні перебування тут вони цілком посили. У деякого було поламано ребра тощо. Кожного вечора, починаючи від 9-ої години почувалися часто глухі постріли в льоху. Мабуть там стріляли людей.

Після моого першого страшного допиту мене довгий час не викликували до слідчого, бо мабуть не мали на мене певних доказів. Через це я мав час з розповідей в'язнів докладніше обізнатися з методами слідства НКВД у Дрогобичі. Такими методами було:

1) Биття заарештованих залізними прутами, буками та спеціальними нагаями.

2) Замикання у карцері. Це була холодна й мокра кімната у льосі, без жодного вікна. Там по стінах увесь час спливала вода і стояла на долівці. Туди вкидалося розділеного в'язня. Йому заборонялося сидати або спиратися до стіни. Тут тримали в'язня

тиждень або два, а часом і більше, даючи 100 грамів хліба та 1 літр несолодженої кави на день.

3) Психічне заломлення. Людину тримали, наприклад, 3-4 дні без перерви під столом, не даючи юдиній їжі, а в той же час тут сидів і їв смачну їжу якийнебудь НКВД-ист. Крім того таку жертву час від часу били, як пса, куди попало.

4) Інсценізація розстрілу, — так, як це зробили зі мною.

5) Вішання. Закладали в'язню петлю на шию, протягали шнурок через так в стелі і підтягали людину в таємний спосіб, щоб вони ледве торкалася ногами до землі. При цьому в'язня цілий час допитували.

6) Метод підступу та обіцянок. На вожу приклад з власного досвіду. Коли НКВД-исти не спромоглися змузити мене биттям до визнання пропини, то вони перед закінченням слідства вжили до мене підступу. Слідчий викликав мене знову і сказав:

— Ти не признаєшся, а твій брат вже все розказав про тебе! Хочеш — дамо тобі з ним очну ставку?

— Прошу, давайте, — відповів я.

За кілька хвилин мене повели на очну ставку з братом. Відчинилися двері. І ледве я став на поріг, мене запитали, не давши змоги привітатися з братом:

— Це твій брат?

— Так — відповів я. — Але він нічого не міг на мене наговорити, — додав я, попереджуючи цим брата.

— Мовчи! — люто вигукнув слідчий і зараз же вивів мене за двері. Отже очна ставка ім не вдалася.

Тоді, за деякий час вони знову викликали мене і кажуть підступно:

— Ось дивись: це акт про твоє звільнення. Ти будеш звільнений на волю і підеш з нами співпрацювати, коли підпишеш цей акт. Але крім цього, ти мусиш назвати декількох членів організації або симпатиків твоїх. От подумай і розкажи! Тоді все буде добре. А як, — то підеш під розстріл.

За декілька хвилин я відповів, що я радо б розповів, але направду нічого не знаю.

— Врьош! — закричав на мене слідчий. — З цієї муки хліба не буде! — та повернув мене знов до камери.

На суді

За декілька днів після того мені дали підписати акт про закінчення слідства, а після того викликали на суд. Всього було суджено 54 особи. Суд, що тривав 8 днів, був насправді судовою комедією, бо тут нічого не розглядали, а за шаблоном запитували те саме, що й слідчі НКВД. Коли ж якийнебудь підсудний хотів витриватися, мотивуючи, що його били в нелюдський спосіб і змушували підписувати неправдивий протокол, то тоді прокурор скоплювався і розлючено вигукував:

— Ето не курорт! Ето НКВД!..

На 8-й день цього суду нам прочитали вирок. Половину з нас було за- суджено на кару смерті через розстріл, а другій половині було дано по 15 і 10 років примусових праць у віддалених концетаборах НКВД в Сибіру. Тільки двом підсудним пощастило: одного засудили на малий термін — 8 років ув'язнення в концетаборах, а другого повернули для додаткового слідства.

Після відчитання бажаного прокурором вироку, судову розправу перервано на два дні для нарад і встановлення остаточного судового вироку для кожного з нас зокрема. Після проголошення перерви підсудних відпроваджено на збірну кімнату ч. 7. Ця кімната була так званою переходовою, в якій збиралі в'язнів на вивіз у Сибір або до інших тюрем. В тій кімнаті, розміром 50 квадратних метрів, містилося понад 120 в'язнів — не було місця спати.

Після двовідненої перерви суд відчитав майже без змін вироки, які бажав прокурор, у такому розмірі:

На кару смерті:

Данилишин Петро, Тожовець Осип, Білій Михайло, Гук Микола, Цяп'як Микола, Хован Василь, Заріцький Степан, Суботяк Іван, Сов'як Іван, Скоропад Григорій, Мудра Марія, Іванчук Філомена, Мацюрак Теофіл,

Сорока Атанас, Гарасим'як Іван, Кі- селичник Іван, Кіселичник Петро, Едліцький Михайло.

На 10 років тяжких таборів у Сибірі:

Білас Ольга, Білій Дмитро, Баць, Бегей Микола, Хомин Андрій, Гурій Василь, Сорочин, Вельгуш Анастасія, Мацюрак Марія, Лесішин Катерина, Хомицька Євгенія, Манько Василь, Гарасим'як Степан, Грабар Микола, Сокирко Іван, Владика Дмитро, Полягта Степан, Куцій Василь, Стемпіцький Осип, Кушнір Василь, Суботяк Микола, Гавриш Степан.

На 8 років примусових таборів у Сибірі:

Хомей Михайло, Торський Микола, Павук, Коваль, Кіселичник Василь, Баражський Іван, Гороховський Василь, Ковбаснюк Василь, Королик, Бачинський Ярослав, Кліщ Василь.

Інших з нашої групи, які були за кордоном, у Німеччині, засуджено заочно: Цмоця — на кару смерті, Білас Ольгу — на десять років Сибіру.

(За браком відомостей прізвища й імена всіх підсудних у списку не подані).

Родини всіх підсудних позбавлено громадянських прав та присуджено на вивіз до Сибіру на необмежений час.

Через кілька днів засуджених на кару смерті відпроваджено до кімнат смертників, а нас, засуджених на 10 і 8 років, автами перевезли до тюрем в Самборі. При переїзді автами (тягаровими) навколо нас стояли енкаведисти з пістолями і крісами, зарядженими до стрілу. Дано наказ: «в разі спроби втечі, буде вжита зброя».

В тюрмі Самбір

Після прибууття до тюрми в Самбір зробили ґрунтовний общук у наших речах та розприділили на кімнати. За польської влади тут майже всі кімнати були «одиночки», але за большевицької влади на кімнату придали по 15-20 осіб. Наша камера на нас зробила дуже страшне враження. Вона була дуже брудна, не

білена, маленька, 2x4 метра, себто 8 кв. метрів.

Ми положили свої клунки під стінами та жартуючи сказали, «якось то буде». Незабаром одержали обід, він був дещо кращий, як в Дрогобицькій тюрмі. На перше дали суп з буряками і капустою, а на друге була ячмінна каша, помашена рослинною олією. На вечерю був суп з буряків, капусти, та де-не-де плавала картопля. Таке харчування одержували тут майже щодня. На сніданок давали 3/4 літра кави, 25 грамів цукру на особу і один хліб (2 кг) на 3 особи. В державні свята давали білий хліб. Таку порцію одержували тут усі, засуджені і незасуджені, тільки що в слідстві (не засуджені) отримували менше хліба, — себто 250 гр. на особу, решту харчування так як і всі інші засуджені.

Під час перевірки нас питали, з якої тюрми привезені, по якому паграфу суджені і на скільки років. Опісля нас повідомлено про порядки тюрми. Після провірки ми готовилися до спання, розраховували долівку, — як нам, шістнадцятьом особам, поміститися на 8 квадратних метрах. Лягали боком в одну сторону. Як обертались, то всі разом. Як хтось із в'язнів ішов до параші, топтав ноги іншим, бо не було місця пройти. Вранці вставали о годині 7-мій, прибирали постіль, милився та ждали на провірку, а відтак — на сніданок. Щодругий день випускали на 5-тихвилинну прогулку на подвір'я тюрми. Крім прогулки, щодва тижні водили до лазні і один раз у місяць до лавочки на закупку, де кожний в'язень міг купити означену кількість хліба, цукру, кислих огірків, чи помідорів та мила. В інший вільний час, ми старались чимось іншим заповнити, робили з хліба шахи та грали. Книжок нам ще не давали, бо ми були в періоді перед касаційним судом.

Найбільшою радістю для в'язнів було те, як хтось одержав передачу з хати від рідні, бо з передачею часто подавали вирізки з часописів, що опаковували пакунок.

Найбільш радісними були святочні передачі — різдвяні або великомісійні, тоді в'язні ділилися яйцем, здоровили себе взаємно словами «Христос Воскрес», бажали всього найкращого та явно й скорішого повороту на волю. — Великдень, гарна і тепла весна, на вільному світі тепло, дерева цвітуть, а нам заборонили навіть злегка відхиляти вікно, щоб хоч трохи впустити свіжого повітря до камери. В'язні з горячі та браку повітря прямо душилися у кімнаті. Як хтось із в'язнів відхилив лише трохи вікно, то дижурний кричав: «Закрой окно!»

Час минав і наблизився наш поновний касаційний суд. В кожного з нас пробігали думки: ануж пощасти, прийде полегша вироків?.. Зближалося 9-те травня, тиждень перед судом нас повідомили про поновний касаційний суд.

Вранці, зараз після повідомлення, наказали збиратися з речами на від'їзд до Дрогобича. Незабаром нас збрали та під конвоєм спеціальним в'язничним потягом відвезли до Дрогобича. Поновний суд розпочався точно 9 травня і тривав три дні. Змін у присудах майже не було. Всім присудили ту ж саму кару. Лише студентові І. Сояку кару смерті замінили на 10 років тяжких тaborів і Д. Білому — з 10-ти років на 8 років, а Михайла Єдліцького повернули до поновного слідства.

Після присуду нас знову повезли до Самбора, а засуджених на кару смерті залишили в Дрогобичі. Після прибууття до Самбора нас обшукали, зареєстрували та примістили тимчасово у камері ч. 34. Це була цілковито темна кімната, вікна були забиті дошками, т. зв. кошами, щоб в'язні абсолютно не могли відчинити вікон і не заглядали на світ. Як ніч, так і день горіло електричне світло. Тут нас держали 3 тижні, а після перевели на поодиноки. Цим разом, нам краще пощастило, бо в одиночку приділили 12 осіб, так що було більше місця на спання. Харчі і порядок денний не змінявся.

Після касаційного присуду нас по-

чали підготовляти до виїзду на Сибір: робили знімки в трьох позиціях: зліва, зправа, в профіль, відтиски пальців і цілих долонь з пальцями разом та долучали їх до актів кожного в'язня, де описували точно особу і за якою статтею суджений. Наказали писати додому по теплий одяг, бо мовляв «незабаром буде виїжджати на Сибір — там потрібний теплий одяг».

Але вибухла німецько-советська війна, яка перевала всі пляни.

В неділю 22 червня 1941 року, раненько, коли ми ще спали солодким сном, над нами загуділи літаки і не далеко від нашої тюрми розбили військові магазини. Негайно в тюрмі і цілому місці було видно гостре поготівля для НКВД і військових частин. Сторожа на коридорах була зміщена і озброєна та носили газові маски. Нас повідомили, щоб спокійно заходувалися, бо в іншому разі загрожує розстріл. З першого дня війни погіршало харчування, а також ненормально його видавали. На коридорах було чути великий рух НКВДистів, та стукіт дверей, то забирали людей, вели в підвальні тюрми і там розстрілювали.

В четвер першого тижня війни, в'язні вивели за списками на подвір'я тюрми на розстріл, але налетіли німецькі літаки. Тому НКВД знову загнало в'язнів до тюрми. Ранком наступного дня в'язнів знова викликали на подвір'я тюрми, відчитали ім'я і

прізвища, наказали приклікнути на коліно і ззаду посіяли з двох кулеметів, з з-за муру обкидано в'язнів гранатами.

У кімнатах, де залишилися в'язні, запанував смертельний перелік: осьось будуть усі розстріляні. Всі молилися і просили Бога про рятунок. Пролунав крик: «Друзі, рятуйтесь! Життя або смерть, розбиваймо тюрму!» I в ту мить почали розбивати двері тюрми. Піднісся великий стукіт і за хвилину з'явилися в'язні на коридорах тюрми. НКВДисти побачили загрозу, втекли поза мури тюрми і звідти біля двох годин обстрілювали тюрму. Хто з в'язнів важився перелазити мур на волю, того зараз вбивали.

Вивільнені перш всього почали рятувати тих в'язнів, які під час розстрілу були поранені. Їм обмивали рані та робили перев'язку. Інші пішли в підвалі тюрми. Ми бачили дві келії, розміром 50 квадратних метрів у підвалі тюрми, наповнені розстріляними, поскладаними один на одного наче дрова. Там, де знаходилося НКВД, від поверху аж до підвалля, на ступенечках у коридорі — повно крові і набитих людей. За приблизним нашим обчисленням $\frac{3}{4}$ в'язнів було розстріляно, лише $\frac{1}{4}$ врятувалася тим, що розбила тюрму.

В Дрогобицькій тюрмі НКВД помордували та постріляли всіх в'язнів. Тут мордували ще в більш ганебний спосіб.

Нищення села напередодні 1933 року

До 1929 р. народ жив так, що половина плакала, а половина ніби була задоволена. В листопаді 1929 р. комуністи почали показувати, що вони принесли в Україну з Москви — стали нищити українське село, а в тому й наше село Григорівку, біля Старокостянтина. Спершу забрали чоловіків до 64 року, згодом — їхніх дружин і дітей. Людей звезли на станцію Старокостянтинів, на півкілометра нікого до станції із посторонніх не допускали, загнали в товарові вагони й ось так відправили на заслання, до сибірського міста Красноярська. Там їх вивантажили на відкритому полі. Ні землянок, ні бараків не було, — тільки огорожа з колючого дроту та вартові. За два місяці з 4 000 осіб коло половини вимерло, бо харчі були дуже мізерні, а до того ще сніг та дощ зверху.

Тих, хто залишилися в селі, почали зганяти в колгосп. На односібників накладали так званий плян здачі хліба, м'яса, штрафували грішми. За невиконання згаданого податку і трошкового штрафу сільрада забирала ще більше, маючи право залишати в своє розпорядження 25% взятого. Було активісти нап'ються за гроші одного селянина і приходять п'яні викидати з хати іншого господаря. Тепер говорять, що то все вина Сталіна. А де ж ті члени парткомів і райкомів, що кожен день приїжджали в село і слідкували, як виконується їхня робота?

В нашому селі було 400 дворів. На 1931 р. залишилося тільки 60, які не погодилися піти до колгоспу. Я також був одноосібник. Мав одну пару коней, дві корови і ялівку. Землі було наділу 5,3 га. В червні посильний приніс мені ропорядження здати 8 центнерів картоплі. Я накопав і здав. Приношу в сільраду квиток про здачу, а голова Микола Гадайчук говорить, що я муশу заплатити 180 карбованців штрафу: «твірде завдання», — сказав він. Я заплатив. Коли зібрали урожай, звіз його у мій двір і помолотив, то бригада активістів забрала все зерно — залишили тільки солому та відходи. Крім того голова сільради наказав здати одну корову. Я здав. За 380 кілограм живої вати заплатили 62 карбованці. Через місяць знову прийшла комісія шукати хліба. Не знайшли і тому забрали відходи, які раніше лишилися, та вручили повідомлення, що муши здати 400 кг м'яса. Так приходили кілька разів і, нарешті, забрали останню корову. В листопаді знову принесли повідомлення, що муши здати 80 кг м'яса. Я здав ялівку, що мала 120 кілограм живої ваги. Приношу квиток у сільра-

ду, а голова й каже, що мушу заплатити ще штраф грішми 300 карбованців, бо ніби я недовиконав хлібоздачі на 10 центнерів. Я заплатив. Так повторювалося кілька разів. А згодом мене ще й судили, бо я без відома своєї сільради працював у Проскурові на птахокомбінаті — одержував 120 карбованців у місяць і мізерні харчі. Через деякий час родину — дружину з двома хлопчаками — викинули з хати і наказали сусідам, щоб ніхто не приймав до себе, бо інакше з ними зроблять те ж саме. Довелося спати і під відкритим небом і в клунях і в холодних приміщеннях. Чого тільки не довелося істи. Покуштували також і «каші» з гречаної полови, бо хліба не було.

Надходив 1933 рік. Якщо кому і довелося купити солдатську хлібину, то за неї в Старокостянтинові платили 70 карбованців, а в Москві така сама «буханка» коштувала 6 або 7 карбованців.

К. ГОРОБЕЦЬ

ЛЮДОЇДСТВО З ВИНИ КОМУНІСТІВ

Дуже багато сіл на Полтавщині потерпіло від комуністичної влади. Але я беру одно з них — село Шилівка Хорольського повіту, а нині Решетилівського району. Невелике це село — 640 дворів. Така ж кількість селян жила по хуторах. Усі ці хлібороби обробляли землю своїм трудом, без найманої сили.

Підготовку до голоду комуністи почали ще з 1929 року. Дуже багато вони пустили отрути, доки розтривали народ. Приїздили з СССР в Україну і Гречов, і Воронов, і інші, які довели до того, що в селі залишилося 97 дворів. Так Мегелік Остап мав 13 душ, а залишилося троє — решта вмерли. Іван Пікуля мав 13 душ — залишилося троє, решта померли. В багатьох родинах залишилося по одній особі.

А що вони зробили по хуторах? Хутір Левченка — всі знищені. Хутір Землянки — всі знищені, хутір Логвина — знищено, хутір Горобця на Плавнях знищено. Хутір Горобців на Соломиях знищено, хутір Горобців на Горі, де було 11 млинів-вітряків, знищено. Хутір Фещенка знищено, хутір Ходленка-Кузьменка знищено. З рештки хутора Терещенка зроблено колгосп. З хутора Шкурати одна хата залишилась. З хутора Лукаша й Онищенка — зроблено колгоспний двір.

У толодний 1933 рік у загаданому вище селі на Полтавщині дійшло до того, що люди людей почали істи. Люди від голоду почали пухнути і умирати десятками в день. Сільсовет створив бригаду збирати трупи померлих з голоду — у ранці тих, що за ніч померли, і

вечором тих, що днем померли. Одного дня коло самої кооперативи 16 душ умерло. Хотіли отож щось купити і там Богові душі свої віддали. Їх збиралі і скидали, як снопи, на віз і прямо на цвинтар, а там теж ями копають — заготовляють та неабиякі: щоб змістилось 20-30 мерців. Клали по кілька рядів — шарами, а тих, що не вмістились — притоптують! Ховали без священика і кадила, бо де священика взяти, коли всіх позасиляли то на то на Соловки, то на Колиму, а святі церкви поруйнували.

Але були і такі, які помічали, що не всі і до ями на цвинтар попадають. Сьогодні бачили, що ходив, чи ходила, хоч і дуже опухлі, а на завтра їх нема. І багато такого помічалось. Бригада, що звозила мертвих, не один раз заявляла про це в сільсовет та без наслідку. Бригада доводила в сільраді, що ці люди утікти не змогли, бо пухлі дуже.

Якось увечорі секретар сільради Андріян Васильович Ходієнко ішов додому і попався у руки розбійникам-людожерам. Зрозуміло — секретар молодий, здоровий і голоду не знав. Ну, отож, хоч вони його в трьох і схватали, але він так тріпнувся, що усі три від нього з його пальтом відлетіли. Але він пізнав їх усіх трьох, а сам утік в одному піджаку. Це були Лукашенко Кіндрат, Кисіль Гнат і Кінаш. Тоді секретар потелефонував до району в Решетилівку, і на ранок приїхало ГПУ і пішло до вказаних секретарем людей. У Лукашенка багато знайшли кісток, голів і рук людських, а в печі жарилось у двох чавунах з людей м'ясо. У Кисіля Г. також знайшли багато людських кісток і недавно забиту Ганну Чаленкову, частина тіла якої теж варилась. У Кінаша знайшли під ліжком яму, повну кісток людських, та двоє дітей, порізаних.

На питання ГПУ, чиї це діти, вони відповіли, що це діти були наші, але коли вони вже похляли, то тоді їх почали варити і їсти.

Таких випадків у цім селі було багато. Але ГПУ засудило тільки шість душ зловлених, себто по їхньому самих винуватців, що почали людожерство. Говорили, що їх повезли до Харкова на розправу.

І після цього ще було багато жахливих випадків. Бувало, коли вже батьки похлянули, діти розлізуються по огородах рвати та їсти якийсь буряк чи то спориш або калачики. Це так приучила їхня покійна мама, яка лазила з ними, поки сама навіки заснула. Мало хто з них вижив.

Голод як знаряддя політики

Неврожай від Бога,
а голод від людей.
(Народня приказка)

В 1929 році Українська Академія Наук видала в Києві ювілейний збірник, присвячений історикові Дмитрові Багалієві на його 70-ліття. Відомий наш історик літератури Сергій Єфремов дав до того збірника статтю про голод в українському письменстві. Автор показав, як у творах української літератури відбилася нужда і напівголодне життя основної частини українського народу — селянства. В багатій природі України маси української людності ледви зводили кінці з кінцями, убого харчувалися, а то й просто голодували. Причиною того бідування було безземелля і малоземелля. Поміщики — власники земельних маєтностей — продавали зерно великими масами в країни Західної Європи, але український селянин ледве животив на своїй десятині, бо те, що заробила його трудяща рука, треба було віддати на податок царській державі. Рятуючись від малоземелля, український селянин тікав світ-за-очі — за Волгу і за Урал, дійшов аж до Тихого океану — на «Зелений Клин».

Єфремов не міг, з відомих причин, описувати голодування народів мас в Україні під комуністичним режимом. В своїй статті він тільки згадав книгу, видану

1923 р. в Харкові про голод 1922 року в Україні. Єфремов цитує слова з тієї книги, в якій написано, як деякі голодні люди на Запоріжжі дійшли до людоїдства.

В книзі «Про голод» названо селянина Хаценка, з села Благовіщенки, що став з голоду людоїдом. В тій страшній книзі «Про голод» зазначено, як у побитих голодом селах степової України мешканці казали: «Якщо не буде допомоги, то вони їстимуть своїх дітей... Вони розрізали, як тушу тварин, і готували з однієї частини убитих дітей холодець, із другої — печеню і їли без усякого жалю, як первісні дикиуни...»

Про поширене в той час в Україні людоїдство з голоду повідомляли теж і чужинці, яким удалося провідати українські області, побиті голодом. Про це телеграфував представник Допомогового Комітету Ф. Нансена в Україні до Женеви (Швейцарія) на весні 1922 року.

Яка була причина голоду в Україні 1922 року, що забрала мільйони жертв українського народу? Фактом є, що в Степовій Україні 1921 року була велика суша і ця суша знищила посіви. Але відомо, що селяни в посушливих районах України завжди мали у себе в коморах збіжжя на запас, на випадок неврожаю. Теж у кожнім селі якій держали на запас зерно, щоб помагати селянам, коли б стався

неврожай. Всі ці запаси збіжжя та інші харчові продукти загарбала російська окупаційна армія, що за-захопила територію України в 1920 році. Через те, що через посуху в 1920 р. і весною 1921 р. був знищений врожай у Степовій Україні, мільйони української людності опинилися перед безоднею. Слід зазначити, що в той самий час над Волгою, в Росії, був великий неврожай і настав голод.

Як же поставився уряд Леніна? (Леніна тепер деякі журналісти на еміграції хочуть представити як «святого» і приятеля України.) Ленін звернувся як до «недобитків буржуазії» в Росії, щоб організували допомогу голодним над Волгою, так і до урядів і допомогових організацій у вільному світі. В Москві було створено комітет для допомоги голодним на чолі з С. Прокоповичем, Є. Кусковою і Кішкіном, відомими ліберальними діячами. На по-клік Леніна з осені 1921 р. почали діяти в Росії європейські й американські допомогові організації. Комітет Ф. Нансена в Женеві і Американська Допомогова Організація (American Relief Administration, скрочено — ARA) виявили особливу активність у допомозі голодним Росії. Вони врятували мільйони голодних над Волгою.

Як же поставився уряд «святого Леніна» до голоду в Україні? На це дають відповідь чужинці, що побували в Україні 1922 року. Так представник Допомогового Комітету Нансена, що був в Україні на початку 1922 р., подав ось які відомості про голод:

«Вісім мільйонів душ голодують на півдні України, з них два з половиною мільйони не мають абсолютно нічого їсти. Даліши 2 з половиною мільйони харчуються сіном, сушеними рослинами і т. ін.,

але не мають нормальних харчів. Три мільйони мають деякі запаси, але в такій малій кількості, що вони скоро будуть належати до першої і другої категорії. Можна сказати, що до кінця квітня 7 мільйонів душ перейдуть до тих двох категорій. Коло 700 000 малих дітей, переданих до громадських притулків, одержують не більше п'ятої частини нормальної порції.

«Смертність дітей величезна. Вона досягає 50%. На Запоріжжі мільйони людей буквально голодують. З них 60% діти. На Запоріжжі щодня умирає 10 тисяч людей». (Див. «La Famine en Ukraine» — Голод в Україні, Женева, 1922 р.)

У час цієї голодової катастрофи, що косила щодня тисячі жертв в Україні, Москва й пальцем не кивнула на те, щоб помогти українському народові. Навпаки, діялося щось несамовите: в голодових областях України Москва збирала харчі й посылала їх у Росію. В цитованому вгорі звідомленні Допомогового Комітету Нансена з квітня 1922 року читаемо:

«На початку цього року можна було бачити в побитих голодом районах Миколаївської області такі заклики: «Робітники Миколаєва! Дайте допомогу голодуючим на Піволжі!» Це діялось, — писав представник Комітету Нансена, — в той час, коли ця область мала своїх 700 000 голодуючих, тобто біля половини населення. «Розмір катастрофи тут перевищує все те, що можна було бачити в голодних областях Волги», — зазначає автор цього звідомлення.

Спостереження делегата ^{учасника} Комітету Нансена на Україні доповнює інший чужинець — американський професор Г. Г. Фішер у книзі про голод 1922 р. У

кнізі, що вийшла в 1927 р. в Нью-Йорку, він писав:

«Політика комуністичної партії щодо голоду в Україні показує багато цікавих сторін. Московський уряд не тільки не подбав про те, щоб довести положення в Україні до відома Американського Допомогового Комітету, як це він зробив про інші області, значно дальші, але цей уряд старався перешкодити американцям вступити в контакт з Україною. Перед тим як ARA почала свої операції в Україні (січень 1922 р.), Москва і так званий Харківський уряд не зробили нічого поважного на допомогу голодним людям України».

Проф. Фішер стверджує, що поїзди з харчами посилалися тоді з Києва й Полтави на Московщину, замість того, щоб їх повезти недалеко залізницею до Одеси й Миколаєва, де лютував страшний голод. Фішер бачив, як із голодних областей України — Одеської і Миколаївської — комуністична російська адміністрація вивозила вагонами харчові продукти на Московщину. Більше того: в час голоду в Степовій Україні Москва продавала збіжжя з українських областей України (Київщина, Поділля) в країні Західної Європи: «Лишкі збіжжя з Поділля не мали бути послані, щоб урятувати життя селян в недалекій Одещині, але їх перевозили через голодуючі області, накладали на пароплав і продавали в Гамбурзі». (Н. Н. Fisher «The Famine in Soviet Russia», 1927 р.)

Ця нелюдська політика Москви — «Україні мала головне завдання: знищити спротив українському народу російській комуністичній окупації. Не треба забувати, що в 1921 році, перед початком голоду, в Україні діяла «як організована сила»

армія українських повстанців, яких сама комуністична статистика начислюла до 40 000 («Збірник справа-воздань уряду Української РСР», Харків, 1921 р.) Неврохай і голод в Україні був для Москви як нахідка. Уряд Леніна не тільки не намагався помагати голодним, а ще своїм урядуванням старався голод в Україні довести до крайніх меж: голодні не будуть воювати, а мертві навіть не запротестують.

Минуло 10 років після першого голоду в Україні 1922 року. Ледве загоїла Україна рани, що їх завдала нашому народові злочинна рука з Москви, як нове, ще грізніше лихо впало на нашу землю: насильна колективізація і за нею голод. Мільйони українських селян Москва звеліла вивезти в північні області Росії і на Сибір, де був масовий терор, щоб примусити селян до нової панцини-колгоспів. В Україні був найбільший спротив комуністичному насильству над селянством. Зломивши цей спротив, загнавши селян у колгоспи, Москва вирішила, що можна ограбувати Україну до нитки. 1932 і 1933 року забрано решту харчів у наших селян і вивезено на Московщину, або продано в інші країни. Наслідком того настав в Україні ще більший голод, як був у 1922 році. Про голод у Росії 1922 року Москва довела до відома вільного світу. Але про голод 1933 року, як тоді, так і тепер, Москва уперто мовчала й мовчить. Українські фармери з Канади, довідавшись про голод в Україні, пропонували Сповітському Червоному Хрестові своє збіжжя для голодних в Україні, але в Москву відповіли: в Україні, мовляв, нема голоду! Але правда не можна заховати. Закордонні журналісти таки добилися в Україні в час голоду і дали знати в

вільні країни світу, що в нашій країні діялося. Один з них — американець Генрі Чемберлін у книзі «Сповідь індивідуаліста» про свої відвідини Полтавщини в 1933 році писав:

«Полтава мала особливо недобру славу: не раз ми чули в Москві про вози, що проїзділи рано вранці вулицями міста, підбираючи трупи мертвих людей»... В Москві легко було метким бюрократам доводити легковірним чужинцям, мовляв, нема ніякого голоду. В Полтаві голоду не можна було заперечити, хоч його розмір зменшували... Коли ми оглянули село Жуки, недалеко Полтави, то два місцеві службовці старанно спрямовували нас у доми дрібних службовців місцевого колгоспу. Раптом ми вирішили йти в крайню хату. Ми знайшли там 14 літню дівчину, що згорбилася на лаві, яка стояла біля хатної стіни.

— Чи є в неї батько?

— Так, він працює в полі.

— А мати?

— Ні, її мати, її брати й сестри повмирали за останньої зими й весни.

А її батько, як ми довідалися, був і досі одноосібник, селянин, що працює на власній землі. Дивна фатастична впіртість чоловіка, що бачив смерть майже цілої своєї родини від голоду і досі відмовляється піддатися новому рабству в колгоспі!

Чемберлін називає голод 1933 р. в Україні і на Кубані, де українці мають більшість, «політичним голодом». Москва хотіла зломити остаточно спротив українського народу, запанувати на мільйонах трупів нашого селянства. Ще й досі не знаємо числа жертв голоду 1933 р. в Україні. Кореспонденти закор-

донної преси, що побували в Україні в 1933 р., могли довідатися, скільки загинуло в Україні всякої худоби — коней, корів, овець, свиней. Пропала половина всіх коней, в 1932 р. було в Україні три з половиною мільйони свиней, а в 1933 році лишилося тільки 1 390 000. Але про людей, що загинули від голоду в Україні в 1933 р. Москва не дала нікому ніяких відомостей. Можна числити, що загинуло більше 5 мільйонів.

Слід зазначити, що Москва в 1933 році старалася забезпечити харчуванням своєї землі, кинувши на поталу голодові український народ. Це побачив кореспондент англійської газети «Менчестер Гардієн», що побував в Україні і на Кубані восени 1933 році:

«Треба рішуче ствердити — писав він 14 жовтня 1933 р. в цій газеті, — що ні одна область у радіюсі кількох сот миль навколо Москви не зазнала такої біди, як Україна та Північний Кавказ».

Втрати України від голоду 1933 року не були заповнені довгий час, хоч у вимерлі українські села Москва переселяла своїх людей. Переїзд людності показав, що число населення в Україні в 1938 році від року 1933 не тільки не зрос, а зменшився! Це ті «добродійства» від колгоспів, яких зазнав і зазнає досі український народ під опікою «старшого брата».

Коли в цілому світі навіть народи, що не дорошли до цивілізації, визволяються, творять незалежні держави, то советська Росія перед очима культурного людства вже не один десяток років веде танебну політику народовбивства.

Голод — це найстрашніша зброя в політиці російського комуністичного колоніалізму.

З М И С Т

<i>Головна управа ДОБПРУС-у:</i> Не забуваймо про геноцид українського народу червоною Москвою	1
<i>П. В. Голуб:</i> Початок нищення села — 1920 рік	2
<i>П. Петренко:</i> 1933 рік на Кубані	3
<i>Б. К.:</i> Як хлібороби родючої України жебрачили хліб	4
<i>П. Решетилівський:</i> У тюрмах Полтави	6
<i>I. П. Матюшенко:</i> Комуністи перетворювали церкви на в'язниці	9
<i>A. В. Федорів:</i> Після переможного походу — в концтабір	10
<i>Ю. Семененко:</i> Доля одного роду	13
<i>M. Візор:</i> Голод на Донбасі	14
<i>M. Козка:</i> Голодні на площах Харкова	15
<i>O. Кушнір:</i> Боротьба за волю не припинялася	16
<i>M. П. Татусь:</i> Доля одного з багатьох мільйонів	17
<i>P. M. Кривобок:</i> Штабелі з трупів померлих засланців у Вологді	19
<i>M. Шурка:</i> Свідчення про репресії, що їх зазнав селянин від советської влади	21
<i>B. Потапів:</i> Про «щасливе й радісне» життя під советами	27
<i>Прот. M. Явдась:</i> Як большевики ув'язнювали священиків	36
<i>B. Дубровський:</i> Будівництво комунізму рабською працею в'язнів	39
<i>B. Тахтай-Тарлей:</i> Село на Полтавщині	43
<i>O. Кушнір:</i> Свідчення про недавнє минуле	51
<i>I. Михайлович:</i> Етапники	55
<i>I. Михайлович:</i> Етапники прибули в Темлаг ОГПУ	58
<i>Я. Вакуленко:</i> В концтаборах Сибіру	64
<i>D. Білій:</i> Процес 64-х у Дрогобичі	67
<i>M. I. Ярмолюк:</i> Нищення села напередодні 1933 року	73
<i>K. Горобець:</i> Людоідство з вини комуністів	74
<i>O. Зеленський:</i> Голод як знаряддя політики	76

SIX MILLION PERISH IN SOVIET FAMINE

Peasants' Crops Seized, They and Their Animals Starve

Life-harvested few percent women gather
spilled of grain spilled in snow—They must do
survive, in a land of plenty.—Ukraine

6,000,000 children, women and men have
died of starvation. The women were permitted, as
a great privilege, to pick the kernels.

Russia's finest thoroughbred horses, known the world
over, are used now in the agricultural districts. The animals
another is too weak to stand. Peasants bring food to save
their livestock were driven off by armed soldiers.

**Reporter Risks Life
to Get Photographs
Showing Starvation**

SEE AMERICAN WANT ADS
For the best APARTMENT
values!

CHICAGO AMERICAN

CHICAGO, MONDAY, MARCH 4, 1935

SECOND SECTION
NEWS, FEATURES

HUNGER, DESPAIR, DEATH IN UKRAINE AGONY

Soviet Starving Tell Own Stories; Jailed for Eating Dogs

SYNDICATION (UPI)—Through the *Ukrainian section of Soviet Russia During Famine 1932* of death and agony.

The Ukraine is the most terrible land producing famine in Russia.

The Germans contacted the series of articles, of which this is the fourth, written by Thomas Wakley, an American newspaperman now a resident of the province.

When Mr. Wakley started his tour for Soviet news agencies he was told that there were no starving people in the Ukraine.

While particularly anxious to have stories to write up and to make the news of the famine spreading all over the country, he had to wait for a long time before he could get any stories.

He finally got his first story from a woman who had

been working here with her child. He was told that she had been told that they had starved

to death and got out to eat. Her baby died

a few inches before death overfed it also.

DOGS, CATS GONE.

(UPI)—Boris Litvin, a

former

member

of the

Ukrainian

section

of the

Communist

Party,

now

an

old

man

and

now

an

old

woman

in

the

Ukraine,

said

he

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing

left

but

dogs

and

cats

gone.

He

had

seen

the

people

there

had

nothing